

De stem van het kind

Een kwalitatief onderzoek naar kinderopparticipatie in musea

Bea de Vries

Studentnummer: 338127

Masterstudie Kunsteducatie Masterwerkplaats 3

Begeleidend docent: Corinne van Beilen

Examendocent: Rhea Hummel

GRONINGEN 30 MAART 2020

Voorwoord

‘The wider the range of possibilities we offer children, the more intense will be their motivations and the richer their experiences.’ Loris Malaguzzi

Met dit onderzoek wil ik de rol van kinderpaticipatie onder de loep nemen en heb ik onderzocht hoe kinderen kunnen participeren en richtinggevend kunnen zijn bij het organiseren van een tentoonstelling in een officieel gevestigd museum. Via de weg van interviews met nationale en internationale pioniers op het gebied van kinderpaticipatie in musea en op basis van theorieën hieromtrent hoop ik handvatten te maken, waarmee museumeducatoren uit de voeten kunnen.

Mijn wortels liggen in het onderwijs. Bijna veertig jaren baande ik mij een weg door onderwijsland langs veel verschillende functies: (vak)leerkracht muziek, intern begeleider, remedial teacher, docent tekentherapie, intern cultuur - en ateliercoördinator. Mijn laatste intense ervaring was als directeur van een speciale basisschool met atelierconcept. Kunst en cultuur deden mijn hart altijd sneller kloppen. Met hart en ziel zoekend naar inbedding van cultuur gaf ik dit samen met andere betrokken collega's vorm. Op de laatste school leverde dat boeiende activiteiten op met als doel de realisatie van goed & betrokken onderwijs voor de doelgroep te realiseren. Een bezoek aan Reggio Emilia in Italië was een grote inspiratiebron. Het onderzoek Cultuur in de Spiegel van de Rijksuniversiteit Groningen werd dit ook. Als pilotschool draaiden we mee in de frontlinie van Cultuur in de Spiegel. Het theoretisch kader bleek in die tijd een wetenschappelijke onderlegger te kunnen zijn onder onze werkwijze en heeft geholpen om te verwoorden hoe wij cultuuronderwijs zagen.

Sámen professionaliseren werd een motto. Diverse trajecten werden opgezet met behulp van subsidies uit Cultuureducatie met Kwaliteit (CMK) en het Fonds voor Cultuurparticipatie. De ervaring bij deze trajecten gaf inzicht in hoe onderwijs en culturele instellingen optimaal en gelijkwaardig kunnen samenwerken. Het optrekken met culturele partners als Kunstencentrum Vrijdag, Prins Claus Conservatorium, Stedelijke Muziekschool Groningen en stichting Tamino (voorheen Papageno) leerde ons, hoe je met ‘samen leren’ zorg kon dragen voor kwaliteit.

Een ander succesvol traject was het pop-up-museum. Samen met de leerlingen werd er jaarlijks aan de hand van een zomerthema ‘het Vakantiemuseum’ ingericht in de hal bij de start van het nieuwe schooljaar. Dat leverde steeds zo'n prachtige en grote betrokkenheid bij hen op, dat het mij vaak heeft ontroerd. Hoe blij maakte het dan ook, dat dit gewaardeerd werd met de Onderwijsprijs Provincie Groningen in 2016. Dáár is mijn idee aangewakkerd, dat kinderen heel goed, serieus en innovatief kunnen participeren bij een tentoonstelling. Het heeft mij nieuwsgierig gemaakt en op zoek doen gaan naar plekken, waar kinderpaticipatie een serieus podium heeft. Een nieuwe weg door museumland was begonnen.

Een bezoek aan de eerste Europese Kinderbiënnale in Dresden in februari 2019 én mijn essay *Over het verzamelen en de wijze van het tonen ervan* hebben uiteindelijk geleid tot de keuze voor mijn onderzoek: **De stem van het kind**, een kwalitatief onderzoek naar kinderpaticipatie in musea.

Bea de Vries

Summary 5

Samenvatting 6

1. Inleiding 7

- 1.1 Het Groninger Museum 7
- 1.2 De weg naar het onderzoek 8
- 1.3 Onderzoeksdoelen 8
- 1.4 Opbouw 9
- 1.5 Kinderparticipatie in de praktijk 9

2. Kindermusea 11

- 2.1 Ontstaansgeschiedenis en opvattingen wereldwijd 11
- 2.2 Internationale museumverenigingen 11
- 2.3 De Nederlandse kindermusea 12
- 2.4. Ideologische of economische grondslagen 14
- 2.5 Nieuwe paradigma's in musea 14
- 2.6 Nederlandse opvattingen: het disruptieve museum 15
- 2.7 Samenvatting 16

3. Kinderparticipatie als oplossing 17

- 3.1 Conferentie Hands On! 17
- 3.2 Kinderbiënnales in Singapore en Dresden 18
- 3.3 Museum educatoren 19
- 3.4 Participatie als antwoord 20
- 3.5 Participatiepatronen van Fielding 20
- 3.6 Samenvatting 22

4. Praktijkonderzoek 23

- 4.1 Inleiding praktijkonderzoek 23
- 4.2. De musea en hun specifieke participatievormen 23
- 4.3. Introductie actoren 23
 - 4.3.1 Heidi Renkema 23
 - 4.3.2 Martine Vreugdenhil - Blijdorp 24
 - 4.3.3 Art Collart 24
 - 4.3.4 Anke Dietrich en Ariane Kwasigroch 24
 - 4.3.5 Brigitte Steiner 24
 - 4.3.6 Petra Boonstra 24
- 4.4 Museum Wierdenland Ezinge 26
- 4.5 Museum Boijmans van Beuningen Rotterdam 32
- 4.6 Kindermuseum Villa Zebra Rotterdam 37

- 4.7 Joods Kindermuseum ANOHA Berlijn 41
- 4.8 Labyrinth Kindermuseum Berlijn 46
- 4.9 Concordia Kunst en Cultuur Enschede 50

5. Samenvatting en conclusies 54

- 5.1 Reflectie op de onderzoekslijn 54
- 5.2 Evaluatie van de praktijkvoorbeelden 55
- 5.3 Conclusies rond het patronenmodel van Fielding 57
- 5.4 Aanknopingspunten voor museum educatoren 58
- 5.5 Conclusies richting onderwijsdoel 58

6. Discussie en reflectie 59

- 6.1 Beperkingen 59
- 6.2 Stappen richting vervolgonderzoek 59

7. Nawoord 61

8. Bronnenonderzoek 63

9. Bijlagen 67

- A Profielen culturele instellingen 67
- B Bijlage schema observatiedata Museum Wierdenland 68
- C Observatieverslag dialooggesprekken Museum Wierdenland 69
- D Topiclijst interviews 70
- E Samenvatting participatieprojecten 71
- F Verslag Baas van Morgen Groninger Museum 73
- G Beknopte aanbevelingen Groninger Museum 75

Summary

The research briefly describes the origins and development of children's museums from the perspective of the United States, Europe and the Netherlands. Methods such as "hands-on", interactive and edutainment are becoming part of the programs for activities for the age group of 4-12 years. The current discussion about the basic principles of a museum requires a different approach, in which keywords such as participation, interaction, education, inclusion and social themes must play a role. Government cutbacks force museums to look for other sources of income, exhibitions become experiences and blockbusters loom up to increase visitor numbers. There is a shift from merely presenting their own collection to attention for the dialogue with the public and participation seems to be an answer to this for museum educators. They design new and modern formats to increase the involvement of children and their families, challenging with new tools to more interactivity. The experiences in the original children's museums offer opportunities to let the voice of children be heard seriously and to develop themes at their level. Special forms of cooperation appear, in which children more often think and talk about themes, are more intensively involved in an exhibition design, give advice to improve the museum offer or the exhibition design and give guided tours themselves.

To give insight in the development of children's participation, the practice chapter gives an overview of a small number of domestic and foreign projects, who has been developed for the context of their own organization. The selection of these projects shows the progress of such processes and by which means they are created. The picture is sketched through observation and interviews and (by which) the degree of participation is examined. The theoretical participationmodel of Fielding has been chosen for this, in which he has designed six patterns of cooperation. His model offers an organization of forms of participation, which can provide museum educators with tools to increase the involvement of children. In his view, the patterns are neither static nor hierarchical, but each contributes to a fundamental embedding of child participation. The practical research therefore only yields qualitative conclusions regarding to a lasting cooperation.

The practical sketches have limitations in terms of number, place, time and conclusions. Follow-up research is therefore a recommendation to optimize transfer. The provisional recommendations are therefore intended to provide cultural institutions and their employees with suggestions in their current quest to set up and monitor child participation.

The ideological way in which museum educators are looking for new ways to develop activities no longer just for, but especially with the museumvisitors of the future, is more than worth following.

Samenvatting

In het onderzoek wordt de oorsprong en ontwikkeling van kindermusea kort beschreven vanuit het perspectief van achtereenvolgens de Verenigde Staten, Europa en Nederland. Methodieken als 'hands-on', interactief en edutainment raken ingeburgerd binnen de programma's bij activiteiten voor de leeftijdsgroep van 4-12 jaar. De actuele discussie rond de principiële uitgangspunten van een museum vragen om een andere aanpak, waarbij sleutelwoorden als participatie, interactie, educatie, inclusie en maatschappelijke thema's een rol moeten spelen. Overheidsbezuinigingen dwingen musea om op zoek te gaan naar andere bronnen van inkomsten, tentoonstellingen worden experiences en publiekstrekkingen doemen op om de bezoekersaantallen op te schroeven. Er ontstaat een verschuiving van louter presenteren van de eigen collectie naar aandacht voor samenspraak met het publiek en participatie lijkt hierop een antwoord te kunnen zijn voor museumeducatoren. Zij ontwerpen nieuwe en eigentijdse werkvormen om de betrokkenheid van kinderen en hun familie op te roepen en dagen met nieuwe gereedschappen uit tot interactiever museumbezoek. De ervaringen in de oorspronkelijke kindermusea bieden kansen, om de stem van kinderen serieus mee te laten klinken en thema's op hun niveau uit te werken. Bijzondere samenwerkingsvormen verschijnen, waarbij kinderen vaker meedenken en praten over thema's, intensiever betrokken worden bij een tentoonstellingsontwerp, adviezen geven ter verbetering van het museumaanbod of museuminrichting en zelf rondleidingen geven.

Om inzicht te krijgen in de ontwikkeling van kinderparticipatie passeert in het praktijkdeel een klein aantal binnen- en buitenlandse participatieprojecten de revue, waar inspraak van kinderen ontwikkeld is voor de context van de eigen organisatie. De selectie van deze projecten maakt zichtbaar hoe het verloop van dergelijke processen is en met welke middelen ze tot stand komen. Het beeld wordt geschetst via observatie en interviews en de mate van participatie wordt onderzocht. Hiervoor is het theoretisch participatiemodel van Fielding gekozen, die zes patronen van samenwerking heeft ontworpen. Zijn model biedt een ordening van participatievormen, die museumeducatoren handvatten aanreiken om de betrokkenheid van kinderen te vergroten. De patronen zijn in zijn optiek niet statisch noch hiërarchisch, maar leveren ieder voor zich een bijdrage aan een fundamentele inbedding van kinderparticipatie. Het praktijkonderzoek levert hierdoor slechts kwalitatieve conclusies op ten aanzien van een blijvende samenwerking.

De praktijk schetsen kennen beperkingen voor wat betreft aantal, plaats, tijd en conclusies. Vervolgonderzoek is dan ook een aanbeveling om transfer te optimaliseren. De voorlopige aanbevelingen zijn derhalve bedoeld om culturele instellingen en hun medewerkers te voorzien van suggesties in hun huidige zoektocht naar het opzetten en monitoren van kinderparticipatie.

De ideologische wijze, waarop museumeducatoren nieuwe wegen zoeken om niet langer slechts vóór maar juist en vooral mét de museumbezoekers van de toekomst activiteiten te ontwikkelen, is het volgen meer dan waard.

1. Inleiding

In dit eerste hoofdstuk wordt de onderzoeksopzet beschreven. De context, de onderzoeksvraag in hoofd- en deelvragen staan beschreven en de doelen, die er met het onderzoek bereikt kunnen worden. Hierna volgt een uiteenzetting van de opbouw vanuit theorie en praktijk.

1.1 Het Groninger Museum

Het Groninger museum organiseert in de periode van april tot en met oktober 2021 een tentoonstelling, waarbij er minimaal acht zalen gevuld zullen worden met werk van een aantal regionale, nationale en internationale kunstenaars die samen mét en dóór kinderen gekozen zullen worden. Over deze plannen, met als uiteindelijke doel een tweejaarlijkse Kinderbiënnale in het Groninger Museum plaats te laten vinden, was het museum intern al enige tijd aan het brainstormen. In 2017 werd het concept Kinderbiënnale voor het eerst gerealiseerd in de Nationale Gallery Singapore. In navolging van én in samenwerking met Singapore vond de eerste Europese Kinderbiënnale in Dresden plaats van eind september 2018 tot eind februari 2019. Dit was voor het Groninger Museum een goede gelegenheid om het project in Dresden te verkennen. Voor het Groninger Museum leek de tentoonstelling in Dresden leek een uitgelezen kans om een dergelijk project te verkennen. Samen met een vertegenwoordiger van Kunst & Cultuur Drenthe en Groningen is deze tentoonstelling bezocht en werd gesproken met diverse betrokkenen. Na het verkenningsbezoek is het ontwerpen van de Kinderbiënnale concreet van start gegaan op basis van samenwerking met Singapore, waar eind 2019 een tweede kinderbiënnale is gehouden. Deze samenwerking biedt mogelijkheden om gebruik te maken van enkele interactieve kunstwerken uit Singapore door ze naar Nederland te halen.

Projectleider in Groningen is Sander Daams, educator en coördinerend museumdocent sinds begin 2019. De projectgroep bestaat uit medewerkers van diverse afdelingen van het museum. De vertegenwoordiger van Kunst & Cultuur ondersteunt bij het ontwerpen van het project en bij de selectie van kinderen. Een breed georiënteerde selectie kinderen komt voort uit basisscholen in wijken waar het museum projecten mee heeft uitgevoerd, uit scholen van het speciaal basisonderwijs in de stad of provincie en uit basisscholen die het predicaat Cultuurprofielschool dragen.

De actuele discussie rond de principiële uitgangspunten van een museum vraagt om een vernieuwende aanpak, waarbij sleutelwoorden als participatie, interactie, educatie, inclusie en maatschappelijke thema's een rol gaan spelen. Met het organiseren van de Kinderbiënnale kan door het Groninger Museum aan deze sleutelwoorden inhoud worden gegeven. Er wordt gezocht naar een goede basis om het traject uit te zetten, welke financiële en organisatorische en mogelijkheden hiervoor zijn, wie en wat er ingezet moet worden, zodat het beoogde doel van een interactieve en educatieve tentoonstelling mede gevormd door kinderen bereikt wordt. Het museum heeft ruime ervaring met en knowhow van educatie, maar deze specifieke aanpak om met kinderen als co-curatoren en ambassadeurs te gaan werken is een nieuw en een nog betrekkelijk onbekend terrein. De projectgroep oriënteert zich sinds september 2019 op hoe dit proces eruit kan zien en brainstormt met diverse interne en externe deskundigen. Mijn bezoek aan de Kinderbiënnale in Dresden én de door mij daaraan gekoppelde activiteiten in de opleiding waren voor projectleider

Sander Daams aanleiding mij te vragen om met mijn masteronderzoek rond kinderopparticipatie in musea voor de Master Kunsteducatie inhoudelijk bij te dragen aan dit proces.

Diverse nationale en internationale musea experimenteren al met specifieke kinderopparticipatieprojecten. Door deze musea te bezoeken, hun werkwijze te bestuderen en met betrokkenen in gesprek te gaan kom ik tot vragen, antwoorden en adviezen, waar het Groninger Museum baat bij heeft.

1.2 De weg naar het onderzoek

Door het afnemen van overheidssubsidies zijn vele musea zoekend naar nieuwe vormen om hun eigen collecties te tonen. Om het financiële gat te vullen zoeken zij nieuwe doelgroepen in de hoop hun bezoekersaantallen te verhogen. Dit houdt tevens in dat er inhoudelijk een heroriëntatie plaatsvindt en als gevolg hiervan worden er nieuwe methodes ingezet. In de museumwereld gaat men daarbij minder uit van de eigen collectie en richt men zich meer op hoe het publiek moet worden bereikt en betrokken. Ook educatie met kinderen en jongeren ligt onder het vergrootglas: waar voorheen speurtochten voldoende waren lijkt het nu essentieel om kinderen actiever te betrekken. Zij zijn de bezoekers van de toekomst en het is van belang hún mening en hún vragen in te zetten.

Het hierboven genoemde zoekproces heeft geleid tot mijn probleemstelling:

De nationale en internationale discussie rond de termen van een museum verlangt van musea een actieve en nieuwe rol t.a.v. educatie. Museumeducatoren hebben moeite deze nieuwe rol rond kinderen in de basisschoolleeftijd zó in te vullen, dat deze betekenisvol kunnen participeren.

Mijn onderzoeksvraag hierbij is dan:

- Op welke manier geven verschillende musea invulling aan kinderopparticipatie in hun educatieprogramma?

De deelvragen, die hieruit voortvloeien zijn:

- Welke verschuiving is er in de definitie van een museum gekomen en wat betekent dat voor de rol van educatie?
- Welke (on)mogelijkheden hebben verschillende museumeducatoren om hun educatieaanbod te vernieuwen op basis van kinderopparticipatie?
- Welke methodieken worden er nu ingezet in musea om kinderopparticipatie te bewerkstelligen?
- Hoe kunnen kinderen van de basisschoolleeftijd verder betrokken worden bij het opzetten van (thema)tentoonstellingen in musea?
- Welke aanknopingspunten geeft dit het Groninger Museum bij de ontwikkeling van de Kinderbiënnale?

1.3 Onderzoeksdoelen

Met mijn praktijkonderzoek wil ik museumeducatoren handvatten bieden hoe ze in plaats van tentoonstellingen of museumactiviteiten opzetten en initiëren vóór leerlingen in de basisschoolleeftijd deze om kunnen buigen naar nieuwe vormen waarbij leerlingen participeren in de

opzet ervan. Daarnaast wil ik een leidraad bieden hoe ze op basis van methodes, technieken en aandachtspunten kinderen hierbij kunnen betrekken om dit te realiseren. Het onderzoek kan nadien in masterwerkplaats Afstuderen en positioneren als doorwerking uitmonden in een *training voor museumeducatoren t.a.v. participatie met kinderen*, gebaseerd op basis van de bevindingen uit het praktijkonderzoek.

1.4 Opbouw

Om antwoorden te kunnen geven op de vragen hoe musea samen met kinderen vorm kunnen geven aan tentoonstellingen voor de basisschoolleeftijd, kies ik voor een kwalitatief onderzoek in een aantal (kinder)musea. Museumeducatoren, interne of externe projectleiders zijn doorgaans verantwoordelijk voor de ontwikkeling en realisatie op educatiegebied en met hen ga ik in gesprek. Dit betreft het praktijkdeel van mijn onderzoek.

Het onderzoek start met een verkenning van de oorsprong van kindermusea, waarin de buitenlandse en Nederlandse opvattingen aan bod komen. Hierna volgt een neerslag van de huidige veranderingen in de wereld van musea. De specifieke Nederlandse keuzes sluiten het hoofdstuk af.

De zoektocht van museumeducatoren om kernzaken als inclusie, participatie of 21^e eeuw vaardigheden inhoudelijk vanuit het eigen museum handen en voeten te geven wordt beschreven vanuit de participatiepatronen van Fielding (Verbeek en Ponte, 2014). Het praktijkdeel wordt vervolgens na een korte introductie van specifieke kinderopparticipatievormen en de actoren beschreven. Verslaglegging van de observaties, interviews en literatuur is gebaseerd op Mortelmans (2007).

Tot slot volgt een samenvatting van het onderzoek met conclusies en aanbevelingen. Deze richten zich op de structurele inbedding van kinderopparticipatie en het vermijden van een louter instrumentele inzet ervan. De participatievorm die gekozen wordt zal afhankelijk zijn van de mogelijkheden die een museum heeft qua financiën, vaste of vrijwillige medewerkers, eigen collectie e.d. om zorg te dragen voor continuïteit. Bij het overnemen van een bestaande vorm verdient het aanbeveling de eigen museumsituatie als uitgangspunt te nemen om het welslagen te optimaliseren. Het inzetten van vervolgonderzoek en concrete activiteiten daarbij sluiten het geheel af.

1.5 Kinderopparticipatie in de praktijk

De keuze voor het onderzoeksonderwerp 'kinderopparticipatie in de praktijk' is bij mij ontstaan na het bezoek aan de Kinderbiënnale te Dresden in februari 2019. Het voorbereiden van een presentatie hierover binnen de masteropleiding Kunsteducatie gaf mij aanleiding om de conferentie bij te wonen van de internationale vereniging van kindermusea *Hands On!*. Deze 12^e conferentie rond het thema *All inclusive! Museums as places for ALL children* werd in oktober vorig jaar in Frankfurt gehouden. Het bijwonen van presentaties van een groot aantal internationale en Nederlandse musea inspireerde mij om een onderzoek te doen in een aantal Europese musea, die een specifieke visie hebben op kinderopparticipatie. Ik heb de keuze gemaakt voor juist deze musea, omdat ze een specifieke participatievorm hanteren, waarbij kinderen een belangrijke en serieuze rol spelen en die hierdoor een gevarieerd beeld bieden van hoe musea kinderopparticipatie inzetten. Zij variëren in kortere of

langere participatieperiode, type museum qua collectie en grootte, in binnen- of buitenland en de inzet van interne of externe educatoren, maar geven stuk voor stuk een serieus podium aan kinderparticipatie.

De gekozen onderzoekslijn bestaat uit observaties en kwalitatieve, semigestructureerde interviews op basis van een topiclijst met curatoren of projectleiders op het gebied van kindermusea in binnen- en buitenland. Deze deskundigen hebben ieder voor zich in hun eigen museum een visie ontwikkeld t.a.v. een vorm van kinderparticipatie en hiermee ruime ervaringen opgedaan.

De dataverzameling heeft plaatsgevonden in een klein erfgoedmuseum in Ezinge, waar ik een zevental bijeenkomsten rond een kinderparticipatietraject heb geobserveerd in de periode van september tot en met oktober 2019. Daarnaast heb ik interviews afgenomen bij een projectleider van een kunstmuseum in Rotterdam en een educatiemaker uit een kindermuseum eveneens in Rotterdam. In Berlijn sprak ik met twee projectleiders van een kindermuseum in oprichting en een projectmanager van een ander kindermuseum. In een cultuurcentrum in Enschede, waar mede door kinderen een tentoonstelling was samengesteld, heb ik een rondleiding door enkele van deze kinderen bijgewoond; na de rondleiding heb ik de gelegenheid gehad om met de curator van het centrum en de kinderen een nagesprek te voeren.

2. Kindermusea

In dit hoofdstuk worden de ontstaansgeschiedenis en opvattingen achter kindermusea vanuit een breed perspectief beschreven, waarna de implicaties van de actuele discussie rond de uitgangspunten van musea in de Nederlandse context vermeld worden.

2.1 De ontstaansgeschiedenis en opvattingen wereldwijd

Om zicht te krijgen op de ideologie achter een kindermuseum, is het noodzakelijk om een beknopte ontstaansgeschiedenis te beschrijven. Het begrip kindermuseum is overgewaaid uit de VS. In 1899 werd in New York het eerste zelfstandige, op educatie gerichte museum speciaal voor kinderen gevestigd: het *Brooklyn Children's Museum*. Dit museum ontstond in een periode waarin er andere opvattingen over leren ontstaan; belangrijke invloeden hierin waren Dewey's *learning by doing*, Piaget's stadia in de cognitieve ontwikkeling en Montessori's *leer mij het zelf te doen* waarbij de volwassen maximale voorwaarden faciliteren. In een latere periode zijn de invloeden van Vygotski's theorie rond sociale interacties en Gardners theorie over de meervoudige intelligentie aanvullend. In 1961 ontwikkelt museumdirecteur Michael Spock op basis van deze invloeden een eigen methode, genaamd *hands on learning*, waarbij kinderen voorwerpen kunnen aanraken, artefacten niet (altijd) meer in vitrines worden tentoongesteld maar onderzocht kunnen worden. Binnen de musea in de Verenigde Staten levert deze gerichtheid op het kind een enorme toename aan zelfstandige kindermusea op. Kindermusea worden in die tijd de sterkst groeiende en winstgevende categorie en worden voornamelijk gefinancierd door particulieren en bedrijven. Ze weten de visie van de voorlopers in interactieve settingen snel te implementeren. Cognitieve, emotionele, en 'hands on' ervaringen leren kinderen vragen te stellen. Deze ontwikkeling krijgt in de jaren zeventig pas navolging in Europa. Het eerste Europese kindermuseum is het Juniormuseum bij het Etnologische Museum en werd in 1970 gevestigd in Berlijn-Dahlem. Het eerste Nederlandse kindermuseum opende in 1975 als een in pandig kindermuseum bij het Tropenmuseum in Amsterdam. (Heuvelink, 2015)

2.2 Internationale museumverenigingen

Drie internationale verenigingen zijn toonaangevend in de vertaling van deze vernieuwde opvattingen naar de context van de kindermusea: de Association of Children in Museums (ACM) in de Verenigde Staten, Kids in Museums in Groot Brittannië en de International Association of Children in Museums (Hands On!). Zij organiseren discussies met de deelnemende musea op actuele conferenties, baseren zich op internationale onderzoeken, geven relevante publicaties uit, stellen awards in, en dragen zorg voor de kwaliteit.

De vereniging ACM staat wereldwijd voor kindermusea, waar op verschillende manieren het leren en ontwikkelen bij kinderen gerespecteerd en gehanteerd worden. Kinderen zijn waardevolle burgers, die moeten kunnen leren via spel omdat dit van cruciaal belang is voor hun sociale, emotionele en cognitieve ontwikkeling. Familie, cultuur en omgeving staan ten dienste van alle kinderen. (Childrens Museums, z.d.)

De vereniging Kids in Museums in Groot-Brittannië wil iedereen zich welkom laten voelen in elk museum, zorgt voor inclusie en toegankelijkheid voor alle families, draag zorg voor heldere

informatie en communicatie, en werkt samen met kinderen, jonge mensen en families bij gebeurtenissen en tentoonstellingen. De uitgangspunten zijn verwoord in een *Kids in Museums Manifesto*. (Kids in Museums, 2019)

Een populair initiatief is de *Takeover Day*, waarbij kinderen of jongeren het museum voor één dag runnen. Het project is enigszins te vergelijken met het jaarlijkse project *Baas van Morgen* van organisatie JINC, hoewel hierbij niet specifiek musea worden gekozen, maar allerlei bedrijven. (Jinc, 2020)

De vereniging Hands On!, wil de nieuwsgierigheid, creativiteit, verbeeldingskracht en een leven lang leren bij kinderen aanmoedigen, de zichtbaarheid van erkende kindermusea vergroten en beschouwt ze als leerplaatsen, mét of zonder collectie. Het uitwisselen van expertise en met een kritische blik naar het voortbestaan van kindermusea in de 21e eeuw kijken is staan centraal in de huidige tijd. Een groot aantal Nederlandse musea is aangesloten als lid bij de vereniging. (Hands On International, z.d.). De meeste musea zijn in Nederland echter aangesloten bij de Nederlands Museumvereniging Amsterdam, waarover in de volgende paragraaf geschreven wordt.

2.3 De Nederlandse kindermusea

In Nederland bestaat geen specifieke vereniging voor kindermusea, maar ressorteren kindermusea onder de Nederlandse Museumvereniging Amsterdam (NMA). De vereniging staat in het algemeen voor professionalisering, promotie, belangenbehartiging, publicaties, organiseren van conferenties en/of webinars. Concepten over kindermusea vanuit het NMA over de doelgroep kinderen zijn in de publicatie *Kinderen en museumbezoek, Investeren in het publiek van de toekomst* geformuleerd. (Reef, 2011). De concepten worden waar mogelijk ondersteunt met een voorbeeld uit de praktijk.

‘Een **kindermuseum** of een speciale **kinderafdeling** richt zich met specifieke museale concepten volledig op kinderen.’ (Reef, 2011, p.21)

Een zelfstandig museum is speciaal opgezet voor kinderen, terwijl een in pandig museum onder dezelfde organisatie van een kunst-, erfgoed- of ander type museum valt. De keuze voor in pandig of zelfstandig is grotendeels afhankelijk van de financiering. Amerikaanse musea zijn financieel onafhankelijk en worden bekostigd door particulieren en bedrijven, wat wellicht een verklaring is voor de aanwezigheid van voornamelijk zelfstandige kindermusea. Bij het overnemen van de Amerikaanse zienswijzen in de jaren zeventig ontstaan in Europa in eerste instantie zelfstandige kindermusea. Maar omdat in Europa de financiering voornamelijk afhankelijk is van overheidssubsidies, ontstaan later de kindermusea als in pandige kindermusea. Voorbeelden in Nederland van de eerste vorm zijn Villa Zebra in Rotterdam, het Museum Nijntje in Utrecht en het Kinderboekenmuseum in Den Haag; voorbeelden van de andere vorm zijn het Junior Tropenmuseum, het Joods Kindermuseum en het Verzetsmuseum Junior. (Heuvelink, 2015)

‘Het museum programmeert wisselende **zelfstandige programma’s** speciaal voor kinderen die in familieverband komen. **Familie- of kindertentoonstellingen** hebben een thema dat voor kinderen en gezinnen is bedacht.’ (Reef, 2011, p.21)

Een voorbeeld hiervan zijn de activiteiten in het Stedelijk Museum te Amsterdam, die aansluiten bij de actuele thema's in het museum. Het museum neemt met programma's als het lab, het familiespoor en familierondleidingen duidelijk de stelling, dat ouder en kind uitgenodigd worden om samen te leren. Een ander voorbeeld is het Maritiem Museum in Rotterdam, dat een aantal families heeft uitgenodigd om in samenwerking met het museum de huidige tentoonstelling Zeemonsters te testen. De prinsen- en prinsessendagen bij het Paleis het Loo in Apeldoorn kunnen niet ontbreken als voorbeeld. (Nederlandse museumvereniging, 2011)

'Musea organiseren **speciale activiteiten tijdens vakanties of evenementen** en haken daarbij aan bij landelijke evenementen, vaak in combinatie met korting op de entree of gratis toegang.' (Reef, 2011, p.21)

De Museumkidsweek in de herfstvakantie, aansluitend op het jaarlijkse thema van de kinderboekenweek, valt hieronder.

'Het museum maakt de collectie of tentoonstelling voor kinderen toegankelijk met **ondersteunend aanbod**, zoals kinderroutes, speurtochten en kinderrondleidingen en, soms in combinatie met doe-activiteiten, interactieve website of games.' (Reef, 2011, p.21)

Vele musea hebben aparte ruimtes ingericht, waar individueel tijdens familiebezoek of groepsgewijs vanuit school door leerlingen in een atelier, werkplaats of kunstlab doe-activiteiten gedaan kunnen worden. Een interactief voorbeeld uit Museum Boijmans van Beuningen is de mogelijkheid om een rondleiding samen met een robotohondje te maken, dat vragen en antwoorden kan geven door middel van handbewegingen. (zie hoofdstuk 4.3). In het Kröller-Müller Museum kunnen kinderen met hun ouders een rondleiding maken met het museumdobbelspel *Help jezelf door de expositie*; via het dobbelen kom je op vragen als 'wat vind jij?', 'stel je voor', 'doe je mee' of 'zie je dat'.

'Het museum ontwikkelt **educatieve programma's voor het basisonderwijs** in samenwerking met erfgoedkoepels en scholen in de regio, vaak inclusief voorbereidende lespakketten.' (Reef, 2011, p.21)

Het Rijksmuseum maakt met grote regelmaat lespakketten voor het primair onderwijs en ontving met het lesstof vervangende onderwijspakket Jij & de Gouden Eeuw in 2015 zelfs de publieksprijs en de juryprijs met de NOT Innovatie Awards. (Rijksmuseum, 27 januari 2015) De sinds 2015 ingestelde Musea worden uitgedaagd om innoverend producten of projecten, waarbij een samenwerking tussen museum en basisschool de voorwaarde is, in te dienen voor de Museumeducatieprijs, die sinds 2015 is ingesteld. Het Kröller-Müller Museum won de prijs in 2015 met de digitale scheurkalender 'Elke dag kunst'

'Het museum brengt samenhang aan in alle activiteiten en producten voor kinderen door ze onder **één paraplu** te presenteren, waardoor een soort eigen merk ontstaat dat voor kinderen herkenbaar is.' (Reef, 2011, p.21)

‘Gratis entree voor kinderen tot en met 12 jaar.’ (Reef, 2011, p.21)

De gratis entree voor kinderen is niet standaard geregeld. De entree in het Groninger Museum of Museum Boijmans van Beuningen is bijvoorbeeld gratis voor kinderen en jongeren tot 18 jaar maar Villa Zebra en het Joods Kindermuseum niet. Onderzoek toont daarnaast aan, dat gratis entree niet museumbezoek van deze doelgroep garandeert. Het bezwaar van de hoge reiskosten heeft geleid tot initiatieven voor gratis museumvervoer, aangezien dit vaak een struikelblok is voor het onderwijs om musea te bezoeken. In de provincie Groningen kent men sinds 2019 het project Culturele Mobiliteit met gratis vervoer met een kunstbus of een erfgoedbus. (Kunstencultuur, 2020) Landelijk wordt er veel gebruikt gemaakt van de Rijksmuseumbus, waarmee gratis alle leerlingen uit groep 7 en 8 naar Het Rijksmuseum kunnen dankzij subsidiegeld. (Rijksmuseum, z.d.)

2.4 Ideologisch of economische grondslagen

Vandaag de dag wordt er bijna niet meer gekozen voor zelfstandige kindermusea, maar kiezen musea voor kinderafdelingen of kindertentoonstellingen binnen het moedermuseum. Het verlagen van de overheidssubsidies in de culturele sector legt een grote druk op musea in het algemeen en het ontbreekt veelal aan extra fysieke ruimte of financiële middelen. De uitgesproken ideologieën van hen die verantwoordelijk zijn in musea zijn echter van doorslaande betekenis voor het realiseren en het opzetten van innovatieve kindertentoonstellingen dan wel kinderactiviteiten. Het belang van de uitgangspunten voor de kinderactiviteiten prevaleert hiermee boven de economische belangen zoals hogere bezoekersaantallen of subsidies. (Heuvelink, 2015). Daarnaast ligt de focus niet meer alleen op kinderen, maar valt er een verschuiving te constateren, dat musea steeds juist meer initiatieven nemen voor kinderen samen met hun familie. (Haas & Zwaka, 2019)

2.5 Nieuwe paradigma's in musea

De ontwikkelingen binnen de kindermusea zijn onderdeel van een bredere ontwikkeling binnen musea. Door de internationale discussie rond de principiële uitgangspunten voor musea anno 2020 ontplooiën musea nieuwe, originele interactieve activiteiten. Zij doen pogingen hun bewaarde schatten in interactieve tentoonstellingen te tonen en hun doel lijkt om meer tegemoet te komen aan de vraag van bezoekers. Het dichters draaien van de subsidiekraan dwingt tot andere keuzes. Om naar de achterliggende oorzaak hiervan te kijken én om beter grip te krijgen op wat de term museum in de huidige tijd inhoudt volg ik de discussie die zowel internationaal als binnen Nederland gaande is.

De Internationale Raad van Musea, het ICOM, waarbij vele Nederlandse musea zijn aangesloten, deelt op internationaal niveau publicaties rond de nieuwste ontwikkelingen en actuele beleidsthema's in de museumwereld. Het ICOM kwam in september 2019 in Kyoto, Japan, bijeen om tot actualisering te komen van de oorspronkelijke definitie uit 1946 waarin men spreekt over *een niet op winst gerichte instelling die ten dienste staat van de samenleving en materiële en immateriële getuigenissen verwerft, behoudt, onderzoekt, presenteert, documenteert*. De definitie uit 1946 is aan herziening toe was de algemene opvatting. De oorspronkelijke elementen, zoals hierboven genoemd moeten blijven bestaan maar zijn ondergeschikt aan de maatschappelijke opvatting, dat musea plekken voor *'democratie, meerstemmigheid, inclusiviteit, participatie, kritische*

denken en dialoog zijn'. In deze hernieuwde definitie ligt het accent minder op de historische, culturele, en esthetische waarde van de collectie en meer op de maatschappelijk relevantie ervan. Niet alle musea steunen deze zienswijze en de vernieuwde definitie staat dan ook nog ter discussie. In de tussentijd proberen museumeducatoren wel al invulling te geven aan deze nieuwe tendens.

2.6 Nederlandse opvattingen: het disruptieve museum

De relevantie van musea in deze tijd en de discussie hierover met diverse Nederlandse museumdirecteuren beschrijft Arnoud Odding in zijn boek *Het disruptieve museum*. (Odding, 2011) Op basis van interviews met de museumdirecteuren komt hij tot de conclusie dat er méér wisselwerking moet komen tussen binnen versus buiten het museum. Hij voert de term 'netwerkmuseum' in: men moet de wijk, de wereld in. Niet het object staat meer alleen centraal, maar juist het publiek. Musea dienen verbindingen en relaties aan te gaan, mee gevoed door de toenemende overheidsbezuinigingen. Musea dienen ervaringen en entertainment te bieden en moeten dienstverlenend zijn. Internet en het groter worden van de bereikbaarheid van de wereld roepen op om af te vragen bij wie er aangesloten moet worden. Het museum dient een appèl te doen op verwonderen, het gevoel van schoonheid wakker te maken en te verrassen. Odding illustreert dit met de uitspraak van Wim Pijbes: 'Het museum is een vriendje, waar je avonturen mee beleeft'. (Odding, 2011, p.105) Gevaar hierbij is, dat het museum zich kan verliezen in slechts het realiseren van grotere bezoekersaantallen, waarbij men 'de honing gaat verwarmen of sterker doet ruiken, zodat er bijen van verder weg op af komen'. (Odding, 2011, p.125) Het museum moet minder oog hebben voor alleen het eigen vakgebied en zich meer op de wensen van het publiek focussen: *market in* in plaats van *product out* te maken. (Odding, 2011, p.26) In zijn optiek zullen juist kleinere musea hier baat bij kunnen hebben. Traditionele educatie zoals in de tweede helft van de 20^e eeuw is eenrichtingsverkeer en in een netwerkmuseum kan dit niet meer. Aan het einde van het boek maakt Odding een vergelijking met de visie van Walter Benjamin. Benjamin zou t.a.v. dit thema hebben kunnen zeggen, dat 'curatoren met visie weten hoe het museum een werkzaam onderdeel van de samenleving kan zijn'. (Odding, 2011, p.189)

Aansluitend bij wat Odding als een gevaar beschouwt is de tendens waar te nemen, dat musea hun tentoonstellingen een experience willen laten worden, waarbij soms ook elementen uit kindermusea worden toegepast. Als voorbeeld kan de tentoonstelling *Presence* in de periode van juni 2019 tot en januari 2020 bij het Groninger Museum genoemd worden, waar Daan Roosegaarde een interactief kunstwerk realiseerde, waarbij alles aangeraakt mocht worden: 'kijken en observeren, maar vooral aanraken, voelen en bewegen waren essentieel'. (Groninger Museum, 2020) Voor kleine musea leveren dergelijke grootse tentoonstellingen een probleem op, zoals in verscheidene artikelen van de NRC werd aangekaart. Meta Knol, de directeur van Museum De Lakenhal in Leiden startte hiermee een discussie over hoe publiekstrekkingen leiden tot buitensporig hoge kosten en de museumbranche uitputten. (Vinckx, 2020) Blockbusters met grotere bezoekersaantallen betekent volgens haar niet alleen een belasting op het budget voor de torenhoge kosten qua verzekering van getoonde kunstwerken, maar trekken ook een extra zware wissel op de personele bezetting. Hoe méér bezoekers er naar het museum komen tijdens een publiekstrekker, hoe méér interne facilitering er zal moeten komen voor o.a. suppoosten of schoonmakers; 'het is nooit meer stil' maar altijd druk in het museum. (Pama & Smalenburg, 2020) Dit gegeven is ook in de wereld van kindermusea terug te

vinden en werd op de conferentie van Hands On! in oktober 2019 gememoreerd aan het eind van de presentatie *Can children's museums survive the 21st century*. (Haas & Zaka, 2019, 31:58)

...contemporary children's museum have too much doing and too much stimulation. Given new findings on art, on imagination, creativity, and innovation, there is not enough time to smell the flowers, walk in the woods, see the sunset, practice skills to one's own satisfaction, or even being able to identify one's own 'satisfaction' in the first place. There is a pervasive lack of silence for children, of satisfying examples of doing nothing, of fostering and teaching children the pleasures and repose of an internal reflective life. Modern children's museum have not paid enough attention to imagination and fantasy, examples of meaningful work, idealism and beauty, religion and spirituality, handwork and kindness, silence and inner lives, and creativity...

Elaine Gurion, 2007.

2.7 Samenvatting

De geschiedenis van kindermusea wereldwijd en de specifieke opvattingen van Nederland passeren in dit hoofdstuk de revue. Door te kijken naar het buitenland worden er nieuwe begrippen ingevoerd, zoals *hands-on*, interactief, en *edutainment*, een combinatie van educatie en entertainment waarmee educatie op een speelse wordt gebracht. Gezien de actuele discussie rond de nieuwe termen '*democratie, meerstemmigheid, inclusiviteit, participatie, kritische denken en in dialoog zijn*' moeten musea positie nemen in hoe zij dit specifieker willen vormgeven. Een verdere uitwerking van deze sleutelwoorden staan beschreven in het volgende hoofdstuk.

3. Kinderparticipatie als oplossing

*In dit hoofdstuk wordt de respons van kindermusea op de actualiteit beschreven. Vanuit verschillende hoeken worden uitgangspunten aangescherpt. De internationale vereniging Hands On! besteedt ruim aandacht aan de vraag *Can children's museums survive the 21st century?* tijdens de 12^e internationale conferentie afgelopen oktober 2019. Internationale initiatieven als kinderbiënnales volgen als illustratie. Museumeducatoren zoeken naar nieuwe educatiewerkvormen zoals kinderparticipatie. Het theoretische model van Fielding rond dit onderwerp biedt mogelijkheden om het proces hiervan te monitoren.*

3.1 Conferentie Hands On!

Op de conferentie van Hands On! op 22-26 oktober 2019 in Frankfurt kwam het zoeken naar de nieuwe termen (Zie hoofdstuk 2.5) uitgebreid aan de orde. De internationale kindermusea proberen hierop te anticiperen en formuleren de waarde en kracht van kindermusea anno 2020. Tijdens de presentatie *Can children's museums survive the 21st century?* omschrijven kunsthistorica en archeologe Claudia Haas, mede ontwikkelaar van het ZOOM kindermuseum in Wenen en consultant van museumeducatie voor Unesco, en historica annex museoloog Petra Zwake, voormalig museumdirecteur van twee historische musea in de regio Berlijn, de ontwikkeling en het ontstaan van kindermusea (Zie hoofdstuk 2, paragraaf 2.1). Ze stippen bij dit overzicht kort aan dat er een verschuiving plaats heeft gevonden voor wat betreft de benaming van kindermusea. Educatie stopt niet bij kinderen tot 12 jaar en er ontstaat meer behoefte om ook de jongeren uit te dagen tot museumbezoek. Om die reden is niet verwonderlijk dat kindermusea vanwege deze focus op jongeren hun naam wijzigen in *junior museum*. Het aanspreken van deze doelgroep wordt bemoeilijkt wanneer er gesproken wordt over *kinderactiviteiten*. De vereniging Hands On! heeft zijn naam rond dezelfde periode gewijzigd van Association of Children Museums in International Association of Children in Museums vanwege de tendens, dat klassieke musea steeds vaker een eigen aanbod voor kinderen ontwerpen. Hierna schetsen zij de relevantie en de inhoud van hun bijdrage aan de klassieke musea. Zij stellen, dat kindermusea pioniers zijn op het terrein van innovatie om een collectie op een creatieve en boeiende wijze tot leeromgeving te maken. Hun focus op alleen de doelgroep kinderen biedt mogelijkheden om participatie te vergroten: communiceren met kinderen, hen als onderzoeker en speler te beschouwen leidt ertoe, dat kinderen medeontwerpers en experts worden. Ze onderstrepen, dat hoewel kindermusea oorspronkelijk ontstonden om edutainment alléén aan te bieden aan kinderen, zij sinds het einde van de 20e eeuw juist het héle gezin activeren. Het aanpakken van hedendaagse problemen, gevraagd in de nieuwe uitgangspunten, is ingewikkeld om met kinderen ter sprake te brengen. Hier ligt wat hen betreft een kans voor kindermusea en het vraagt om versterking van het eigen profiel om de concurrentie met de klassieke musea aan te kunnen gaan. Als voorbeeld wordt de vluchtelingenproblematiek te berde gebracht, waarvoor kindermusea initiatief kunnen nemen om deze op een voor kinderen een begrijpelijke wijze toegankelijk te maken. Tot slot houden ze het pleidooi, dat de eigen zienswijze en ervaringen van kindermusea zorg kan én moet dragen om het aanbod van kunst in het onderwijs te blijven behouden. In de volgende paragraaf komt het initiatief van een kinderbiënnale aan bod, als eerste gehouden door een lid van de vereniging uit Sri Lanka kunstmuseum de National Gallery Singapore.

Actueel

Een recent voorbeeld om de huidige problematiek van het coronavirus op kinderniveau te verduidelijken is ter hand genomen door diverse musea in Italië en in vele talen gratis te downloaden. (<https://www.hands-on-international.net/free-covid-19-guide-for-children/>)

3.2 Kinderbiënnales in Singapore en Dresden

De National Gallery in Singapore startte het concept van een kinderbiënnale in 2017 onder de titel *Dreams & Stories*. Het museum ontving voor hun activiteiten voor jonge bezoekers – en specifiek voor het Keppel Centre for Art Education - de Children Museum Award 2018 in november van dat jaar. Het museum realiseert veel ART-activiteiten aan kinderen en hun familie in het museum. Voor dit project werden vooral lokale kunstenaars aangetrokken om allerlei verschillende vormen van kunstervaring aan te bieden in speciaal ingericht ruimtes voor kinderen. Hierin werden workshops voor jonge en oudere kinderen, speciaal voor tweelingen, en gezinnen of scholen georganiseerd. De eerste Europese Kinderbiënnale *Träume & Geschichten* vond plaats in Dresden van eind september 2018 tot en met eind februari 2019, in navolging van de kinderbiënnale in Singapore in 2017. De kinderbiënnale in Dresden realiseerde onder hetzelfde concept én in samenwerking met de National Gallery Singapore de eerste in Europa en werd bekostigd door Staatliches Kunstsammlungen Dresden. Gedurende de hele periode was de tentoonstelling gratis te bezoeken voor kinderen en ouders dankzij een particuliere schenking aan het museum. Duitsland stelt over het algemeen vaak financiële middelen ter beschikking aan musea met als voorwaarde dat iedereen er profijt van moet kunnen hebben. In het Japanische Palais was in negen ruimtes een royaal aanbod van vele doe-activiteiten en onderzoeksvormen, waardoor de kinderen het thema *Träume & Geschichten* konden meemaken en ervaren met al hun zintuigen. De uitgebreide beschrijving van de interactieve installaties van de kunstenaars laat zien, dat er tijdens de kinderbiënnale is gekozen om nieuwsgierigheid, fantasie, en verwondering op te roepen, waarbij er geparticipeerd kon worden door kinderen en hun familie. Naast ruimtes voor ontspanning en workshops ontwierpen kunstenaars in acht museumzalen interactieve kunst. de Duitse kunstenaar Stephanie Lüning werkte daar als artist-in-residence in een atelier gedurende de hele periode in het museum, gaf workshops aan de bezoekende kinderen en aan het einde van elke dag werd een groter gezamenlijk kunstwerk gemaakt. Het teamLab collectief uit Japan – in Groningen verlenen ze medewerking aan *AI: More than Human* in het Groninger Forum - realiseerde een magisch aquarium, waar kinderen een vis konden tekenen, die dankzij technische middelen in het aquarium tot leven kwam en met grote verwondering gevolgd werden. In een volgende ruimte realiseerde Lynn Lu een interactief kunstwerk door op satijnen linten door bezoekers te laten schrijven *This changed my live* die is gestart in een lege ruimte met lijnen, waar gedurende de periode een zee aan glanzende linten met ontroerende teksten ontstond. De kinderen gebruikten de ruimte eveneens als een plek om onder door te kruipen naar mate er meer lijnen hingen. Een reusachtige ronde tafel vol met alleen maar witte lego gaf iedereen de gelegenheid om samen een toekomstige stad te maken: het ontwerp van de IJslandse kunstenaar Olafur Eliasson riep zichtbaar aandachtig bouwplezier op bij zowel kinderen én bij ouders. Mark Justiniani speelt als kunstenaar met de werkelijkheid door materialen als spiegels en glas tot nieuwsgierige ontdekinstallaties te vormen. De kinderen konden hier eindeloos in de diepte kijken en zich verwonderen over de onpeilbare gesuggereerde diepte.

De warmtegevoelige beschilderde oranje wand van Veronique Joumard leverde een andere vorm van magie op. Gedurende langere tijd bleef er de afdruk zichtbaar van een hand of arm. Via het gebruik

van overheadprojectors ontwierp Rivane Neuenschwander samen met kinderen in Bogota een bijzondere manier voor de verwerking van angstbeelden en tijdens de biënnale kregen kinderen de gelegenheid om hun eigen verhaal te projecteren op de wand met vormen.

Het museum heeft bij het samenstellen van de kinderbiënnale bewust participatie van kinderen ingezet. Kinderen zijn dé experts, meenden zij, en samen met een kinderraad werden tien kunstenaars uitgekozen uit een topiclijst van vijftig. De kinderraad koos installaties, waarbij het thema van *Träume & Geschichten* in hun ogen het beste werd vertegenwoordigd. Het museum was verrast over hoe precies de kinderen hun denkwijzen over het thema wisten te vertalen naar de kunstwerken. (SKD, z.d.) De workshopactiviteiten werden gedurende de tentoonstellingsperiode drukbezocht en families brachten herhaaldelijk opnieuw een bezoek van enkele uren. Opvallend detail was de grote betrokkenheid tijdens openingsuren van ouders samen met hun kinderen of zelfs ook alleen, vooral bij de ruimtes van het aquarium en de legobouwtafel. De tweede kinderbiënnale wordt van 12 september 2020 tot en met 21 februari 2021 gehouden met als thema *der Mensch in seinem natürlichen Umfeld im Mittelpunkt* en opnieuw in navolging van en in samenwerking met de tweede kinderbiënnale eind vorig jaar in Singapore, die de titel *Embracing Wonder* meekreeg. Qua onderwerp sluit de komende tentoonstelling aan bij de opvattingen van Hands On! zoals in paragraaf 3.1 van dit hoofdstuk is verwoord. Het aanpakken van hedendaagse problemen is een ingewikkelde problematiek om met kinderen ter sprake te brengen. Hier ligt volgens hen een kans voor kindermusea en vraagt het om versterking van het eigen profiel om de concurrentie met de klassieke musea aan te kunnen gaan.

3.3 Museumeducatoren

Veldhuizen (2017) heeft een handzame publicatie onder de vlag van het ICOM uitgegeven: een toolkit met allerlei werkvormen specifiek gericht op museumeducatoren. In haar zoektocht naar goede museale werkvormen vond ze wél publicaties over hoe je kinderen kunt rondleiden, maar geen geschikte adviezen over werkvormen rond gesprekken in kinderatelier, opdrachten in een kinderwerkplaats, zelf vragen bedenken e.d. Haar toolkit is een 'receptenboek' geworden, waaruit (beginnende) museumeducatoren, ieder voor zich gericht op zijn eigen museum met al dan niet eigen aanvullingen en toepassingen kan werken. Het rangschikken van allerlei mogelijke kinderactiviteiten biedt handvatten om als museum zorg te dragen voor educatie aan verschillende leeftijdsgroepen, waarbij hands-on, interactiviteit en digitaal aanbod centraal staan. Enkele van de uitgewerkte werkvormen sluiten goed aan bij kinderopparticipatie. Zo noemt ze bij rondleidingen het inzetten van peer educatoren en interactie. Voor het onderdeel dialoog worden voorbeelden gegeven als het socratisch gesprek, filosoferen en Visual Thinking Strategies om bezoekers actief te betrekken. Het trainingsboek / A.S.K. bestemd voor rondleiders in musea van o.a. auteur en Hoofd Educatie Petra Katzenstein van het Joods Kindermuseum Amsterdam dient ook tot actief betrekken van publiek. Onderzoekend leren wordt gestimuleerd door werkvormen te gebruiken als zelf doen, zelf vragen bedenken, interviews afnemen. En tot slot van de publicatie komen de 21^e eeuw vaardigheden aan bod door audiovisuele middelen of internet in te zetten.

De publicatie biedt vele zinvolle tips, maar in musea verschuift de focus van een dergelijk standaard aanbod voor kinderen naar nieuwere werkvormen. Het publiek van de toekomst ligt onder het vergrootglas. Er worden vormen gezocht worden waarin kinderen en/of jongeren meer vooraf

betrokken worden. De museumvereniging NMA heeft als voorbeeld hiervoor de kunstkids en museuminspecteurs in het leven geroepen met een eigen website en eigen activiteiten. (NMA, 2020) Projecten door musea in samenwerking met scholen kunnen in aanmerking komen voor de museumeducatieprijs. Initiatieven om kinderen te betrekken bij de opzet van originele samenwerkingen schieten zowel in binnen- als buitenland als paddenstoelen uit de grond. Kinderparticipatie lijkt zo een oplossing te zijn om inhoudelijk antwoord te geven op de nieuwe vragen.

3.4 Participatie als antwoord

Als museumeducatoren willen, dat kinderopparticipatie zinvol is, moeten zij een bewuste en context specifieke strategie inzetten. Hierbij kan meer inzicht in verschillende modellen van leerlingenparticipatie (Verbeek & Ponte, 2014) behulpzaam zijn. Door gebruik te maken van dergelijke strategieën nemen educatoren hun pedagogische verantwoordelijkheid t.o.v. leerling en onderwijs en dragen zij zorg voor een daadwerkelijke participatie. Om inzicht en concrete aanwijzingen te krijgen op de vraag wat werkelijke participatie van kinderen (in het onderwijs, het museum e.d.) is, beschrijven Verbeek en Ponte, dat leerlingenparticipatie 'recht doet aan de pedagogische en onderwijskundige opdracht van het onderwijs én aan de rechten van het kind'. Participatie is een proces, waardoor kinderen actief betrokken worden bij hun leefomgeving. Burgerschap wordt gestimuleerd en levert verbondenheid en een positievere houding op tegenover de gemeenschap door de ervaring van erbij horen en sociaal gewaardeerd worden. De auteurs nemen hiermee een normatieve positie in.

3.5 Participatiepatronen van Fielding

Verbeek & Ponte (2014) bespreken achtereenvolgende verschillende modellen voor leerlingparticipatie: Hart (2008), Egg (2009) en Fielding (1999). Elk model biedt bijdragen aan leerlingparticipatie. Zo is de ladder van Hart voor leraren o.a. een hulpmiddel om kritisch naar eigen acties te kijken om te bepalen of er geen sprake is van schijnparticipatie en is het gebaseerd op praktische ervaring. Een helder en eenduidig instrument, dat snel een beeld geeft, op welk niveau de participatie zich bevindt. Bij Egg wordt het perspectief van zowel de volwassenen als de leerlingen belicht, ligt de focus op de communicatie en het onderscheid tussen de mate van initiatieven van beide betrokken groepen. Hij vormt een dubbele ladder, waardoor er meer beweging ontstaat.

Fielding laat de vorm van een ladder los: bij hem is het essentieel, dat er door de betrokkenen gedurende het proces andere rollen gespeeld kunnen worden. Het betrekken van leerlingen bevordert in zijn optiek hun ontwikkeling positief en participatie dient door alle partijen gedragen te zijn. Een belangrijk verschil met de andere modellen is, dat leerlingparticipatie door hem niet als een statische toestand benoemd wordt, maar dat die kan wisselen op basis van de context. Hij vertaalt deze gedachte niet meer in een ladder maar in een zestal patronen van samenwerking. Deze patronen zijn bij hem niet statisch of hiërarchisch van aard, waarmee zijn model minder normatief is dan de andere modellen. Hij liet zich inspireren door de dialogische en democratische benadering van de pedagogische visie in Reggio Emilia in Italië. Hier bieden de pedagogen, kunstenaars en de buurt de voorwaarden aan de kinderen om hun wereld te verkennen. Het vanzelfsprekende filosoferen van jonge kinderen onderling over hun gedachten, hun ideeën of hun dromen laat ze

onderzoeken, ontdekken en ervaren. De volwassenen begeleiden en ondersteunen dit proces zeer intensief, luisteren voortdurend naar de kinderdialogen en bieden steeds nieuwe stappen aan, zodat de kinderen uitgedaagd worden om zich op zoveel mogelijk manieren uit te drukken. De volwassenen vormen met de kinderen een hechte gemeenschap, waarbij er over en weer van elkaar geleerd kan worden. Niet de volwassene is leidend, hij volgt het kind en staat open voor alles wat het inbrengt.

Dit brengt bij Fielding tot de opvatting, dat bij participatie de verschillende partijen op elkaar betrokken moeten zijn binnen een bepaalde context. Het is een doorgaande beweging en het kunnen geen eenmalige activiteiten zijn. De partijen zijn gelijkwaardig aan elkaar en vooral in de dagelijkse praktijk zichtbaar. Dit vertaalt hij in het patroon van 'generatie-overstijgend leren'. Dat houdt in overtuigd te zijn van betrokkenheid op elkaar, het zich realiseren dat continuïteit essentieel is om in een organisatie te kunnen veranderen en bereid zijn door de stem van de andere partij verrast en geïnspireerd te worden. Hij is van mening, dat leerlingparticipatie een noodzaak is vanuit de gedachte, dat juist leerlingen als eerste het recht hebben om mee te praten over hun eigen onderwijs en zeker wanneer het verbeteringen of innovatie aangaat. Veelal hebben leerlingen een verfrissende kijk op interne zaken en docenten kunnen door ze meer ruimte te geven serieus naar hun stem in het geheel luisteren. De terminologie in het model van Fielding is gericht op participatie in het onderwijs, wat impliceert dat hij over leerlingen spreekt.

De zes patronen van Fielding zijn:

Patroon #1 Leerlingen als databron

Patroon #2 Leerlingen als gesprekspartners

Patroon #3 Leerlingen als onderzoekspartners

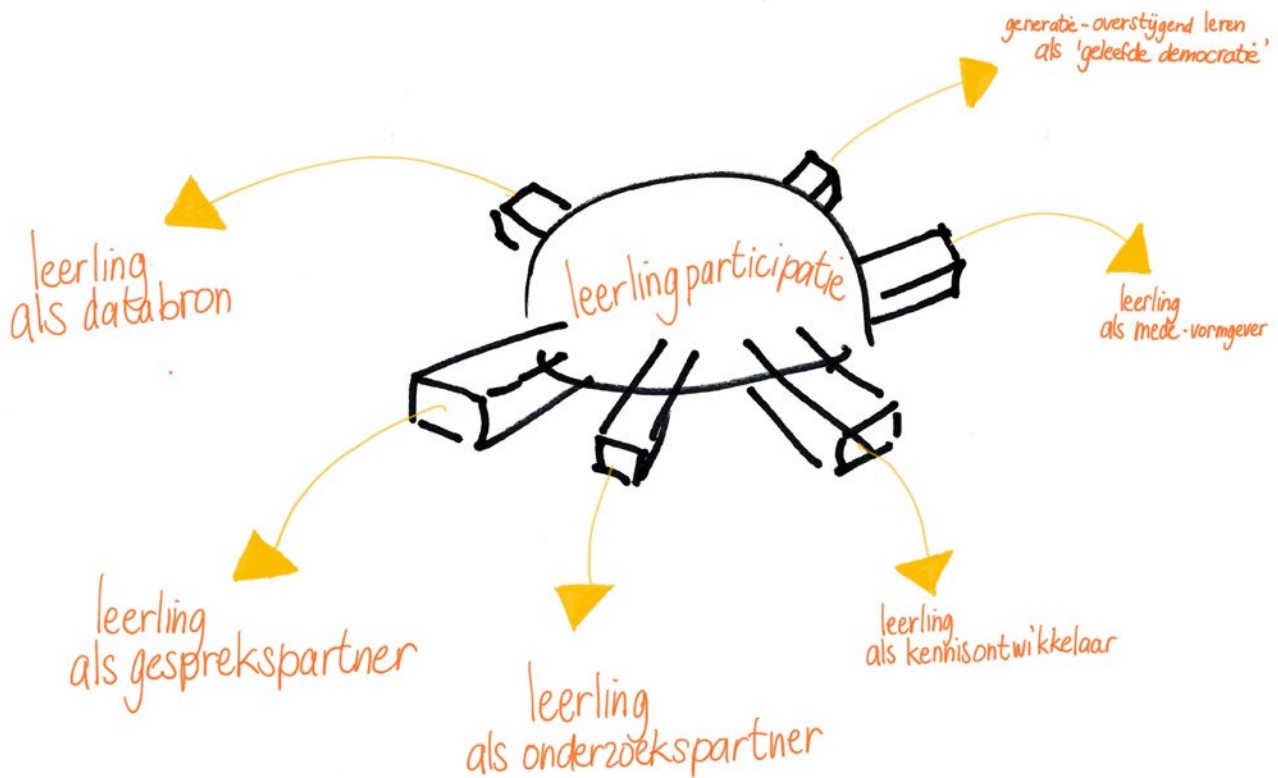
Patroon #4 Leerlingen als kennisonwikkelaars

Patroon #5 Leerlingen als medevormgevers

Patroon #6 Generatie-overstijgend leren als 'geleefde democratie'

Vertaald naar het museale veld kan er gesteld worden, dat kinderen hetzelfde recht hebben bij activiteiten die vóór hen worden georganiseerd. Door hun visie op collecties, ruimtes en activiteiten als serieuze bijdrage te beschouwen, dragen museumeducatoren bij aan een betekenisvol aanbod, dat mét hen tot stand komt. Bij het hanteren van het model in musea is de terminologie van 'leerlingen' minder doeltreffend en wordt er voor de rest van het onderzoek gesproken over 'kinderen'. De schoolorganisatie wordt het museum, waar kinderopparticipatie centraal staat. Het participatieproject van museum Wierdenland met de basisschool in Ezing (Hoofdstuk 4.2) vormt de enige uitzondering in het praktijkdeel: hier is de terminologie van 'leerlingen' passend.

Om het model van Fielding inzichtelijker te maken kan het utopische museumontwerp van Mendini als metafoor dienen. In zijn *Museo Universale* schetste Mendini het ultieme museum als een grote ronde koepel, waarop symmetrisch naar alle richtingen gangen aansluiten. De ronde koepel heeft een bijzonder symbolische uitstraling, maar om die werkelijk te bouwen moeten er technische problemen overwonnen worden qua constructie. In dit model verenigde hij rondom de gouden koepel alle culturele uitingen van de mens en benadrukte de gelijkwaardigheid ervan. (Steven Kolsteren, 2019)

Fielding heeft met zijn model verschillende uitingsvormen centraal geformeerd rondom leerlingenparticipatie en benadrukt dat alle vormen gelijkwaardig zijn. Het doorlopen van al deze vormen biedt een ultiem scala aan mogelijkheden en maken 'de cirkel rond'. Het ene patroon is niet beter dan het andere, omdat ze elk hun waarde hebben binnen de eigen context. Het belangrijkste is om eigen verhalen te maken en van daaruit nieuwe gedeelde waarden uit te dragen. (Verbeek, 2014) In onderstaand citaat vat Fielding het zo samen:

'We kunnen allemaal ons werk doen in onze eigen context. Steeds weer kleine, opbouwende stappen. Democratie is niet iets dat ooit perfect gerealiseerd zal zijn. Democratie is een streven, een aspiratie. Het zal altijd incompleet blijven. Daarin schuilt een deel van haar kracht.'

(Bors, 2014)

3.6 Samenvatting

Er wordt door internationale (kinder)musea naar een respons gezocht op de actuele ontwikkelingen reflecterend op de oorspronkelijke visie en praktijkervaringen. De uitvoeringen van het concept kinderbiënnale in Singapore en Dresden zijn exemplarisch. De heroriëntatie bij museumeducatoren leidt tot vormen van kinderopparticipatie, die in het praktijkdeel van het onderzoek gemonitord worden aan de hand van het theoretisch model van Fielding.

De terminologie wordt aangepast aan de context van musea: waar Fielding over 'leerlingen' spreekt wordt er voor de rest van het onderzoek gesproken over 'kinderen'. Uitzondering hierop vormt het observatieverslag van museum Wierdenland in hoofdstuk 4.2, waar de oorspronkelijke terminologie van Fielding passend is.

4. Kinderparticipatie in de praktijk

In het praktijkdeel worden de culturele instellingen en hun specifieke participatieprojecten beschreven, waar observaties zijn gemaakt en/of interviews gevoerd. Vooraf worden de actoren voorgesteld. In de paragrafen, die volgen, is voor elk van de instellingen afzonderlijk verslaglegging gedaan.

4.1. Inleiding praktijkonderzoek

Het praktijkonderzoek bestaat uit observaties en semigestructureerde interviews gedurende de periode december 2019 tot en met februari 2020, met diverse deskundigen in musea in binnen- en buitenland, waar een specifieke vorm van kinderopparticipatie gehanteerd wordt.

In Nederland is het onderzoek gedaan in een klein erfgoedmuseum in het noorden, een groot kunstmuseum en een kindermuseum beiden in het westen, een kunstencentrum in het oosten van het land en in het buitenland met een kindermuseum in oprichting en betrokken en een zelfstandig kindermuseum. Aan de hand van een topiclijst zijn o.a. de achtergrond, motivatie voor en visie op kinderopparticipatie besproken. De verkregen data uit de interviews zijn in conceptversie aan de betrokkenen per email verzonden om met hun goedkeuring te kunnen toevoegen aan het onderzoek.

4.2 De musea en hun specifieke participatievormen

De eerste observatie vond plaats in de periode van september tot en met oktober 2019 in erfgoedmuseum Wierdenland te Ezingen in de provincie Groningen. Het doel van de observatie is het volgen van het proces tijdens het realiseren van een *kindertentoonstelling*. In het kader van een samenwerking tussen het museum en de plaatselijke basisschool is aan de leerlingen gevraagd om vorm te geven aan wat zij belangrijk vinden om te bewaren in het museum.

De drie interviews in Nederland zijn gehouden met een externe projectleider van het *Boijmans Kinderbestuur* in museum Boijmans van Beuningen te Rotterdam, met een educatiemaker uit het kindermuseum Villa Zebra in Rotterdam, waarbij voor het opzetten van de tentoonstellingen al 15 jaar een *Villa Zebra Kinderpanel* wordt ingezet, en een curator uit het kunstencentrum Concordia te Enschede, waar een tentoonstelling samengesteld is met *SUPERRRKUNSTkids*.

De twee interviews in het buitenland zijn gehouden met twee projectleiders van het Joods Kindermuseum Anoha in oprichting te Berlijn, die het nieuwe museum in de periode van maart 2017 tot heden met een *Advisory Board* vormgeven, en met een project- en financieel manager uit het Labyrinth Kindermuseum in Berlijn, waar al gedurende 24 jaar *kindertentoonstellingen* voor kinderen worden gemaakt.

4.3 Introductie actoren

4.3.1 Heidi Renkema

Heidi Renkema is sinds 2016 directeur van Museum Wierdenland. Ze studeerde tropische en biologische Landbouw, werkte en woonde in het buitenland en is gefascineerd in de agrarische geschiedenis van het terpen- en wierdengebied (Wierdenland, z.d.).

4.3.2 Martine Vreugdenhil - Blijdorp

Het interview met Martine Vreugdenhil-Blijdorp vindt op 12 december 2019 plaats. Ze is docent beeldende kunst en vormgeving, illustrator, ontwikkelaar en auteur van kunsteducatieprojecten in musea en onderwijs. Ze ontwikkelt programma's voor diverse leeftijdsgroepen uit basis- en voortgezet onderwijs en is ontwikkelaar en coördinator geweest van het project *Kunstfanaatjes*, een programma voor peuters en kleuters in musea. In het interview is op twee van haar projecten ingezoomd: als eerste over het Boijmans Kinderbestuur bij museum Boijmans van Beuningen, waarvan ze projectleider is en waarover zij rond een gerealiseerd project op de conferentie van Hands On! in oktober 2019 een presentatie verzorgde. Zijdelings zijn ook haar activiteiten bij het jongeren participatietraject Take pArt bij het Dordrechts Museum ter sprake gebracht.

4.3.3 Art Collart

Op de dag voor kerst eind 2019 is er een gesprek met Art Collart, educatiemaker van het museum voor de leeftijdsgroep 7-12 jaar. Behalve voor deze leeftijdsgroep is er nog een educatiemaker voor de leeftijdsgroep van 2-6 jaar. Art Collart is tien jaar lang educatiemaker bij Villa Zebra. Het ontwikkelen van tentoonstellingen doet hij samen met het kinderpanel van Villa Zebra, dat hij al meer dan acht jaar begeleidt. Hij is eigenaar van het *Art Collart Office* en sleepte als grafisch vormgever diverse prijzen en eervolle vermeldingen in de wacht. Sinds september 2019 is hij ook werkzaam bij het Chabot Museum Rotterdam voor educatie. Op de dag van het interview zijn er weinig jonge bezoekers en geen kunstenaars 'in huis' om te kunnen observeren of vragen te stellen.

4.3.4 Anke Dietrich en Ariane Kwasigroch

Op 13 januari 2020 is het interview met Anke Dietrich en Ariane Kwasigroch in Berlijn. Beiden begeleidten op de conferentie van Hands on! in oktober 2019 een rondetafelgesprek, waarin ze vertelden over het traject om te komen tot het ontwerp van een nieuw Joods kindermuseum in Berlijn, deels met de hulp van een Advisory Board van kinderen. Anke is op projectbasis voor de duur van twee jaar betrokken als onderzoeksassistent door haar uitgebreide ervaring en kennis van zeer jonge kinderen en de beschikking over een netwerk met scholen en buurt/wijkcentra op dit terrein in Berlijn. Ariane Kwasigroch heeft ruime werkervaring bij het museum Blindenwerkplaats Otto Weidt in Berlijn, en werkt 19 jaar bij het Joods Museum als medewerker methodologie en sinds 2010 als medewerker van het Educational Outreach programma. Het kindermuseum opent pas in mei 2020 en tijdens het interview kon om die reden slechts van een preview sprake zijn, waardoor er geen kinderen geobserveerd konden worden en er geen foto's gemaakt mochten worden.

4.3.5 Brigitte Steiner

Op 13 januari 2020 in Berlijn is een gesprek met Brigitte Steiner. Haar eerste project rond sponsoring en financiën bij het Labyrinth Kindermuseum was in 2014. Sinds 2016 is ze financieel- en projectmanager. Daarnaast is ze projectmanager cultuureducatie bij Kinder Kultur Betrieb Berlin, waar allerlei activiteiten georganiseerd of ontworpen worden op het gebied van cultuur voor kinderen en jongeren (Kubinaut, z.d.).

4.3.6 Petra Boonstra

Het gesprek met Petra Boonstra vindt plaats op 8 februari 2020. Zij is sinds 2014 1^e curator en programmeur beeldende kunst bij Concordia. Daarnaast is ze beeldend kunstenaar, bestuurslid bij Pers & Prent (politieke prenten) en redacteur bij Jegens & Tevens, een online magazine over

hedendaagse beeldende kunst. Al diverse jaren stelt ze een kindertentoonstelling samen vóór kinderen, maar de tentoonstelling *Samen* is de eerste keer mét het team SUPERRRKUNSTkids. Op deze datum vindt de laatste rondleiding plaats in de tentoonstelling door enkele van de kinderen uit dit team, die op dat moment ook bijgewoond wordt door enkele van hun familieleden. Na de rondleiding spreek ik zowel met Petra als met de kinderen.

4.4 Museum Wierdenland Ezinga

Achtergrond

Museum Wierdenland is een erfgoedmuseum te Ezinga in de provincie Groningen en bestaat inmiddels vijftig jaar. Het museum *'richt zich op het landschap en de cultuur van terpen en wierden in het noordelijk waddenkustgebied'* (Wierdenland, z.d.) Er is een vaste collectie, die een overzicht geeft van het landschap, o.a. het oudste cultuurlandschap van Nederland, het Middag-Humsterland en de wierde van Ezinga. Er is een grote verzameling zeer oude vondsten uit de wierde en er wordt een overzicht gegeven van de ijzertijd tot en met de middeleeuwen. Naast het tonen van bovenstaande zaken is er regelmatig een tijdelijke tentoonstelling, die gelinkt wordt aan de geschiedenis van wierden. Zo is er in 2019 een erfgoedtentoonstelling gerealiseerd over de *tells*, woonheuvels die zich in Syrië bevinden. De tentoonstelling laat de overeenkomsten en verschillen tussen de tell en de wierde/terp zien. Naast erfgoedthema's wordt er ook gezocht naar verbanden met de kunst. In 2018 vond er een tentoonstelling met schilderijen van het Groningse kunstenaarscollectief De Ploeg. Vanaf eind oktober 2019 is er een door leerlingen van de basisschool uit Ezinga tentoonstelling gerealiseerd. Tegelijkertijd wordt er tot april 2020 werk van 27 Groningse kunstenaars tentoongesteld met als titel *Groningen, Kunstenparadijs?!*.

Het kleine museum wordt geleid door een directeur en een bestuur. Voor wat betreft de activiteiten is het afhankelijk van een team van 70 vrijwilligers, die aan allerlei zaken meewerken, zoals o.a. ontvangsten in het museumcafé, het beheren van de museumwinkel, hulp bij het inrichten van tentoonstellingen en educatie. Een vaste museumeducator is niet aanwezig bij het museum. De directeur en vier vrijwilligers zijn gezamenlijk verantwoordelijk voor de kinderactiviteiten in het museum. Dit team komt maandelijks bijeen om zaken rondom de activiteiten te regelen en te ontwerpen.

Uitgangspunten

'Museum Wierdenland heeft de ambitie om zich speciaal in te zetten voor de doelgroep schoolkinderen. Zij staan immers aan het begin van het nagestreefde proces van **Life long learning** dat moet leiden tot goed rentmeesterschap. Voor hen worden dan ook verschillende activiteiten georganiseerd.' (Wierdenland, z.d.).

Kinderactiviteiten in het museum

De kinderactiviteiten worden gerealiseerd door een educatieteam bestaande uit de directeur en vier vrijwilligers, die voor een deel afkomstig zijn uit het onderwijs of andere musea. Er zijn verschillende vormen van activiteiten: datum-gebonden activiteiten, school-gebonden activiteiten en doe-activiteiten. De datum-gebonden activiteiten staan op zichzelf en vinden een oorsprong in seizoenen (verhalenestafette met kerst) of landelijke thema's (oktober kindermaand, kindermuseumdag). School-gebonden activiteiten zijn ontwikkelde educatieprojecten rond het wierdenerfgoed (Mysterie op de Wierde). Standaard kinderactiviteiten in het museum bestaan uit doe-dingen in een specifiek ingerichte hoek zoals onderzoek van stenen en botjes of het maken van leren voorwerpen uit de tijd van de wierden. Het museum organiseert regelmatig kortdurende themaprojecten waarbij leerlingen van de basisschool in het dorp hun werk kunnen tonen in het museum. In juni 2018 werden met als thema 'Dit is mien laand' kunstwerken door leerlingen gemaakt in het kader van het 100-jarig bestaan van de kunstenaarskring de Ploeg. Ter gelegenheid van de tentoonstelling *Tells in Syrië*, de

wierden van het Midden-Oosten? (2019) schilderden kinderen uit een nabijgelegen asielzoekercentrum hun droomhuis o.l.v. kunstenaar Anja Lofvers waarbij ze een uitleg schreven hierbij.

Motivatie

Heidi Renkema verwoordt de keuze voor het samenwerken met kinderen als volgt: 'We vinden het belangrijk dat kinderen weten waar ze wonen wat er zo bijzonder is aan je omgeving. Door in een dialoog met elkaar daarover te praten ontdek je hoe andere kinderen denken en leer je samen na te denken.' (Noorderkrant, 2019)

Vorm van kinderopparticipatie Kindertentoonstelling

Sinds 2019 werken Museum Wierdenland en de Samenwerkingsschool Op Wier, beide in Ezinge, samen in een leergemeenschap 'Wies op Wier', die is opgezet in het kader van Cultuureducatie met Kwaliteit II. Betrokkenen in het project zijn vanuit het museum de directeur, de juniordirecteur en het educatie vrijwilligersteam, vanuit de school zijn dit het schoolteam waaronder de Intern Cultuur Coördinator, de leerlingenraad en de leerlingen van groep 5, 6, 7 en 8.

De samenwerking dient zo goed mogelijk aan te sluiten bij de betrokken partners en de school en de leerlingen, waarbij het belangrijk is naar de 'stem van de leerling' te luisteren. Het museum ziet de leerlingen als museumbezoekers van de toekomst en wil dat ze zich welkom voelen in het museum, het gevoel hebben dat het museum van hun is in de hoop, dat ze de verhalen die ze horen later doorgeven aan de volgende generatie. De school vindt 'de stem van de leerling' net zo belangrijk en geeft dit vorm door de leerlingenraad actief mee te laten praten over allerlei onderwerpen en een organisatorische en adviserende stem te geven. Ze praten mee over schoolregels, bespreken en verbeteren de sfeer, denken mee over de inrichting van lokalen en nemen initiatieven voor een actie in het kader van actief burgerschap. Binnen de leergemeenschap is het plan opgevat om een *tentoonstelling mét en dóór leerlingen* te realiseren in het museum. Uitgangspunt is, dat in het museum vooral artefacten staan, die oud en van vroeger zijn en het verhaal over de wierden van Ezinge vertellen, maar dat er van de huidige tijd niet zo veel wordt tentoongesteld. De leerlingen worden aangespoord om juist die huidige tijd in het museum te brengen met voorwerpen die volgens hen belangrijk genoeg zijn om te bewaren.

Ter voorbereiding is er tweemaal met de leden van de leerlingenraad gesproken over de doelstelling van het project en hun specifieke rol daarin. Er is gekozen om een extern deskundige op het terrein van kinderdialoog in te schakelen om de gesprekken te begeleiden. De leerlingenraad voert dit dialooggesprek als eerste in het museum, waarna het schoolteam een training in dialooggesprekken van de deskundige bijwoont. De overige leerlingen van groep 5, 6, 7 en 8 houden het gesprek op een ander tijdstip in een viertal groepen op school. Op basis van vijf spelregels leren leerlingen de werkwijze om in dialoog samen met elkaar na te denken, te onderzoeken en te verwoorden, hoe zij zichtbaar kunnen maken, dat ze trots zijn op Ezinge en omgeving. Een hulpmiddel tijdens het gesprek is de 'talking stick', die doorgegeven wordt en ervoor zorgt, dat ze naar elkaar luisteren. Via foto's van o.a. de kerk, de windmolen en het café van Ezinge wordt er een gesprek gevoerd over de motivatie van de leerlingen of het wél of niet in een museum moet komen. Hierna kunnen ze eigen ideeën onderzoeken en verwerken. Tijdens een creatieve middag is er gelegenheid om hun eigen vitrine te vullen met dat, wat ze willen bewaren. De leerlingenraad heeft een belangrijke rol bij de vormgeving van de tentoonstelling door een introposter voor de opening te maken en de

tentoonstelling met de vitrines te rangschikken. De officiële opening vond plaats op de vrijdag voor de herfstvakantie in aanwezigheid van alle leerlingen van de school, het team, leden van de ouderraad en overige betrokkenen. Het totale traject kwam hiermee op zeven bijeenkomsten met een wisselende samenstelling en op twee locaties.

Verloop dialooggesprekken

Bij de leerlingenraad valt op, dat de leerlingen op gang moeten komen om gesprekken te voeren. Ze lijken enigszins verlegen door een officiële sfeer met onbekende volwassenen, maar de deskundige weet ze hiertoe uit te nodigen met foto's. Er komen uitspraken als 'die hóórt bij Ezinge' en 'die is oud' bij de foto van de kerk. Twijfel komt op bij de foto van de windmolen 'die is niet echt oud' en 'buiten zie je het ook en dan betaal je er toch geen geld voor' of bij de foto van het café 'die is overall wel' of 'misschien later als het weg is en ik hier nog woon'. Bij de foto van de bakker en de supermarkt 'wanneer het weg is kan het wel in het museum'.

Bij de eigen ideeën over wat zij in het museum willen bewaren en doen komen ze meer los. Ze fantaseren over een dierentuin, een Virtual Reality Room, maar ook over een treintje over de wierde of een door een vader ontworpen rooimachine, die niet in de klei zakt. Het is lastiger voor ze om de plannen ook vorm te geven in woord en beeld. Op de school is er op dezelfde wijze een gesprek van drie kwartier gehouden met opgesplitste kleinere leeftijdsgroepen van +/- 8 leerlingen en geleid door de dialoogdeskundige. In elke groep zijn er ook leden van de leerlingenraad aanwezig, die al bekend zijn met de dialoogvorm. De rol van die leden is merkbaar en zij leveren een goede bijdrage door voorbeelden te geven bij de vragen, die de deskundige stelt.

De locatie voor het gesprek is de teamkamer van het personeel met weinig fysieke ruimte, waardoor de kinderen vrij dicht op elkaar zitten en weinig werkruimte hebben om te schrijven of tekenen. De sfeer is losser en luidruchtiger dan in het museum, waardoor het sommige groepjes meer moeite kost zich bij het onderwerp te bepalen en tot plannen te komen. De beïnvloeding van elkaar speelt hier een rol, hoewel dit met name speelt bij groep 8. De groepen 5, 6 en 7 weten te bedenken wat ze willen bewaren, maar het is lastiger hoe ze dat zichtbaar in de vitrine kunnen maken. Ze bedenken vooral foto's en maquettes van gebouwen uit Ezinge en ze willen voorwerpen maken van papier of klei. Groep 8 heeft moeite met te besluiten wat ze in de vitrines willen plaatsen. Zij vinden het museum 'saai' of zeggen 'er staan toch altijd oude dingen in'. Op de vraag van de deskundige, wat ze zouden willen veranderen in het museum noemen ze 'meer doe-dingen', 'verschillende speurtochten, want de twee die er zijn ken ik nu wel', 'vaker veranderen' of 'iets over de toekomst' en 'een attractiepark, want in Ezinge is niets te doen'. De tijd voor zowel het gesprek als het formuleren van de plannen over wat en hoe ze iets in de vitrine willen plaatsen is betrekkelijk kort, waardoor niet iedere leerling een concreet plan klaar heeft aan het einde.

Vitrines invullen op school

Op de creatieve (vrijdag)middag van de school vullen de leerlingen van de groepen 5, 6, 7 en 8 de vitrines. Uit elke groep helpen er kinderen bij het uitpakken en ronddelen ervan. De sfeer is opgetogen, gestimuleerd door het zien en krijgen van het kleine glazen kastje en al snel is er de vraag 'of ze de vitrines ook mogen houden'. In de verschillende lokalen en met verschillende leerkrachten gaat een deel van de leerlingen direct aan de slag met van huis meegenomen spullen. Enkelen hebben zelfs thuis al iets gemaakt, zoals een wierde van klei, een foto van een opa en oma of een oude munt. Kinderen werken met iPads op hun tafel om een afbeelding na te tekenen, de kerk is een veel gekozen gebouw. Op de gang zit een groepje meisjes met veel plezier dingen te

maken van klei, het museum ontvouwt zich en een paadje ergens in Ezinge. Er hangt een gezellige werksfeer in de school van kinderen aan hun tafel, rondlopen en bij elkaar kijken. Leerkrachten helpen bij het uitdelen van materiaal, kopiëren of typen verhaaltjes uit, die kinderen mondeling vertellen. Het valt op, dat meisjes meer dan jongens kiezen voor voorwerpen als pony's, huisdieren, knuffels en jongens meer voor boer zijn, gebouwen tekenen in het platte vlak. Er is ook een groepje jongens, die niet goed raad met de opdracht weet. De leerkracht noemt, dat ze het erop aan hebben laten komen ondanks het regelmatig ter sprake brengen in de afgelopen week. De leerkrachten wijzen op hun eigen verantwoordelijkheid om invulling aan de opdracht te geven, waarna een enkel kind hierop zichtbaar mopperend verder gaat. De tijd schiet voorbij, maar aan het einde is het veel leerlingen gelukt hun vitrine te vullen en is zelfs bij de meesten al een kort verhaaltje gemaakt. Met elkaar zetten de leerlingen de vitrines in de klas of in de gang op kasten en opeens zien ze wat het effect is en bewonderen ze elkaars resultaten, lezen elkaars teksten en ze ontdekken dat de kerk vaak is gemaakt. Opruimen doen de leerlingen snel en in gezamenlijkheid.

De leerlingenraad in het museum

De leerlingenraad gaat de introposter maken in het museum. Bij aankomst laat de directeur eerst de ruimte zien, die bestemd is voor de vitrines. Er is vooraf geen overleg geweest tussen museum en school over welk materiaal ze gaan gebruiken. De volwassenen zetten materialen bij elkaar in de ruimte voor kinderactiviteiten, zoals wasco, ecoline, kwasten en een groot stevig karton. Verfschorten ontbreken nog en worden gehaald. Hierna volgt overleg over wat er op de introposter moet komen te staan en de aanwezige volwassenen doen suggesties en maken de start. Zij zetten de naam van het project erop met grote wascoletters, die de kinderen daarna kunnen versieren. Dan volgt een dialoog tussen de kinderen, waarbij de interne cultuurcoördinator tips geeft. De leerlingen willen allemaal de wierde erop met schapen en alle leerlingen van de school. Een leerling stelt voor om dit met stokpoppetjes te doen. Zichtbaar is dat tijdens het proces de meisjes het initiatief nemen in het maken van de stokpoppetjes en schapen terwijl de jongens af en toe een afwachtende houding aannemen en volgen met het invullen van de letters. Ze overleggen regelmatig met elkaar over welke kleuren er gebruikt moeten worden en reageren verstoord als de kleuren ecoline soms door elkaar lopen. Die reacties zijn niet negatief en ieder lijkt z'n rol van maker te mogen doen op z'n eigen manier. De tijd is snel voorbij en het lukt om de poster geheel gevuld af te ronden. Dezelfde middag stond oorspronkelijk ingepland voor het inrichten van de tentoonstelling. Het is niet haalbaar gebleken om de vitrines voor deze middag naar het museum te brengen, waardoor het inrichten op een ander tijdstip plaatsvindt. De directeur, die aanwezig is bij het inrichten, meldt nadien dat de leerlingenraad uitgebreid met elkaar discussieerden over welke vitrine waar moet hangen.

De vernissage

Bij de opening van deze door en met kinderen gerealiseerde tentoonstelling is er een feestelijke en opgewonden sfeer op de vrijdag voor de herfstvakantie 2019. De directeur opent de tentoonstelling samen met de leerlingenraad en zegt trots en blij te zijn met het resultaat. De leerlingen uit de groepen 5, 6, 7 en 8, inclusief de leerlingenraad, leiden de jongere leerlingen rond. Ook hun trots en blijheid is niet minder zichtbaar bij het hand-in-hand langs de vitrines rondleiden al wijzend op eigen of opvallende ingevulde vitrines. Hierna wordt dit enthousiasme prachtig ondersteund met een feestelijk opgemaakte schotel door vrijwilligers in het museum, een pauw met veren van fruit. Trots als een pauw waren zowel de kinderen, de betrokkenen en de overige aanwezigen.

Onderdelen van participatie

De leerlingen staan centraal bij het project en zijn uitgenodigd tot meedenken tijdens de bijeenkomsten door de directeur. De leerlingenraad heeft vanaf begin een spilfunctie en draagt zorg voor doorspelen aan de overige leerlingen van de groepen 5 tot en met 8 op de school en ontvangt als eerste de introductie rond dialooggesprekken. In de praktische uitvoering zorgt de leerlingenraad voor een aantal onderdelen, zoals de 'introposter'. De materiaalkeuze is vooraf gemaakt door het museum en de school. De leerlingenraad zorgt voor de inrichting in het museum en maken de ordening op basis van categorieën. Op deze wijze bepalen ze hoe de vitrines in de daarvoor bestemde ruimte komen te hangen. Leerlingen zijn autonoom in het invullen van de vitrines, de school stimuleert en adviseert waar nodig. Leerlingen van de oudere participerende groepen leiden jongere leerlingen rond tijdens de feestelijke opening en dragen zorg voor hen tijdens de periode in het museum en bij het heen- en weer lopen naar school.

Mate van participatie naar Fielding

Het oorspronkelijke idee is niet door leerlingen bedacht, maar door de beide hoofdbetrokkenen van de leergemeenschap: de directeur van het museum en de interne cultuurcoördinator van de school. Door de dialooggesprekken, geïnitieerd door de volwassenen, worden de leerlingen gestimuleerd om actief hun meningen te geven. De opbrengst hierbij voor de leerlingen is de vaardigheid in het voeren van een dialoog. *Leerlingen als gesprekspartners (Patroon #2)*

Gedurende het hele proces is de gedeelde verantwoordelijkheid tussen leerlingen en volwassenen merkbaar, maar de initiërende rol van volwassenen valt te lezen uit de keuze voor de vorm (tentoonstelling in vitrines), de dialooggesprekken o.l.v. een deskundige, het geplande tijdsplan en het aanreiken van materialen. Hiermee zijn de leerlingen in mindere mate procesmatige medevormgevers. Ze leren wel technieken zoals tekenen, maquette maken, teksten schrijven en presenteren. *Leerlingen als medevormgevers (Patroon #4)*

Het museum en de school horen 'de stem van de leerling' en bieden ruimte dit te tonen in woord en beeld. Wat willen zij in het museum bewaren? Welke veranderingen zouden zij graag zien? Brengen ze begrip op voor wat er tot nu toe in het museum bewaard wordt? Het museum kreeg veel positieve reacties van bezoekers op de tentoonstelling. Het werd soms door de bezoekers als 'het leukste onderdeel van het museum' benoemd en gemeente en zakenpartners onderstreepten het belang om kinderen uit het dorp te betrekken bij de collectie in het museum. De tentoonstelling heeft een rol heeft gespeeld om kinderen in het dorp te laten ervaren dat het museum ook van hen is, dat het hun geschiedenis en toekomst is en dat ze een rol kunnen en mogen spelen in het verhaal van hun leefomgeving. *Generatie-overstijgend leren als 'geleefde democratie (Patroon #6)*

Wat anderen ervan kunnen leren

Er is afstemming tussen school en museum over de werkwijze in en het belang van de kinderopparticipatie, waardoor er één lijn getrokken wordt tijdens het project en op eenduidige manier gecommuniceerd werd. Een participatieproject kan in betrekkelijk korte tijd worden gerealiseerd en levert hiermee een toegevoegde waarde aan de dorpsgemeenschap.

Wat er nog verbeterd kan worden

Zowel het museum als de school hebben commitment verklaard aan het traject. In de praktijk was er niet altijd tijd en ruimte aan de kant van de uitvoerders. Het vrijwilligersteam educatie uit het museum werd beperkt door beschikbare aanwezigheid en de medewerking van de school werd

beperkt door ingeplande schoolverplichtingen. Een goede afstemming tussen beide partijen in de leergemeenschap is essentieel voor inbedding. Vragen hierbij zijn hoe 'tijd' (tijdsinvestering, tijdspanning e.d. bij zowel museum als school) doelmatiger vooraf kan worden bepaald om voor beide partijen inzichtelijker te maken en in te plannen. Een royaal vooraf medegedeeld tijdsschema aan vrijwilligers en teamleden kan hierin voorzien. Of leerlingen in een eerder stadium betrokken kunnen worden en een rol kunnen krijgen in de plannen, die nu voornamelijk door de volwassenen zijn gemaakt, kan in een evaluatie worden meegenomen. Bij die evaluatie kan meegenomen worden of er meer procesgericht kan worden geopereerd.

Samenvatting

Het museum en de school hebben beiden gekozen om de ideeën van de leerlingenraad en de leerlingen centraal te stellen. Ze hebben hiermee serieus naar de doelgroep geluisterd en hebben de leerlingen ruimte gegeven om op hun eigen wijze invulling te geven aan de activiteiten. Vanaf het begin is duidelijk gemaakt, dat de mening van de leerlingen voor het museum en de school belangrijk is en dat het museum dit bewust zichtbaar wil maken. In het colofon, dat bij de tentoonstelling hangt, is dit helder door het museum geformuleerd. In een relatief kort tijdsbestek is er een tentoonstelling door en met kinderen gerealiseerd, waar leerlingen en betrokken partijen trots op zijn. Het vervolg van de leergemeenschap, waarbij de kinderopparticipatie kan worden geïntensiveerd, is in ontwikkeling. Er liggen wensen om een methode hebben waarin kinderen uit de omgeving structureel betrokken zijn bij museum en omgeving.

4.5 Boijmans van Beuningen Rotterdam

Achtergrond

Museum Boijmans bestaat ongeveer 170 jaar en is een groot en gerenommeerd kunstmuseum met een aanzienlijke collectie, opgebouwd uit talloze stukken van particuliere verzamelaars. Het museum bestaat uit een drietal gebouwen en de collectie bevat zowel klassieke als moderne kunstwerken. Het museum is op dit moment gesloten voor vernieuwing en renovatie en opent haar deuren pas weer in 2026. Er wordt daarnaast een vierde afdeling, het Depot Boijmans van Beuningen, gebouwd. In de drie gebouwen worden de tentoonstellingen gehuisvest, in het toekomstige depot kunnen straks alle kunstobjecten bekeken worden. Vanwege de renovatiewerkzaamheden zal zoekt het museum allerlei alternatieve activiteiten. Zo is er bijvoorbeeld 'Boijmans bij de burens', 'Boijmans online', 'Boijmans in het buitenland' of 'Boijmans in de klas'.

Uitgangspunten

De collectie kunstobjecten staat centraal bij het museum. De missie van het museum staat als volgt beschreven: *Verzamelen, onderzoeken, documenteren, restaureren, conserveren en ontsluiten ... in dialoog met anderen*. Het museum probeert dynamisch en vooruitstrevend te programmeren. Het museum heeft een educatieteam bestaande uit twee hoofden en acht vaste medewerkers, 27 museumdocenten en freelancerondleiders, waarvan twee met mogelijkheden voor gebarentaal, vier cultuurcoaches, 22 vrijwilligers en vijf projectleiders op freelancebasis. De bekostiging bestaat uit meer dan 60% inkomsten van bezoekers en een kleine 40% uit opbrengsten via sponsoring, fondsen of donaties via bedrijven en particulieren. Educatie heeft de intentie te verdiepen, te inspireren, bewustwording en plezier te stimuleren via vragen bij de kunstwerken (wat, wie, hoe, waarom, voor wie). Maatschappelijke participatie en inclusiviteit staan steeds sterker op de voorgrond en er wordt uitgebreid samengewerkt met het onderwijs. Het museum heeft geen in pandig kindermuseum, maar realiseert vele kinderactiviteiten. (Medewerkers Museum Boijmans Van Beuningen, 2018)

Kinderactiviteiten per leeftijdscategorie

Het museum heeft een uitgebreid aanbod voor kinderen in de basisschoolleeftijd en het voortgezet onderwijs. Voor de leeftijdsgroep 2-6 jaar zijn er peuterrondleidingen en het project Boijmans in de klas. Voor 6/7/8-jarigen is er het programma Kunstmaten, waarbij cognitieve vaardigheden gecombineerd worden met kijken naar kunst. Bij de 10/11/12-jarigen is een traject gedaan waarbij onderzocht is of rekenonderwijs op een buitenschoolse setting bijdraagt aan het probleemoplossend vermogen. Dit onderzoek in kijken naar en praten over kunst in combinatie met taal en rekenen heeft de publicatie Kunst = Taal en Rekenen opgeleverd. Voor het voortgezet onderwijs noem ik The Art of Seeing en Van Kijken naar Zien, beide goed voor kritisch leren kijken, praten en denken over kunst.

Vanwege de sluiting van het museum wordt gezocht hoe *Boijmans in de klas* kan worden uitgebreid naar de bovenbouw van het primair onderwijs en het voortgezet onderwijs. Tot slot zijn er overkoepelende projecten voor het basisonderwijs als de *Museumbus*, het *Jeugdvakantiepaspoort* en *Kunst4Kids*, een kunstverkoop tegen betaalbare prijs voor kinderen. (Boijmans, z.d.)

Motivatie

Martine zegt over haar motivatie voor deze participatietrajecten: 'Musea zijn van iedereen, maar de doelgroep zegt, dat het niet van hun is. Het tofste is om te zien, wat kunst doet met kinderen'. Ze hoort regelmatig opmerkingen als 'Mijn ouders kunnen dat niet betalen'. Ze is van mening dat musea moeten durven veranderen en dat proces gaat haar veel te langzaam. 'Eigenaarschap bevorderen is het belangrijkste. Hoe serieus wil je de kinderen nemen? Die keuze is aan het museum zelf: wat wil je van ze leren en wil je met elkaar op avontuur gaan? Om kinderen/jongeren naar het 'museum te krijgen' komt meer kijken dan alleen maar geld reserveren voor de doelgroep. Je moet bij hen zélf beginnen, denken vanuit hun perspectief en de regie aan hen durven toevertrouwen'.

Haar ultieme wens is: 'Ik droom van een Nederland waarin elk kind en elke jongere opgroeit met kunst. En dat hun kunstbeleving en mening ertoe doet. Mijn droom is een beeldend museum van, door en voor kinderen. Ik kan het niet beter omschrijven dan Pablo Picasso, die zei: Ieder kind is een kunstenaar. De moeilijkheid is er één te blijven als je groot wordt'. (Linkedin, z.d.)

Specifieke vorm van kinderopparticipatie Boijmans Kinderbestuur

Sinds 2016 is het Boijmans Kinderbestuur er voor de periode van vier jaar. Dat bestuur bestaat steeds uit een achttal kinderen in de leeftijd van 8 t/m 11 jaar, die een jaar lang – soms twee jaar – met elkaar onderzoeken wat het museum voor hun doelgroep kan verbeteren. Het museum wil graag een spiegel voorgehouden krijgen of ze met hun beleid goed genoeg aansluiten bij de belevingswereld van kinderen vertegenwoordigd door het bestuur.

Ze komen minstens één keer in de maand bij elkaar op woensdagmiddag. 'De kinderen 'solliciteren' zelf, al is het maar twee regels'. Soms komen ze een hele zaterdag. Het museum geeft ze faciliteiten als een reiskostenvergoeding en een familiepas. 'k Wil de diepte met ze in, doe onderzoekjes met ze, die ik vertaald heb naar werkvormen en dat vraag tijd. Ik zie kinderen of jongeren gedurende zo'n jaar enorm groeien en willen ze aan het eind niet meer weg. Dan zie je daarna, dat ze verbonden willen blijven met het museum'.

Ze vertelt uitgebreid over de organisatie van het project en benoemt, dat het gehele projectplan door haar is ontwikkeld. Ze vindt het sterk van het museum, dat ze hiervoor iemand hebben aangetrokken. 'Ik zie dit als een meerwaarde, iemand van buitenaf, die hun leeftijd goed kent, kan kritisch met het kinderbestuur meekijken. Het is intensief en kost veel tijd, die er intern niet altijd is'. Haar onderwijsachtergrond ervaart ze als een voordeel: 'Bij rondleidingen maak ik gebruik van mijn ervaring als leerkracht. Ik weet, dat er vaak geen tijd is geweest voor voorbereiding op school en speel daarop in door na een bezoek gelijk iets mee te geven aan de kinderen voor hun portfolio'. Het kinderbestuur krijgt trainingen in het voeren van dialogen en leren filosoferen (o.l.v. een deskundige op het terrein van filosofie) met als doel te leren meedenken over het museumbeleid. Ze heeft hiervoor een deskundige ingeschakeld 'Ik wil voorkomen, dat de kinderen gewenste antwoorden gaan geven. In het begin doen ze dat, maar door de trainingen leren ze de dialoog aangaan met de directeur of een curator'. De langstzittende conservator is door Martine gevraagd om met de kinderen rond te lopen door het museum. Martine zegt, dat de conservator na die tijd zei: 'Wat wéten ze veel, ik wil wel met ze samenwerken! Ze dragen écht bij!'.

De directie van het museum waardeert het project zeer, is enthousiast en heeft Martine alle vrijheid gegeven. In hun enthousiasme vragen ze soms assistentie of aanwezigheid van het kinderbestuur in

het museum bij de opening van een nieuwe tentoonstelling. Zij zegt daarover: 'Het kinderbestuur mag niet zomaar een boegbeeld of paradepaardje worden. Ik let daarop en als ik nee zeg wordt er door het museum ook naar geluisterd'. Een bewijs hiervan is de 'meet&greet' met de kunstenaar(s) van een nieuwe tentoonstelling. Hierin merk je, dat het museum het kinderbestuur serieus neemt en hun verzoeken honoreert.

In een eerste bijeenkomst wordt naast kennismaking direct geïnvesteerd in het onderzoeksthema van dat jaar. De kinderbesturen doen mee in het hele bedrijf tijdens bv een kerstborrel, krijgen persoonlijk een uitnodiging voor een opening, hebben een jaarverslag van het kinderbestuur, etc. Ieder jaar kiest het bestuur een eigen thema om mee aan de slag te gaan. Het eerste bestuur heeft aanbevelingen gedaan op het terrein van zelf maken, kleurgebruik in het museum en gebruik van nieuwste technieken. Over het restaurant stelden ze vast, dat er op de kaart meer dingen moesten, die kinderen lekker vinden. Het tweede kinderbestuur ging in gesprek met medewerkers van het museum en ontmoette kunstenaars van lopende tentoonstellingen met als doel aan te geven wat er anders kan of moet. Zij bedachten het concept robothondjes om zo samen meer te ontdekken van de kunstwerken. Het derde kinderbestuur mocht dit concept verder uitwerken en realiseren. In hun eigen jaarverslag valt uitgebreider te lezen, welke thema's er de revue zijn gepasseerd.

(Boijmans, z.d.)

Robothonden Kate en Buddy

Een zeer succesvolle actie van het tweede kinderbestuur is de ontwikkeling van het concept van een robothondje. Ze spraken erover hoe ze meer over de kunst in het museum te weten konden komen op een leuke manier. Niet met een audiotour op de telefoon, maar een gids op een speelse manier. 'De kinderen hebben dit écht helemaal zelf bedacht. Ze wisten heel precies, dat ze bij de rondleiding niet op een scherm wilden kijken en dat ze het vooral ook samen met bijvoorbeeld hun ouders moesten kunnen doen'. Het derde kinderbestuur realiseerde het plan: de hondjes Kate en Buddy die feiten vertellen over de kunstwerken en vragen stellen. Door het aaien van een oor of de kop kan er gecommuniceerd worden. De rondleidingen met de speelse gidsen duren 20 minuten en de teksten en stemmen van de hondjes zijn ingesproken door het kinderbestuur. Door Studio Cameleofant, tegenwoordig bureau Go Wonder, ontwierp de technische kant en zorgden voor de programmering. De grote wens van het kinderbestuur is om straks in het Depot een grotere robothond als gids te hebben. Het concept van robotdieren als gidsen slaat zo goed aan, dat er door Go Wonder inmiddels ook scheepskatten gemaakt zijn voor Batavialand. De ingesproken teksten worden hier echter door volwassenen gedaan. Martine reageert: 'Kate en Buddy zijn specifiek voor een kunstmuseum bedacht en hebben juist dáár een toegevoegde waarde'.

Mate van participatie naar Fielding

Om deze specifieke vorm van participatie te onderzoeken volgt een analyse van de activiteiten van het kinderbestuur. Martine maakt gebruik van de opmerkingen van kinderen en kiest relevante gegevens uit om verbetering aan te brengen in het museum. In het eerste kinderbestuur kijken de kinderen bewust rond in het museum en geven tips om het kindvriendelijker te maken. De bevindingen worden met de directie van het museum gedeeld. *Kinderen als databron. (Patroon #1)* Elke bijeenkomst voert zij gesprek met het kinderbestuur door dialogen en te filosoferen. Het kinderbestuur wordt uitgenodigd om bij te dragen met hun mening. Zij leren daarbij de

vaardigheden van dialoog voeren en filosoferen en krijgen daardoor feeling om anders te kijken en te denken dan vervallen in gewenste antwoorden. *Kinderen als gesprekspartners (Patroon #2)* Het tweede kinderbestuur is actief betrokken bij het vragen inbrengen, die voor hun belangrijk zijn. Ze zijn heel erg bewust op zoek naar hoe je zonder 'digitaal scherm' op een leukere manier dingen over de kunstwerken te weten kan komen. *Kinderen als onderzoekspartners (Patroon #3)* Het kinderbestuur onderzoekt. Hierdoor maken zij hun eigen specifieke perspectief zichtbaar aan het museum. Niet alle voorstellen worden altijd gehonoreerd. Op sommige plannen zegt het museum hier geen tijd of geld voor beschikbaar te hebben. Het derde kinderbestuur is in de gelegenheid om daadwerkelijk hun opgedane kennis bij het robotidee ook werkelijk tot uitvoer te brengen en doen daar ervaring mee op. *Kinderen als kennisontwikkelaars. (Patroon #4)* Over en weer leren het museum en het kinderbestuur van elkaar. Het patroon is elk jaar met een grotendeels nieuw kinderbestuur weer zichtbaar en kinderopparticipatie is blijvend voor de periode van 4 jaar. Er wordt gebruik gemaakt van 'intergenerationeel leren'. *Generatie-overstijgend leren als 'geleefde democratie' (Patroon #6)* *Kinderen als medevormgevers (Patroon #5)* wordt deels gehanteerd maar voldoet niet totaal aan de beschrijving van de patronen. Zo is het kinderbestuur zelf niet altijd vormgever.

Wat anderen ervan kunnen leren

Aan het concept ligt een gedegen meerjarenbeleid ten grondslag opgezet door een externe projectleider met een onderwijsachtergrond, wat zich laat vertalen naar het zich goed kunnen verplaatsen in de doelgroep. De voordelen van deze constructie zijn daarnaast, dat er gereserveerde tijd beschikbaar is voor de groep kinderen, die niet weggetrokken kan worden vanwege ad hoc zaken in het museum. De verantwoordelijke persoon kan op sommige terreinen beter afstand nemen en zorg dragen voor het kinderbestuur en voorkomen, dat ze alleen instrumenteel als paradepaardje worden ingezet. Het opzetten en uitvoeren van het project is arbeidsintensief en vraagt om zorgvuldige afstemming tussen de betrokken partijen en een specifieke begeleiding. Op deze wijze kan het kinderbestuur serieus bijdragen aan veranderingen in het museum, gericht op hun eigen leeftijdsgroep en wordt het museum zich intern bewust van hun toegevoegde waarde voor de toekomst. Het museum heeft het kinderbestuur royaal podium gegeven en dit naar buiten toe getoond.

Wat er nog verbeterd kan worden

Punten ter verbetering op basis van het interview, het beschouwen van de mate van kinderopparticipatie naar Fielding en de digitale webinformatie zijn niet direct zichtbaar geworden. Er kan nog opgemerkt worden dat het realiseren van het kinderbestuur gebeurt op basis van subsidiebudget wat een onzekere factor zou kunnen worden. De resultaten van de kinderbesturen lijken hier vooralsnog geen aanleiding toe te geven, maar het is zinvol de ontwikkelingen ook ná de renovaties op de voet te volgen.

Samenvatting

Het concept Boijmans Kinderbestuur in Museum Boijmans van Beuningen is een meerjarig kinderopparticipatie traject gerealiseerd met subsidiegeld. Aan het concept ligt een projectplan ten grondslag zorgvuldig geformuleerd door een externe projectleider, die tevens zorgdraagt voor de borging en bewaking van de uitgangspunten. Het kinderbestuur heeft een duidelijk gezicht naar

buiten met een eigen plek op de website, waarop nieuwsberichten, filmpjes of het bestuursverslag over hun activiteiten te vinden is.

4.6 Kindermuseum Villa Zebra Rotterdam

Achtergrond

Villa Zebra is een uniek zelfstandig kindermuseum met hedendaagse kunst. Het wordt ook wel een kunstlaboratorium genoemd. Het is oorspronkelijk ontstaan vanuit het door Jet Manhro opgerichte reizende Boekieboekie-museum in de Kinderkunsthall, onderdeel van het Museumpark Rotterdam, maar is sinds 2005 zelfstandig op een eigen locatie aan de Kop van Zuid te Rotterdam verder gegaan.

Villa Zebra is een organisatie op basis van een klein team vaste medewerkers. Voor elk terrein (secretariaat, programma, educatie, publieksbegeleiding, technisch beheer en IT) is er slechts één of een tweetal vaste medewerkers beschikbaar. Er is daarnaast een grote groep vrijwilligers, een kinderpanel en een 4-talig bestuur. Art Collart zegt over de vrijwilligers: 'Sinds de vrijwilligers een bescheiden bijdrage krijgen is de kwaliteit van begeleiden aanmerkelijk verbeterd'. Villa Zebra is voor ongeveer 50% afhankelijk van eigen inkomsten via bezoekers van het museum, de verhuur van ruimtes, donateurs of samenwerking met bedrijfspartners en voor ongeveer 50% inkomsten via subsidie van het Ministerie van OC&W (o.a. Cultuureducatie met Kwaliteit) en subsidie van de Gemeente Rotterdam (o.a. Cultuurcoach, Cultuurtraject Rotterdam). De bezoekersaantallen zijn de afgelopen jaren sterk gestegen, maar dat impliceert tegelijkertijd, dat de personele kosten ook stijgen. (Villa Zebra, z.d.)

Uitgangspunten Villa Zebra

Alles draait bij Villa Zebra om kinderen. Zo zijn er zijn tentoonstellingen, workshops, activiteiten met kunstenaars 'in huis', voorlees- en klooimiddagen. Een reguliere toegang kost €8,- waarbij alle activiteiten zijn inbegrepen, met de Rotterdampas is het gratis toegankelijk.

Het kind en zijn leefwereld staat centraal en kinderen denken actief mee, valt in hun jaarverslag van 2018 te lezen. Hun grootste handelsmerk is wat ze zelf hun *Villasofie* noemen: interactie realiseren tussen kunst en kinderen, nieuwsgierigheid, ontdekken en verwondering oproepen. Ze gaan uit van een open houding, onderzoeken, de dialoog aangaan door vragen te stellen, fantaseren en niet uit zijn op een kant-en-klaar of juist antwoord. Zelf kunst maken en de wereld een beetje op z'n kop zetten waardoor de verbeeldingskracht gestimuleerd wordt. Kunst is overal en niet alleen in het museum maar ook op school of in de wijk. De methodiek die hiervoor zowel tijdens de workshops in het museum als ook bij lessen op scholen gebruikt wordt, is kinderen bij kunst leren te fantaseren, ze erdoor te inspireren, zelf te laten doen of te maken en te leren reflecteren, zodat ze woorden vormen voor het proces. Hoe de methodiek is ontwikkeld komt aan bod in het gesprek met de educatiemaker van Villa Zebra.

Kinderactiviteiten per leeftijdscategorie

Er wordt een aanbod gegeven voor de leeftijdscategorie 2-6 jaar en voor 7-12 jaar. Deze splitsing heeft te maken met hun ontwikkelingsfase, die anders verloopt bij jongere kinderen dan die bij oudere kinderen. Ze kijken, spelen en leren anders zoals Piaget in zijn ontwikkelingsfasen heeft geformuleerd in de pre- en de operationele fasen. Bij de leeftijdsgroep 2-6 jaar gaat de kennismaking met kunst spelenderwijs, via doen, motoriek, taalontwikkeling stimuleren via dialoog en verhalen (sprookjes, prentenboeken). Bij de leeftijdsgroep 7-12 jaar staat kunst kijken en erover praten centraal voor associaties en het stimuleren van verbeeldingskracht. Bij beide doelgroepen

worden er koppelingen naar lesstof in het onderwijs gemaakt. De laatste jaren wordt geprobeerd om de begrenzingen van leeftijdsgroepen te veranderen om aansluiting te vinden bij het voortgezet onderwijs en ook voor de leeftijd 12-14 jaar een passend aanbod te realiseren.

Motivatie

Art Collart vindt *educatiemaker* een mooie term. 'Het dekt beter de lading van wat ik doe: ik houd me niet alleen bezig met rondleidingen en workshops in het kader van educatie, maar ik ontwikkel en maak vooral tentoonstellingsconcepten'. Over het concept zegt hij: 'Voor mij is het essentieel om met kinderen aan een nieuw thema te werken'. Hij durft zonder vooropgezet plan de dialoog aan te gaan met de kinderen en kijkt daardoor met een open houding naar wat er ontstaat.

Vorm van kinderopparticipatie Villa Zebra Kinderpanel

Villa Zebra werkt met een kinderpanel: het Villa Zebra Kinderpanel. Het panel bestaat steeds uit een tiental kinderen in de leeftijd van 8 t/m 11 jaar, die een jaar lang meedenken over thema's en tentoonstellingsideeën, kunstwerken van kunstenaars bespreken en uitkiezen, opdrachten uitproberen voor tentoonstellingen en onderwijsprogramma's. De manier van werken is in de loop der jaren in de Villa zelf ontstaan en gegroeid. 'Al werkend educatie maken', noemt Art, 'Er wordt niet specifiek vanuit een methode gewerkt of via dingen die je al op school krijgt. Door zo te werken is de Villasofie geworden zoals beschreven staat bij de uitgangspunten. Het resultaat na een jaar samenwerken is een nieuwe tentoonstelling. Ze komen één keer in de maand bij elkaar op woensdagmiddag. Via de cultuurcoach op school, via de sociale media of soms geven kinderen zich op na een bezoek aan een tentoonstelling of workshop'. In het begin was het lastiger voor Art om een gemengde groep samen te stellen. 'Ik heb nu een goede mix van jongens en meisjes, ze komen uit verschillende achtergronden en culturen, en er zijn kinderen die naar musea gaan maar ook die daar niets mee hebben'. Tegenwoordig kan hij door een grotere opgave ook een selectie maken. Belangrijk punt is, dat ouders bereid moeten zijn om hun kinderen te brengen en te halen. 'Al 15 jaar wordt er zo gewerkt', vertelt Art, 'Voorheen kwamen de kinderen acht weken lang achter elkaar, maar deze vorm werkt beter. Ik kan zo opbouwen. De eerste keer moeten ze zich thuis voelen en pas langzamerhand durven ze alles te zeggen'. Hij experimenteert met ze, zodat er bij de nieuwe tentoonstelling zoveel mogelijk kinderen geïnspireerd raken en het aanbod steeds beter afgestemd is. De thema's worden o.a. verkend via dialoog, mindmapping of moodboard. 'Het thema moet aanspreken bij de kinderen. Soms hebben volwassenen een thema bedacht, dat helemaal niet werkt'. Art heeft ervaren, dat het belangrijk is om een toegankelijker thema te kiezen: 'Een volwassenenthema zoals 'verliefd' is té vooropgezet en levert daardoor te weinig reactie op bij het panel. Een thema als 'de zee' ligt dicht bij hun belevingswereld en daar komen direct allerlei ideeën bij op'. Wanneer het thema is gekozen wordt er in het Villa-atelier gewerkt aan opdrachten, aangeboden door Art. Hij zoekt zelf kunstenaars bij het thema en plaatst deze in de context. Vaak zijn het onbekendere kunstenaars. 'De kunstenaars moeten authentiek en zichzelf blijven. Het is niet de bedoeling, dat zij anders gaat werken'. Ook worden de kunstenaars wel in hun eigen atelier opgezocht. 'Het niet hoeven aanschaffen of bewaren van een vaste collectie biedt voor ons mogelijkheden voor het regelen en financieren van deze kunst(enaars) op maat', zo vult hij aan. Daarna bespreekt hij het kunstwerk met het panel. Wanneer hun mening niet wordt overgenomen wordt er altijd gemotiveerd wat daar de reden voor is. 'Een kunstwerk moet gesprek opleveren bij de kinderen. Ik vraag nooit: vinden jullie dit geschikt voor de tentoonstelling. Een schilderij, dat ze lelijk vinden levert veel meer gesprekstof op dan eentje, die ze mooi vinden. En daar gaat het om.

Soms begrijpen ze dat niet direct, maar ik koppel terug. Weet je nog, hoe lang we het erover gehad hebben?’ Belangrijk voor hem is, dat hij gedurende zo’n jaar de werkvormen, passend bij een kunstwerk, voor bij de nieuwe tentoonstelling met ze uitprobeert. Het ene kunstwerk vraagt om een werkvorm in het platte vlak, een ander de driedimensionale benadering en weer een ander vorm is het onderzoeken van materiaal, waarbij alle genoemde vormen inzage moeten geven in wat werkt en wat niet. ‘Na twee uur met elkaar werken weet ik of iets werkt of dat ik het moet aanpassen. Weet ik wat er kan’. Hij vertelt, dat er gedurende het jaar vrijwel nooit iemand afhaakt. ‘Wél zijn ze soms boos, als ze na een jaar moeten stoppen. Opvallend vaak maak ik mee, dat de kinderen, die het superleuk vinden, zich op school soms ongemakkelijk voelen en juist hier in Villa Zebra helemaal aarden en op hun plek vallen. Die kinderen blijven na het jaar soms nog helpen op de woensdagmiddag. De ouders van deze kinderpanel-deelnemers sturen later nog wel eens een kaartje naar de Villa, om te benadrukken hoe fijn hun kind het had in het panel’. Gedurende het jaar oefent hij bij het bespreken steeds de Villasofie met de kinderen: het vragen leren stellen en daarover doorvragen en erop reflecteren. Hij vertelt, dat hij verrast was, toen hij hoorde dat één kind van het panel ooit bij een kinderfeestje had gezegd: ‘Zullen we het op de Villa Zebra manier doen?’

Villa Zebra realiseert gedurende een ruime periode van minimaal een jaar steeds interactieve thematentoonstelling volgens de principes van Villa Zebra, aansluitend bij de belevingswereld van kinderen. Er hangen diverse kunstwerken en er is meestal één van de kunstenaars aan het werk in het museum (Kunstenaar in huis). Op gezette tijden zijn er workshops. Bij de opening verzorgt het kinderpanel trots de eerste rondleidingen. ‘Het begint breed en uiteindelijk wordt het tegen de tijd van de tentoonstelling steeds praktischer. Dan pas tegen oefen ik het rondleiden met ze en dat dŭrven ze dan ook, zelfs met 300 bezoekers. Ze stellen steeds maar vragen, en vragen door bij de bezoekers’. Zijn achtergrond als vormgever is een extra toegevoegde waarde voor de uiteindelijke tentoonstelling.

Mate van participatie naar Fielding

De inhoudelijke bijdrage van het kinderpanel aan het museum zelf centraal en Art benadrukt het belang te voorkomen dat ze niet alleen als visitekaartje naar buiten toe gebruikt worden. Hij laat ze geen keuzes maken, maar laat ze meebeslissen zonder dat ze het weten: ‘Hoe minder ze weten, dat ze samen met mij dingen testen, hoe beter het werken gaat.’ *Kinderen als databron. (Patroon #1)*

Elke bijeenkomst voert hij gesprek met het panel. Er is een dialoog tussen beide partijen, geïnitieerd door de volwassene. Het panel wordt uitgenodigd om bij te dragen met hun mening. Ze worden volstrekt serieus genomen gedurende het jaar en ontvangen evenals alle medewerkers en vrijwilligers hun eigen naamkaart. *Kinderen als gesprekspartners (Patroon #2)*

Hij biedt ruimte om actief betrokken te zijn en het panel kan vragen inbrengen, die voor hun belangrijk zijn. Art Collart maakt intensief gebruik van de opmerkingen en het onderzoek van kinderen en kiest relevante gegevens uit om verbetering aan te brengen in de toekomstige tentoonstelling. *Kinderen als onderzoekspartners (Patroon #3)*

Het panel onderzoekt. Hierdoor maken zij hun eigen specifieke perspectief zichtbaar aan Art. Hij neemt uiteindelijk de besluiten. *Kinderen als kennisontwikkelaars. (Patroon #4)*

Over en weer leren Art en het panel van elkaar. Het patroon is elk jaar met een nieuw panel weer zichtbaar en kinderopparticipatie is blijvend en ingebed in het beleid van het kindermuseum.

Generatie-overstijgend leren als ‘geleefde democratie’ (Patroon #6)

Kinderen als medevormgevers (Patroon #5)) wordt deels gehanteerd maar voldoet niet totaal aan de beschrijving van de patronen. Zo is het panel zelf niet vormgever. Art draagt zorg voor de implementatie op basis van door het panel zichtbaar gemaakte verbeterpunten. 'Alles wat je ziet of kan doen in het museum is langs het panel gegaan. Dit betekent alleen niet dat ze in álles kunnen meebeslissen. Ik kies de kunstwerken van kunstenaars uiteindelijk uit, haal de goede dingen van het werken met ze eruit.'

Wat anderen ervan kunnen leren

Al gedurende vijftien jaar wordt er jaarlijks een nieuw panel geformeerd, waarbij de deelnemers uiterst serieus worden genomen en met wie tentoonstellingsideeën gedurende het jaar wordt ontworpen en als een geheel zelfstandig kindermuseum op het gebied van kunst. Van schijnparticipatie is geen sprake. Het wordt door kinderen zelf gewaardeerd met: 'Een uniek kindermuseum met interactieve tentoonstellingen en installaties, originele kunstworkshops' (Kidsproof, z.d.). Een bescheiden team aan vaste medewerkers is in staat om kwaliteit te leveren aan het educatieve veld in Rotterdam en het team van vrijwilligers draagt hieraan dankzij hun bescheiden bekostiging eveneens bij.

Wat er nog verbeterd kan worden

Naar eigen zeggen zou Art nog wel verder willen gaan in de mate van participatie: 'In de toekomst zou ik ze nog wel meer willen betrekken, maar niet bij alles'. De gerealiseerde activiteiten slaan goed aan bij kinderen met als effect dat de bezoekersaantallen in de afgelopen jaar gestegen zijn. Het succes van het museum heeft als neveneffect, dat er met een klein team steeds meer programma's buiten de deur aangeboden worden. Een goed financieel beleid zal hier voor de toekomst goed in moeten voorzien.

Actueel

Art Collart is sinds 1 februari j.l. niet meer in dienst van Villa Zebra. Hij heeft zijn educatieplek bij Villa Zebra verruikt voor een functie educatie bij het Chabot Museum in Rotterdam.

Samenvatting

Villa Zebra heeft vijftien jaar lange ervaring met kinderparticipatie, die zich heeft vertaald naar tentoonstellingen met daarbij passende workshops voor verschillende leeftijdsgroepen. Dit proces wordt welbewust samen met een kinderpanel ontworpen en draagt zo zorg voor aansluiten bij hun belevingswereld. Het is een intensief traject, dat steeds weer tot andere vormen leidt door het werken met weer een nieuw kinderpanel maar ook in staat is op basis van met het kinderpanel ontworpen programma's een rijk aanbod educatie op maat binnen de stad en omgeving vorm te geven. De rol van het kinderpanel is grotendeels intern op het museum gericht om de bezoekende kinderen verwonderend, nieuwsgierig en al makende in aanraking te brengen met kunst.

4.7 Joods Kindermuseum ANOHA Berlijn

Achtergrond

Sinds 2015 wordt er gewerkt aan een permanent en onafhankelijk kindermuseum horend bij het Joods (moeder)Museum Berlijn. Het door Daniël Liebeskind ontworpen hoofdgebouw is in 2017 gestart met een renovatiefase van zijn permanente tentoonstelling, die zich in principe uitbreidt met de opening van het kindermuseum. Deze periode van renovatie biedt mogelijkheden voor 'een nieuwe weg'. In het 'grote' museum komen veel jonge bezoekers: voor de leeftijdscategorie van het voortgezet onderwijs zijn al diverse projecten ontwikkeld en er wordt in de renovatieperiode een specifiek participatietraject voor de leeftijdscategorie van 14-17 jaar opgezet. De jongeren gaan een tentoonstelling realiseren als medecuratoren. Met het oprichten van een kindermuseum wil het museum de participatie met de multiculturele wijk Berlin-Kreuzberg stimuleren. Het museum moet een ontmoetingsplek worden, waar kinderen en families uit allerlei culturen welkom zijn. (JMB journal, 2017)

Het kindermuseum wordt gevestigd binnen een gebouw aan de overkant, waarvan een deel eveneens door Liebeskind is ontworpen, de W. Michael Blumenthal Academie. Naast de bibliotheek, het archief, workshopsruimtes en een auditorium zal hier het nieuwe duidelijk herkenbare deel komen. Dit deel is ontworpen door Olson Kundig Architecture, die de ontwerpwedstrijd in 2016 won op basis van het verhaal van de ark van Noach, bij uitstek een Joods thema, maar eveneens te vinden bij de Islam als geschiedenis van de profeten. Verhalen over overstromingen met een 'ark' bestaan daarnaast ook in allerlei culturen en religies. De keuze voor dit thema is de universele betekenis van een overstroming gezien de huidige klimaatveranderingen met nog steeds kansen op overstromingen.

De vorm van het nieuwe gebouw is op basis van een ronde Mesopotamische ark (Nb. Niet zoals gebruikelijk een langwerpige) en verwijst tegelijkertijd naar de toekomst: een rond ruimteschip. Er is gekozen voor duurzame kwaliteit in het gebruik van de bouwmaterialen (CO2-neutraal (Duits) hout) en een zoveel mogelijk natuurlijke ventilatie v.w.b. klimaatbeheersing. Alle 150 dieren zijn gemaakt van recyclenmaterialen (oude voorwerpen van tentoonstellingen uit het hoofdgebouw) of gevonden voorwerpen uit het dagelijks leven. Na drie geplande testdagen met kinderen in maart wordt de opening op 17 mei a.s. verwacht en het zal daarna elke dag geopend zijn.

Uitgangspunten

Anoha is gebaseerd op het *hands on-minds on* principe en er is een bewuste keuze gemaakt voor de *early excellence*, de focus op de vroege kindertijd. Er zullen geen traditionele rondleidingen aangeboden worden, kinderen spelen hun eigen spel en verkennen de tentoonstelling. Inclusiviteit is een belangrijk onderdeel: zo wordt er specifieke aanbod ontwikkeld voor blinde of slechtziende kinderen in nauw contact met een deskundig adviesteam op dit terrein uit de stad. Aan de hand van verschillende dieren worden er educatieboxen samengesteld, bestaande uit Multi zintuiglijke voorwerpen, die bij de desbetreffende doelgroep beelden kunnen oproepen door tast, geur, geluid e.d. Het museum beschikt al over een uniek voelboek van Eric Carle, *De kleine muis is op zoek naar een vriend*, gerealiseerd door de Rotary Club Aalen-Limes. De tekst is zowel in braille als in gewone tekst gemaakt en een aantal driedimensionale dieren bevorderen het besef van vorm voelen. Er worden prikkelarme ruimtes gerealiseerd voor kinderen met autisme, er komen speciale 'rust'

plekken voor de allerjongsten, audio en video worden beperkt ingezet en er wordt geen gebruik gemaakt van tekstbordjes in de ark. Dankzij de bestaande samenwerking met kleuterscholen, basisscholen en familie- of gemeenschapscentra is de multiculturele omgeving al geïntegreerd. De projectleiders vertellen, dat ze in deze ontwerpfasen al hebben ervaren, dat er een grote gevoeligheid t.a.v. de Joodse achtergrond binnen bepaalde culturele groepen is, waardoor de participatie soms moeizaam verloopt. Ze zijn zich er terdege bewust van, dat ze aan deze gevoeligheid ruim aandacht zullen moeten schenken, zodra het kindermuseum geopend is.

De methode die gehanteerd wordt is storytelling. De dieren zijn metaforen en aan de hand daarvan worden er verhalen verteld. Dit idee verwijst indirect naar de Joodse traditie van verhalen vertellen. Als basis voor de storyboxen is het prentenboek van Yael Molchadsky de basis: *Hoe de kameleon de ark van Noach redde*. Er worden in het boek andere perspectieven gekozen dan in het bijbelse verhaal. De vrouw van Noach heeft een centrale rol, Noach zelf heeft een bruine huid, het overleven van de overstroming is niet het happy end, maar juist het dagelijks leven van alle dieren en mensen op de boot. Vele thema's kunnen hierdoor worden ingezet worden voor educatie: zorg dragen voor mensen/dieren/omgeving in het dagelijks leven, respect en openheid, tolerantie en diversiteit, samen met families, bewaren en verzamelen, antisemitisme en vooroordelen, en hoe kunnen we samenleven in vrede en een betere wereld maken etc. De Torah is verder basis voor de tentoonstelling.

Kinderactiviteiten per leeftijdscategorie

Er wordt specifiek een aanbod ontwikkeld voor de leeftijdscategorie van 3-6 jaar, kinderen die in Duitsland naar de Kindergarten (kleuterschool) gaan. Voor de leeftijdsgroepen tot en met 12 jaar komen er workshops op basis van de eigenschappen van dieren in het museum.

Motivatie

Over het bijzondere participatieproject de Advisory Board meldt Anke: 'We hebben bewust geen kinderraad opgericht om te voorkomen dat de kinderen het doelwit worden van marketing en PR en Ariane heeft gevochten om dit te voorkomen!' Ariane zegt over Advisory Board het volgende: 'Hów can you make a children museum without asking them?'. Anke vult aan: 'In het museum doen we er alles aan om ervoor te zorgen dat de stemmen van kinderen namens ons worden gehoord en serieus worden genomen als adviseurs en nu aan het eind is iedereen, ook de managers, zo blij en trots met de resultaten'.

Vorm van kinderopparticipatie Advisory Board

De specifieke vorm van kinderopparticipatie bij het Joods museum is een Advisory Board, een adviesraad, die in maart 2017 voor de ontwikkeling van een kindermuseum is opgericht. Ariane begeleidt de advisory board van zo'n 19 kinderen in de leeftijd van 6-12 jaar samen met een andere collega. In publicaties wordt meestal gesproken van een advisory *council* wat dezelfde betekenis heeft. Na een jaar wisselt een team. 'We hebben er bewust geen 'kinder' adviesraad van gemaakt om te voorkomen, dat de kinderen het doelwit van marketing en PR worden', zegt Anke beslist, 'Ariane heeft hier in het proces voor gevochten om dit te voorkomen!'. Kinderen werden geselecteerd uit de scholen, waarmee het museum al werkt en die in de buurt zijn. Ariane vertelt: 'We ontmoeten elkaar elke maand voor een volledige dag, inclusief lunch, en ze kozen de naam voor het museum: ANOHA. Hun mening over een kindermuseum was duidelijk en ongecompliceerd:

in plaats van naar dingen in vitrines te kijken, wilden ze meer dingen aanraken en uitproberen, niet zoveel teksten om te lezen maar audioclips om naar te luisteren en iets om mee naar huis te nemen' Over de workshops, die werden gegeven zegt ze: 'We gebruiken verschillende methodes; de kinderen zijn artistiek actief, we filosoferen, spelen en stemmen over onderwerpen als een concept kinderbescherming of inclusie. En tot slot stellen de kinderen een tentoonstelling samen in het kindermuseum getiteld *100 ideeën voor onze wereld*. De kinderen hebben op een speelse manier meegepraat en gedacht over diverse onderwerpen. Er waren workshops, waarbij ze een ronde ruimte (de Mesopotamische vorm van een ark) mochten inrichten. Ze inspecteerden de vorderingen tijdens de bouw. Er waren workshops om dieren vorm te geven met hun eigenschappen. Vulden aan met opmerkingen/tips: 'Ze noemden dat kleine dieren toch ook een kleine ingang laag bij de grond moesten hebben', zegt Ariane. Over de voorzieningen zeiden ze: 'Er moeten ook toiletten voor grote en kleine dieren op de boot komen!'. De workshop voor de kinderen uit de Advisory Board over de vraag wat er nodig is om te dromen van een betere wereld resulteert uiteindelijk in een plek buiten de ark, waar iedereen zijn ideeën kan opschrijven of tekenen na het bezoek.

De dieren zijn op een speciale manier door kunstenaars gemaakt. Ariane: 'Er zijn acht categorieën dieren; grote en kleine, levende vanuit de hele wereld, uitgestorven, mooie en lelijke, van verschillende geaardheid - een giraf heeft bijvoorbeeld homoseksuele kanten -, of dieren met verschillende familiestructuren en de kinderen wilden er zelfs een sprookjesdier in, de eenhoorn'.

Educatie wordt in de vorm van storyboxen gemaakt. 'Ik werk aan de 'zebrabox'. De zebra staat voor een workshop rond identiteit en diversiteit, zet Anke uiteen, 'Neem je iemand als zwart of wit waar? De kleur volgens de kinderen is zwart, maar daarna is het noodzakelijk om dit ook in taal te checken. De verschijningsvorm van een dier kun je uitdrukken in materialen of grootte en laten zien of voelen, vormgeven met papier, door te tekenen en nog zoveel meer'.

Het thema water is overal in het museum terug te vinden. Hierover laat Anke weten: 'Water is zowel leven als dood. Water kan leven of dood brengen, en je kunt niet zeggen dat het ene goed is en het andere slecht. Symbolisch staat dit voor dat je elke dag kunt kiezen wat je na de vloed wil zijn: goed of slecht.'

Op de vraag of de Advisory Board blijft voortbestaan ná de opening zegt Anke stellig: 'Er was voor drie jaar budget. Na de opening zijn ze er zeker nog en wat ons betreft moeten ze ook daarna blijven bestaan'. De visie van de projectleiders was volstrekt duidelijk: je kiest voor serieuze participatie. De toekomst zal moeten uitwijzen of de kinderopparticipatie voor het museum zinvol is en op de langere termijn financieel haalbaar zal zijn'.

Mate van participatie naar Fielding

De activiteiten van het museum in aanloop naar het nieuwe museum dragen met de hierboven gegeven voorbeelden bij aan serieuze leerlingparticipatie. Volwassenen maken gebruik van relevante opmerkingen van kinderen om het toekomstige kindermuseum te ontwerpen en in te richten.

Kinderen als databron. (Patroon #1)

Elke bijeenkomst voeren de projectleiders gesprekken met de Advisory Board. Er zijn dialogen tussen beide partijen geweest, geïnitieerd door de volwassenen. De kinderen leren hierdoor hun mening te formuleren bij te dragen met hun mening en trainen de gespreksvaardigheid.

Kinderen als gesprekspartners (Patroon #2)

De Advisory Board is maandelijks actief betrokken en brengt vragen in, die voor hun belangrijk zijn. De kinderen willen graag een tokkelbaan in het museum om te kunnen ervaren hoe het voelt om te vliegen en dit voorstel is overgenomen.

Kinderen als onderzoekspartners (Patroon #3)

De Advisory Board onderzoekt. Een voorbeeld hiervan is het onderzoek naar hoe de regen klinkt binnen de ark: kinderen bootsen regengeluiden na buiten de ark, terwijl er anderen binnen luisteren. Ze onderzoeken ook, hoe de dierengeluiden klinken in de ark.

Kinderen als kennisontwikkelaars. (Patroon #4)

Ze hebben een rol gekregen waar het kon en mochten meedenken over vele details (Vb. De lage, kleine gaten voor de toegang van kleine dieren). Wanneer de adviezen of plannen van de kant van de advisory board niet worden gehonoreerd wordt daarover tekst en uitleg gegeven.

Kinderen als medevormgevers (Patroon #5)

Over en weer leren de projectleiders en de advisory board van elkaar. Ze horen en delen elkaars mening over allerlei maatschappelijke onderwerpen. Hoe geef je samen woorden en vorm aan een (nieuwe) wereld waarin er meer vrede komt? Wat kunnen kinderen en volwassenen daaraan bijdragen? Op een plek naast de ark komt de plek voor *100 ideas for the new world. Generatie-overstijgend leren als 'geleefde democratie'* (Patroon #6)

Wat anderen ervan kunnen leren

Het initiatief om kinderen langdurig mee te laten denken over, onderzoek te doen naar details en ze mee te laten vormgeven van een nieuw museum is een groot en ambitieus project. Kinderen denken wel veel vaker mee bij het inrichten van speelruimtes in of om de school, terreinen waar ze dagelijks aanwezig zijn, maar een nog te vestigen museum als dit inrichten, onderzoeken en vormgeven doet een ander appel op ze. Deskundige begeleiding, het aanbieden van vele diverse workshops, achter de schermen kijken bij de bouw, en serieus gehoord worden in hun mening werpen volgens de projectleiders hun vruchten af. Het begeleiden van de kinderen in dit proces is zeer zorgvuldig en met passie gedaan, wat bij het management trots en grote tevredenheid opleverde over de behaalde resultaten.

Wat er nog verbeterd kan worden

Na de testdagen en de opening zullen ongetwijfeld kinderziektes optreden, die gemonitord en verwerkt moeten worden. Zorg dragen om dit proces samen mét de Advisory Board te doen zal om alertheid van de projectleiders vragen. De gevoeligheid rond de Joodse uitgangspunten in combinatie met andere cultuurgroepen in de nabije buurt is een maatschappelijk gegeven, dat op de voet gevolgd moet worden om zo wederzijds begrip en tolerantie te bewerkstelligen.

Samenvatting

Zonder het kindermuseum Anoha al in werking te hebben kunnen meemaken, is het initiatief om kinderen in een Advisory Board mee te laten denken en vormgeven aan het museum een boeiend, kostbaar en ambitieus project. De inzet van projectleiders bij de Advisory Board is intensief, enthousiast en deskundig. Op de testdagen met kinderen in maart zullen de laatste puntjes op de i

worden gezet om na de opening op 17 mei voor het publiek van start te kunnen gaan. De grootte van het kindermuseum in oprichting, de Joodse uitgangspunten, de culturele thematiek van de buurt, de bouwkeuzes rondom duurzaamheid of de op bijzondere wijze gemaakte dieren en vele andere zaken maken het tot een geheel met complexe vraagstukken. Het is de moeite waard om de resultaten van de bijzondere bijdragen van kinderen na de opening in de praktijk te gaan ervaren en observeren.

Actueel

Er is een nieuwe directeur aangetrokken voor zowel het oorspronkelijk als het kindermuseum: Hetty Berg, manager en hoofdconservator van het Joods Cultureel Kwartier in Amsterdam, waaronder ook een in pandig kindermuseum is gerealiseerd. De opening van het kindermuseum zou na haar start per 1 april één van de eerst grote optredens zijn. Door de actualiteit van de coronacrisis heeft het museum moeten besluiten de testdagen te cancelen en is de opening van 17 mei a.s. verplaatst tot nader order.

4.8 Labyrinth Kindermuseum Berlijn

Achtergrond

Het Labyrinth Kindermuseum bestaat al sinds september 1997 en heeft gedurende de jaren 24 interactieve tentoonstellingen georganiseerd. Het museum is gevestigd in een gebouw met twee hoge verdiepingen, een voormalige fabriek, waar machines voor lucifers werden gemaakt. De fabriek herbergt naast het kindermuseum de Fabrik Osloer Straße, die een verscheidenheid aan sociale projecten voor de kleurrijke buurt verenigt, zoals een familie- en gemeenschapscentrum en nog veel meer. Naast een vast team zijn er medewerkers op projectbasis en vele vrijwilligers. Pedagogen, kunstenaars of studenten van allerlei opleidingen geven mee vorm aan de tentoonstellingen en begeleidende programma's. Het museum wordt ondersteund door de Senatsverwaltung für Bildung, Jugend und Familie en de Fabrik Osloer Straße. Daarnaast dient het museum financiering te verwerven voor de verschillende tentoonstellingen en projecten van stichtingen, sponsors etc. Jaarlijks bezoeken zo'n 80.000 kinderen en ouders de tentoonstellingen.

Elke tentoonstelling omvat een specifiek thema. In de afgelopen jaren waren dit bijvoorbeeld stadsbouw en architectuur in *Platz da! Kinder machen Stadt*, het leven van kinderen met verschillende culturele achtergronden in *Ganz weit weg und doch so nah*, over lezen en boeken *Frische Tinte* en over anders zijn en tolerantie in *Alle anders anders*. De huidige tentoonstelling is in december 2019 geopend en gaat over het actuele thema klimaat, ecosystemen en milieubescherming en heet *Natürlich heute, Mitmachen für morgen* en duurt tot augustus 2021. Tentoonstellingen zijn gedurende een lange periode te bezoeken. Het kostenaspect en de ontwikkelperiode zijn hierbij enkele van de belangrijkste redenen. 'De thema's worden bedacht door de directeur en educatoren', vertelt Brigitte. De entree is voor kinderen en hun begeleiders €6,50. Korting wordt geboden via een familie- of Berlijnpas, jaarkaarten en vluchtelingenkinderen mogen gratis naar binnen.

Uitgangspunten

Op de website van het museum is te lezen dat de wijze waarop kinderen leren gaat via het doen, *Learning by doing*. Het museum haalt voor dit uitgangspunt de filosoof Dewey aan. Zijn opvatting om kinderen via alledaagse handelingen te laten leren en probleemoplossend vermogen te ontwikkelen wordt in het museum vormgegeven door allerlei activiteiten, waarbij kinderen actief alle zintuigen in kunnen zetten. Hun focus bij het ontwerpproces van de tentoonstellingen ligt op hoe kinderen leren via hun spel. Elk kind leert en ervaart op z'n eigen manier door aanraken, bewegen, kijken, vragen of welke activiteit dan ook maar te doen. Ontdekken, plezier hebben, dingen maken, samen met andere kinderen of met ouders iets doen ontwikkelt creativiteit, zelfvertrouwen en vele andere vaardigheden, die belangrijk zijn voor een gezonde ontwikkeling. Het kindermuseum zet dit concept van leren niet alleen uit in de tentoonstellingen, maar biedt trainingen aan voor leerkrachten, ondersteunt met expertise en advies op maat. Hun thematentoonstellingen zijn te huur en ze kunnen op vraag een bijdrage leveren aan kinder- of onderwijs-evenementen. Schoenen voor groot en klein moeten uit en er wordt uitdrukkelijk gevraagd eigen antislip sokken of pantoffels mee te nemen.

Kinderactiviteiten per leeftijdscategorie

Het museum richt zich op kinderen van 3-11 jaar. Binnen elke tentoonstelling zijn er projecten voor kinderdagverblijven, scholen, activiteiten in de vakanties, of verjaardagsfeestjes. 'Er zijn steeds meer mensen, die voor verjaarsfeestjes buiten de deur kiezen en dit is een belangrijke inkomsten voor ons'. Er worden speciale programma's gemaakt voor de verschillende doelgroepen. Voor de jongere kinderen van kinderdagverblijven en de lagere groepen van scholen is er een speels aanbod en kunnen kinderen vooral actief meedoen en ervaren. Zo is er een verkleedruimte, waarin kinderen bijpassende kleren op maat kunnen kiezen om zo al spelend en verkennend 'in de huid' van het thema te kruipen. Oudere kinderen kunnen naast dit 'leren door te doen' op vele mogelijkheden informatie verwerken door gezelschapsspellen, lezen van allerlei teksten, bekijken van filmpjes of andere interactieve digitale informatievormen.

Motivatie

Het motto van het kindermuseum wordt op de website verwoord door een uitspraak John Locke, (filosoof, 1632-1704): 'De grootste kunst is om alles wat ze doen of leren tot een spel voor kinderen te maken.'

Vorm van kinderopparticipatie Kindertentoonstellingen

Het Labyrinth Kindermuseum maakt *kindertentoonstellingen* vóór kinderen, helemaal afgestemd op kinderen en op basis van hun uitgangspunten over hoe kinderen leren. Het kent geen specifieke vorm van kinderopparticipatie in de vorm van een kinderpanel, kinderbestuur of anderszins. Het participerende element van het kindermuseum is vooral gelegen in het samen doen, ervaren en ontdekken met andere kinderen of hun ouders tijdens het bezoek. In de huidige tentoonstelling *Natürlich heute! Mitmachen für morgen* leren de kinderen via allerlei spelletjes en opdrachten hoe de natuur werkt en wat haar uit balans brengt. Het wil de fascinatie voor de natuur en daarmee de motivatie om het te beschermen, inspireren.

Brigitte legt uit: 'Dit is een groot en ingewikkeld thema. We hebben daarom ruimtes ingericht zoals bijvoorbeeld de oceaan, waarbij er nagedacht kan worden over het water, de plasticproblematiek en welk effect dit heeft op de dieren. Kinderen doen dit door in het *jobcenter for animals* voor een speciaal dier te kiezen, kruipen in de huid van dit dier via de verkleedkuren en doen dan activiteiten, die passen bij de taak die dit speciale dier in de natuur heeft. Ze doen dit heel serieus en vol overgave. Dit participerende element is ook terug te vinden in de onderwijsprogramma's waarbij de kinderen in dialoog met leerkrachten hun mening leren vormen. De aangeboden tentoonstellingsthematiek leert kinderen op een bewustere manier te participeren als burgers van de samenleving en hier verantwoordelijkheid voor te dragen. 'Er wordt geobserveerd tijdens een lopende tentoonstelling bij hun spel, in de workshops en na reflectie hierop integreren we langzaam al werkende de ideeën. We pikken op wat we horen door de aanwezigheid van vijf mensen tijdens de openingsuren'.

Mate van participatie naar Fielding

Hoewel het de vraag is of het kindermuseum met de vorm van kindertentoonstellingen vóór kinderen helemaal recht gedaan wordt door naar de mate van participatie te kijken volgens de patronen van Fielding zijn er wel zeker allerlei participatieve onderdelen, die gestimuleerd worden in de door volwassenen gemaakte tentoonstellingen: kinderen onderzoeken op een actieve wijze vele tentoongestelde zaken, ze doen kennis op in woord en daad. De dialoog speelt zich af voornamelijk

tussen de kinderen en de begeleidende ouder/leerkracht af tijdens een bezoek. De ervaringen en gesprekken van dit bezoek die hieruit voortvloeien spelen zich vermoedelijk grotendeels af buiten het museum. Wanneer er evaluatiekaartjes worden ingeleverd, maakt het museum gebruik van het welbevinden van de kinderen gedurende het bezoek. *Kinderen als databron. (Patroon #1)*

Het museum ontwerpt allerlei opdrachten via spel, filmpjes en andere interactieve activiteiten, observeert het effect ervan en stelt naar aanleiding hiervan de activiteiten bij.

Kinderen als gesprekspartners (Patroon #2)

In de huidige tentoonstelling *Natürlich heute! Mitmachen für morgen* wordt er gebruik gemaakt van een clip over dieren en insecten op basis van kindertekeningen, waarbij ook zelf hun beelden uitleggen. *Kinderen als medevormgevers (Patroon #5)*

Het gebruik maken van actuele thema's doet een appel om het samen verantwoordelijk zijn voor het klimaat en het milieu in de wereld. *Generatie-overstijgend leren als 'geleefde democratie' (Patroon #6)*

Wat anderen ervan kunnen leren

Kinderen zijn zichtbaar met plezier en gemotiveerd in het museum allerlei activiteiten aan het doen. Vooral het element 'verkleeden' levert gemakkelijke observaties op. Gedurende het bezoek wordt er ook regelmatig gewisseld van kleding. Het merendeel van de ouders is eveneens actief betrokken bij de kinderen. Een speciale plek, waar gerust, gegeten en gedronken kan worden, is een goed en navolgbaar element. Er wordt geïnvesteerd in het overdragen van informatie, waardoor oudere kinderen en volwassenen royaal kennis kunnen opdoen. Een vrijwilliger meldt: 'Vaak willen de ouders na een uur of twee wel naar huis, maar het komt vaak voor, dat de kinderen zelf nog lang niet uitgespeeld zijn'.

Wat er nog verbeterd kan worden

Het is niet geheel duidelijk of er samen met de betrokken partijen als kinderdagverblijven en scholen gebruik gemaakt wordt van evaluaties. Wel wordt er geobserveerd in een tentoonstellingsperiode bij de activiteiten, waardoor 'de stem van kinderen' gehoord wordt. 'Het ontbreekt aan financiële middelen', zegt Brigitte, 'Wel hebben we kleine kaartjes waarop er een reactie gezet kan worden.' Het gebruik van veel informatieve tekst maakt de tentoonstelling druk qua beeld. Of alle tekst door kinderen en hun begeleiders wel gelezen wordt is afhankelijk van het tentoonstellingsthema. Brigitte benoemt: "Teksten zijn meer gericht op oudere kinderen en volwassenen die kunnen uitleggen aan jongere kinderen. Het museum verwacht niet dat elke bezoeker alle teksten in de tentoonstelling leest. Er is één tentoonstellingsruimte *Upcycling City* in de huidige tentoonstelling die meer gericht is op oudere kinderen. Het is rijk aan informatie en meer op tekst gebaseerd dan de rest. De vorige tentoonstelling was meer gericht op jongere kinderen, de huidige meer op informatie voor de leeftijdsgroep van 9-11 jaar'.

Samenvatting

Het Labyrint kindermuseum is één van de eerste Europese kindermusea. De uitgangspunten van het kindermuseum zijn hieraan zichtbaar: gedurende een langere periode een interactieve kindertentoonstelling rond thema's die bij de belevingswereld van kinderen aansluiten of actuele thema's, gepresenteerd volgens 'hands-on' en 'learning by doing' principes met daarin een sterk educatief karakter. De ervaringen met deze specifieke kindertentoonstellingen worden als expertise gedeeld door een ruim aanbod aan deskundigen uit onderwijs en educatie of musea.

Actueel

Achteraf bleek er een connectie te bestaan tussen het Labyrint Kindermuseum en het centrum voor kunst- en cultuureducatie De Rode Loper in Amsterdam. Er vonden in het voorjaar van 2019 Nederlandse gastlessen plaats aan leerlingen uit het basisonderwijs over het project Hoed op voor Rembrandt in het Labyrint Kindermuseum Berlin. De kinderen maakten zelf in een speciaal ingerichte fotostudio in het kindermuseum foto's 'à la Rembrandt'. De gemaakte foto's zullen tijdens de eerste Amsterdamse Kinderkunstbiënnale geëxposeerd worden, die van 18 september tot en met 31 oktober plaats zal vinden in Amsterdam Oost.

4.9 Concordia Kunst en Cultuur Enschede

Achtergrond

Concordia is geen museum maar sinds 1996 een kunst- en cultuurcentrum op drie locaties voor film, theater en beeldende kunst in Enschede. Er is een locatie voor theater en film, een locatie voor tentoonstellingen, inclusief de uitleen van een eigen kunstcollectie en een winkel en sinds 2019 is er het Vestzaktheater bijgekomen. Elke locatie biedt een gevarieerd en actueel aanbod, dikwijls in samenwerking met partners uit de regio. De kunstvormen van binnen- en buitenlandse, gevestigde en jonge kunstenaars worden gerealiseerd op de drie locaties, maar worden ook met regelmaat in de wijken getoond, zoals de culturele zondagen, de vervelende bus, openluchtfilms of theater in de wijk en andere initiatieven. Educatie neemt een belangrijke plaats in: een subsidie van het Fonds voor Cultuurparticipatie rond Cultuureducatie VMBO moet uitmonden in een doorlopende leerlijn filmeducatie. Concordia is penvoerder en/of coördinator van diverse trajecten: voor kinderen uit het primair onderwijs wordt zorggedragen voorgoed en kwalitatief cultuuronderwijs dankzij Cultuureducatie met Kwaliteit, het Cultuurmenu, het Wetenschap & Technologie-menu en het Duurzaamheidsmenu. Het verhuren van ruimtes is een groeiende financiële aanvulling voor het centrum.

Uitgangspunten

‘Kunst is voor iedereen’ is het uitgangspunt van Concordia. En vanuit die stellingname moet kunst vanzelfsprekend gemaakt worden via allerlei voorstellingen, tentoonstellingen, films e.d. voor het publiek van de regio Enschede. Op hun website wordt in de missie zelfs uitgesproken, dat kunst volgens hun een eerste levensbehoefte is.

Kinderactiviteiten per leeftijdscategorie

Voor het primair onderwijs zijn er diverse routes uitgezet, die bij de achtergrond al beschreven zijn. Daarnaast zijn er plusprogramma's voor deze leeftijdsgroep zoals de tijdelijke Monsterexposities van door leerlingen getekende monsters, die al vier jaar lang draait. Bij de laatste expositie zijn deze tekeningen verwerkt door studenten van Saxion Enschede bij nieuwe media als o.a. games, apps en animatiefilmpjes. Zomers zijn er allerlei workshops bij elke speeltuin in de stad en in de zomer van 2019 was er een dinoroute. In het kader van het onderzoek noem ik hier de jaarlijkse kinderexpo, die speciaal voor kinderen gemaakt wordt en vervolgens drie maanden is te bezoeken. Bij elke tentoonstelling worden er workshops vanaf 4+ of 6+ gegeven. Thema's bij voorgaande edities waren: *Waanzien*, *Ik zie ik zie wat jij niet hoort* en *Speel je mee*. De laatste editie *Samen* is de vorm van kinderopparticipatie, die uitgebreider beschreven wordt.

Motivatie

Petra Boonstra realiseert al langer jaarlijks een tentoonstelling vóór kinderen, waardoor kinderen van 4-12 jaar kunst kunnen ontdekken. Het idee om het deze keer sámen met ze te doen kwam spontaan bij haar op en ze wilde heel graag dat ze medecurator en ambassadeur van de tentoonstelling zouden zijn: ‘Ik vind het raar, dat wij volwassenen bedenken wat leuk is voor kinderen en vind het eigenlijk niet zo netjes. Wie weten nu het beste wat kinderen leuk vinden? Juist, kinderen zélf!’

Vorm van kinderopparticipatie SUPERRKUNSTkids

Bij het maken van de laatste tentoonstelling wilde Petra iets anders: niet meer alleen vóór maar juist mét kinderen aan de slag. Bij vorige edities participeerden kinderen wel in onderdelen, zoals bijvoorbeeld door het inspreken van teksten bij informatieve filmpjes, zodat het beter herkenbaar voor kinderen is. Nu deed ze een oproep via sociale media en zes kinderen reageerden hierop met een kort motivatiefilmpje. Eén van de kinderen zei: 'Ik had een filmpje waarop ik piano speelde'. Met de zes kinderen vormde ze het team SUPERRKUNSTkids en gedurende een half jaar werkten ze aan de tentoonstelling, die als thema Samen kreeg. Na een eerste kennismaking bogen ze zich over een thema. Ze besloten samen, dat ze een huis met kamers wilden maken, waarbij er steeds gesproken werd over welke sfeer die ruimte moest hebben. Er is een tuin met hele grote bloemen, in de keuken hangen fotoportretten van kauwende gezichten, de inhoud van de echte bezemkast is in silhouetten van krantenpapier op de muur verschenen, in de woonkamer hangen kunstwerken, die een Nederlandse en een Duitse kunstenaar samen hebben gemaakt, in de slaapkamer staat een installatie met zes bedden, op de zolder kan er in tweetallen een bordspel of computergame gespeeld worden en er moest hoe dan ook een atelier in, waar er kunst gemaakt kan worden. 'Zij legden uit wat ze voelden bij een bepaalde kamer en ik heb daar kunstwerken op uitgekozen. Ik liet die zien, vertelde er een klein beetje over en daarna werd er gekozen maar ze moesten het wel altijd samen eens zijn.' Als voorbeeld vertelt ze over het door haar aangedragen kunstwerk voor de slaapkamer, die de kinderen zó saai vonden, terwijl zij zelf dacht, dat het juist daardoor goed bij de kamer paste. 'Maar ze weten het zelf veel beter!' Bij de gesprekken maakte ze gebruik van Visual Thinking Strategies, om zo de discussie en het gesprek in de groep te stimuleren. Dit leverde een uitgebreider vocabulaire op bij het kijken, het bespreken of bij het leren luisteren naar elkaars mening. Petra liet elk teamlid een aantal teksten schrijven bij de kunstwerken, wat een scala aan originele teksten opleverde.

Het geven van rondleidingen in hun eigen tentoonstelling heeft veel toegevoegde waarde: de vanzelfsprekendheid bij de uitleg, de grote betrokkenheid, het enthousiasme en een oneindige trots straalde van de teamleden af. Petra zei hier over: 'Al bij de opening zeiden ze hierover tegen mij: 'Wat doe jij eigenlijk, het is ónze tentoonstelling! Ik heb ze een snelcursus rondleiden gegeven en het is mooi om te zien, dat ze daar gebruik van maken en professioneler worden''. In de atelierruimte hangt een kunstwerk van elk van de SUPERRKUNSTkids. Ze weten uitgebreid en deskundig te beschrijven wat en waarom ze het hebben gemaakt. Eén van hen zegt ook: 'Ik wil zelf kunstenaar worden'. Op de vraag of ze ook rondleidingen hebben gegeven voor hun eigen klas zegt hij: 'Ik heb niet zoveel met mijn klas'. Zijn vader liet weten, dat het hele traject veel voor zijn zoon betekende en bedankte Petra hier uitdrukkelijk voor en vertelde haar, dat de docenten verrast waren over wat ze van hem bij de tentoonstelling zagen.

Mate van participatie naar Fielding

Concordia heeft met Superrrkunstkids vormgegeven aan participatie op gevarieerde wijze.

Juist wat kinderen zelf zeggen is gebruikt om de tentoonstelling mee op te bouwen: het initiatief ligt bij de volwassenen, maar de opmerkingen worden door de curator gebruikt om vervolgstappen te nemen. *Kinderen als databron*. (Patroon #1)

Er is in de bijeenkomsten steeds tijd uitgetrokken om gesprekken over kunst op gang te brengen bij de kinderen met Visual Thinking Strategies als middel. Deze gesprekken leiden ertoe, dat zij met hun

meningen invloed hebben op de keuze van kunstenaars in de tentoonstelling. De condities zijn wel dat ze het altijd samen eens moeten zijn.

Kinderen als gesprekspartners (Patroon #2)

De kinderen onderzoeken samen met de curator inhoudelijk wat de sfeer is van een kamer en in gezamenlijk worden daar keuzes in gemaakt. Het creatieve proces staat centraal. *Kinderen als onderzoekspartners (Patroon #3)*

De kinderen zijn niet volledig als kennisontwikkelaars in het traject ingezet, maar doen wel kennis op eigen niveau op over het cureren bij een tentoonstelling, kiezen van kunstwerk bij een thema, het schrijven van teksten, de werkwijze van een kunstenaar e.d.

Kinderen als kennisontwikkelaars. (Patroon #4)

De kinderen ontwerpen met elkaar een aantal onderdelen horende bij de tentoonstelling. Ze schrijven 'zonder vooropgezet format' teksten bij de getoonde kunstwerken, waardoor ze volledig autonoom hun mening mogen vertolken. *Kinderen als medevormgevers (Patroon #5)*

Er is ruimte voor over en weer naar elkaars mening te luisteren: de kinderen leren van de curator, de curator van de kinderen. De kinderen lopen als eigenaars rond op de tentoonstelling en hebben een gelijkwaardige positie t.o.v. de curator.

Generatie-overstijgend leren als 'geleefde democratie' (Patroon #6)

Wat anderen ervan kunnen leren

Petra Boonstra heeft specifieke tips n.a.v. de tentoonstelling. Ze zegt dat ze het bewust klein heeft gehouden. 'Je moet niet alles vooraf willen vastleggen. Het creatieve proces moet je ruimte geven en gaan maken vanuit het kijken en onderzoeken. Durf los te laten als het kan'.

Het schrijven van teksten bij de kunstwerken is door de kinderen gedaan en nodigt uit tot 'creatief anders kijken', wat ook op de volwassenen weer effect heeft. Ze schrijven elk vanuit hun eigen blik, waardoor de teksten een eigen karakter hebben en iets laten horen van hoe het desbetreffende SUPERRKUNSTkidsteam over het kunstwerk denkt. Niet in alles zijn de kinderen leidend: niet alles kan aangeraakt worden, niet overal kunnen ze rennen. 'Een schilderij van duizenden euro's moet toch afgeschermd zijn en kinderen mogen dat best leren'. Het geven van rondleidingen in hun eigen tentoonstelling heeft veel toegevoegde waarde naar de teamleden zelf, hun familieleden en overige bezoekers. Ouders zijn verrast over wat hun kind aan het team heeft bijgedragen.

Wat er nog verbeterd kan worden

Een evaluatie van deze 'SUPERRRKUNSTkidseditie' zal na de sluiting ongetwijfeld nog verbeterpunten opleveren. Na de rondleiding ontdekten twee kinderen het team, dat het straks helaas weer afgelopen is. 'Wij zijn vriendinnen geworden en blijven elkaar opzoeken'. Ze vroegen aan Petra of ze niet langer konden blijven, waarop zij uitlegde dat er nu weer een volgende groep aan de beurt was. In dat gesprek kwam het idee bij haar op om dit team bij de start van een tweede team nog uit te nodigen, om hun ervaringen te delen, wat met gejuich door de twee meisjes ontvangen werd. Er werd ook bedacht, dat het team mee kon helpen met opruimen. Voor een volgende keer zijn dat onderdelen die vooraf

Samenvatting

De tentoonstelling Samen, die mee is opgezet en gecureerd door het team Superrrkunstkids is een traject, waarin kinderen een half jaar lang geparticipeerd hebben v.w.b. het bedenken van het thema 'een huis met kamers', de keuze voor de kunstwerken, het maken van de reclameposter en

het schrijven van teksten bij kunstwerken. In de tijd van de tentoonstelling zijn ze ambassadeurs en geven op gezette tijden rondleidingen. In de DOE-plattegrond, waarin de kamers in het kort worden verwoord met delen uit de kinderteksten, staan alle kunstenaars, die bij de diverse kamers horen en kleine activiteiten om te doen. De participerende kinderen hebben door hun bijdrage geleerd om samen te werken, over kunst na te denken, hun mening hierover te formuleren en in teksten om te zetten en vorm te geven aan hun gezamenlijke ideeën. De brievenbus, waarin bezoekende kinderen zich kunnen opgeven voor een volgende ronde SUPERRKUNSTkids is het veelbelovende vooruitzicht, dat curator Petra Boonstra komend jaar een samenwerking opnieuw plaats wil laten vinden.

Actueel

Tegen het einde van de tentoonstellingstijd in het laatste weekend van de voorjaarsvakantie brachten de SUPERRKUNSTkids nog een avond door in het kunstwerk van de zes bedden uit de slaapkamer met pizza's en film om hun succes van Samen met Petra te vieren en af te sluiten.

5. Samenvatting en conclusies

De bevindingen uit het praktijkdeel worden in dit hoofdstuk vanuit de onderzoeksvraag en bijkomende deelvragen teruggekoppeld naar de theorie. De onderzoekslijn van observatie en interviews wordt geëvalueerd en vat de verschillen en overeenkomsten van de participatieprojecten beknopt samen. Deze pijler levert samen met de samenvatting van de mate van participatie naar Fielding voorlopige conclusies op.

5.1 Reflectie op onderzoekslijn

De museumwereld is volop in beweging door de actuele discussie rond de principiële uitgangspunten, wat met zich meebrengt, dat museumeducatoren hun rol aanpassen en nieuwe ontwikkelingen op gang willen brengen. Dit heeft geleid tot onderstaande probleemstelling.

De nationale en internationale discussie rond de termen van een museum verlangt van musea een actieve en nieuwe rol t.a.v. educatie. Museumeducatoren hebben moeite deze nieuwe rol rond kinderen in de basisschoolleeftijd zó in te vullen, dat deze betekenisvol kunnen participeren.

Onderzoeksvraag hierbij is dan:

- Op welke manier geven verschillende musea invulling aan kinderopparticipatie in hun educatieprogramma?

Bij deze vernieuwende aanpak passen sleutelwoorden als participatie, interactie, educatie, inclusie en maatschappelijke thema's. De verschuiving van het louter presenteren van de eigen collectie naar de aandacht voor samenspraak met het publiek is de nieuwe tendens en de overheidsbezuinigingen dwingen musea om het publiek op te zoeken met tentoonstellingen als *experiences* en *blockbusters* als gevolg. Bezoekersaantallen opschroeven is het devies om bestaansrecht te behouden.

Klassieke musea volgen hierin het voorbeeld van de kindermusea om een aanbod voor kinderen en hun familie te realiseren. De kinderbiënnales in Sri Lanka en Dresden, waar kinderen participeren in een interactieve tentoonstelling zijn hier met hun bijzondere vorm concrete voorbeelden van.

Onderstaande deelvragen vloeien hieruit voort:

- Welke verschuiving is er ontstaan in de definitie van een museum en wat betekent dat voor de rol van educatie?
- Op welke manier geven de verschillende musea invulling aan kinderopparticipatie in hun educatieprogramma?
- Welke methodieken worden er nu ingezet in musea om kinderopparticipatie te bewerkstelligen?
- Welke (on)mogelijkheden hebben verschillende museumeducatoren om hun educatieaanbod te vernieuwen op basis van kinderopparticipatie?
- Hoe kunnen kinderen van de basisschoolleeftijd verder betrokken worden bij het opzetten van (thema)tentoonstellingen in musea?
- Welke aanknopingspunten geeft dit het Groninger Museum bij de ontwikkeling van de Kinderbiënnale?

De deelvragen zijn verkend door de onderzoekslijn van theoretisch- en praktijkonderzoek.

Via theorie wordt de mate van participatie naar het patronenmodel van Fielding beschouwd. Het inzetten van het theoretisch model van Fielding over de mate van participatie biedt museumeducatoren de gelegenheid om vooral inzicht te krijgen in de eigen participatievormen. Museumeducatoren oriënteren zich immers steeds actiever op samenwerkingsvormen met kinderen. Verbindingen met kinderen van de basisschoolleeftijd wordt geïntensiveerd door te participeren in cultuurmenu's en dankzij subsidies als Cultuureducatie met Kwaliteit II. Het bestaande educatieaanbod wordt uitgebreid met nieuwe en eigentijdse vormen, die passen bij de huidige tijd om de betrokkenheid van kinderen en hun familie op te roepen. Deze nieuwe gereedschappen dagen uit tot een museumbezoek, waarbij interactie, meepraten en meedenken gestimuleerd wordt. Vanuit internationale (kinder)musea wordt naar een respons gezocht op de actuele ontwikkelingen reflecterend op hun oorspronkelijke visie en praktijkervaringen. Op de internationale conferentie van Hands On! is hier langdurig over gesproken (zie hoofdstuk 3.1).

Het praktijkdeel beschrijft twee van de participatieprojecten uit het onderzoek. Museum Boijmans van Beuningen uit Rotterdam en het Joods Kindermuseum uit Berlijn, toonden op deze conferentiedagen hun bevindingen. Met hun initiatieven willen ze museum educatoren van andere musea ideeën aanreiken voor de ontwikkeling van projecten binnen de eigen context. De overige participatieprojecten uit het praktijkdeel zijn gekozen omdat zij de inspraak van kinderen zó ontwikkeld hebben, dat kinderen betekenisvol kunnen participeren. Op basis van observaties en interviews volgt er een samenvatting rond overeenkomsten en verschillen. Na het bespreken van de mate van participatie naar Fielding volgen de voorlopig te maken conclusies.

5.2 Evaluatie van de praktijkvoorbeelden

De selectie voor de projecten in de praktijk is gemaakt om inzicht te krijgen in hoe het verloop van dergelijke processen gaat en met welke middelen ze tot stand komen. Doel hierbij is geweest om handvatten aan museumeducatoren te kunnen bieden voor duurzame kinderopparticipatie. Alle behandelde trajecten onderzoeken een samenwerking met kinderen in de leeftijdscategorie van 2-12 jaar binnen de eigen context. De overeenkomsten en verschillen zijn op basis van observatie bij de instellingen en interviews met deskundigen geschetst. Ieders visie op en motivatie voor kinderopparticipatie is helder. In de interviews zijn de deskundigen eensluidend in de mening als het over activiteiten voor kinderen gaat, die betekenisvol moeten zijn. In hun ogen is het onbegrijpelijk deze niet samen met kinderen te bedenken. De ideologische wijze, waarop zij nieuwe wegen zoeken om niet langer slechts vóór maar juist en vooral mét de museumbezoekers van de toekomst activiteiten te ontwikkelen komt royaal aan bod. Kinderen zelf zijn de experts bij het ontwerpen van activiteiten of het maken van een tentoonstelling. Kinderen komen altijd met nieuwe en frisse ideeën waar volwassenen niet op komen.

De effecten op de kinderen zelf wordt uitgebreid aangehaald. De kinderen, die participeren, raken gedurende het traject steeds meer betrokken en gemotiveerd. Het zelfvertrouwen bij de kinderen groeit duidelijk merkbaar. Citaten hierover zijn te lezen in hoofdstuk 4 bij de verschillende culturele instellingen en een belangrijke oorzaak hiervan is, volgens de mening van de deskundigen, het serieus nemen van de stem van het kind. Naast de gesproken deskundigen spreken ook andere medewerkers als managers, suppoosten of bezoekers hun trots en waardering uit. In hoofdstuk 4 staan hier voorbeelden van. 'Het leukste onderdeel van het museum' zeggen bezoekers van Museum

Wierdenland volgens de directeur (hoofdstuk 4.4, p.26) 'Hij (Art) vertelt, dat er gedurende het jaar vrijwel nooit iemand afhaakt. 'Wél zijn ze soms boos, als ze na een jaar moeten stoppen. Opvallend vaak maak ik mee, dat de kinderen, die het superleuk vinden, zich op school soms ongemakkelijk voelen en juist hier in Villa Zebra helemaal aarden en op hun plek vallen', zegt de educatiemaker uit Villa Zebra (zie hoofdstuk 4.6, p.37) 'Wat wéten ze veel, ik wil wel met hen samenwerken! Ze dragen écht bij!' noemt de projectleider bij Museum Boijmans van Beuningen (hoofdstuk 4.5, p.32) 'Nu aan het eind is iedereen, ook het management, zo blij en trots met de resultaten' zeggen de deskundigen van het Joods Kindermuseum in Berlijn. (hoofdstuk 4.8, p.46) 'Zijn vader liet weten, dat het hele traject veel voor zijn zoon betekende en bedankte Petra hier uitdrukkelijk voor en vertelde haar, dat de docenten verrast waren over wat ze van hem bij de tentoonstelling zagen' vertelt de curator in Concordia (hoofdstuk 4.9, p.50)

Alle projecten hebben gekozen voor een beperkt aantal kinderen in de leeftijdsgroep van 4-12 jaar. Het aantal varieert enigszins (Zie ook bijlage A Profielen culturele instellingen, p.67) maar ligt gemiddeld onder de twintig kinderen. Een uitzondering vormt Museum Wierdenland waar de groepen 5 t/m 8 geparticipeerd hebben. De duur van het project varieert wél. Bij Museum Wierdenland duurt het project slechts twee maanden, bij Concordia zes maanden, bij Villa Zebra, Boijmans van Beuningen en het Joods Kinderbestuur participeren kinderen een heel jaar in het kinderteam.

Hoe zichtbaar het participatieproject wordt vermeld en getoond op de website is per instelling verschillend. De grotere musea lijken hieraan meer publiciteit te besteden met filmpjes, artikelen en soms zelfs met een projectgericht jaarverslag. In de kleinere instellingen wordt het eerder via krantenartikelen in de buurt-, stads- of provinciale kranten vermeld. De sociale context van elke organisatie brengt ook mee, dat er verschillen zijn in achtergrond van de kinderen qua cultuur. Het spreekt voor zich, dat een kindermuseum in Rotterdam op de kop van Zuid met een andere populatie kinderen te maken heeft dan een erfgoedmuseum in de provincie Groningen. De verschillende achtergronden hebben bij de projecten in zoverre geen essentiële rol gespeeld omdat zij ingebed zijn in de eigen context.

Bij alle projecten wordt de participatievorm vooral door één medewerker begeleid. Deze persoon kan zorgdragen voor sociale veiligheid, vormt een vast aanspreekpunt voor kinderen en ouders, en biedt opbouw en continuïteit. Deze begeleider krijgt wel ondersteuning van andere projectleiders of hulp van stagiaires. Gedurende het proces zijn er van tijd tot tijd wel contacten met kunstenaars, deskundigen op het gebied van dialoog of filosofie, of medewerkers van verschillende museumafdelingen. Het proces wordt door de begeleiders als zeer intensief, stimulerend en verfrissend beschouwd. De keuze voor een interne of externe projectleider verschilt. De externe projectleider van het Boijmans Kinderbestuur omschrijft haar positie als meerwaarde: '.....iemand van buitenaf, die hun leeftijd goed kent, kan kritisch met het kinderbestuur meekijken. Het is intensief en kost veel tijd, die er intern niet altijd is' (Zie hoofdstuk 4.5, p.32)

Voeding aan de kinderen wordt gegeven door deskundigen op bepaalde terreinen aan te trekken. Een filosoof kan helpen om de kinderen hun mening te laten verwoorden, een dialoogdeskundige kan op een soortgelijke manier werken, een ICT-er kan het gebruik van audio- en visuele middelen

stimuleren of een exposerende kunstenaar kan bepaalde technieken oefenen. De begeleiders leren de kinderen zelf hoe zij rondleidingen kunnen verzorgen.

Elk project heeft een eigen participatiekenmerk ontworpen, dat varieert van een sweater met opdruk, een logo op de website, buttons met een uitspraak of titel, tot aan een keycord. De kinderen 'dragen' deze attributen vol overgave, laat de praktijk of het beeldmateriaal zien. Ook hieraan wordt gehoor gegeven om een serieuze positie aan de kinderen te geven binnen de organisatie.

5.3 Conclusies rond het patronenmodel van Fielding

De participatieprojecten, gekozen vanwege hun participatievorm, hielden gedeeltelijk al in dát er sprake was van kinderopparticipatie. Vanuit dit standpunt is het niet verwonderlijk, dat bij alle projecten de patronen met voorbeelden te staven zijn.

Patroon #1 Kinderen als databron

Bij de meeste van de projecten wordt hieraan voldaan. De initiatieven liggen wel bij de volwassenen, maar er wordt van de opmerkingen van kinderen zeker gebruik gemaakt door de deskundigen. De tips van de kinderen om de inrichting kindvriendelijker te maken wordt doorgevoerd in Museum Boijmans van Beuningen (zie hoofdstuk 4.5, p.32). Hiervan is bij het Joods Kindermuseum in Berlijn ook uitdrukkelijk sprake. (hoofdstuk 4.7, p.41)

Patroon #2 Kinderen als gesprekspartners

Dit patroon is bij iedereen in ruimte mate terug te vinden. Ze worden hiertoe uitgenodigd door de volwassenen, maar hun mening doet ertoe.

Patroon #3 Kinderen als onderzoekspartners

Afhankelijk van de lengte van het project is onderzoek door kinderen haalbaar. Bij Boijmans van Beuningen komt het voor, dat het onderzoek van kinderbestuur jaar X verder uitgewerkt wordt door kinderbestuur van jaar Y. (Zie hoofdstuk 4.5, p.32). Ditzelfde geldt voor het Joods Kindermuseum in Berlijn, dat drie jaar lang gewerkt heeft met verschillende groepen aan het ontwerp. (zie hoofdstuk 4.7, p.41)

Patroon #4 Kinderen als kennisontwikkelaars

De kinderen uit het Villa Zebra Kinderpanel proberen technieken uit, om te zien of ze geschikt zijn bij het tentoonstellingsthema. (zie hoofdstuk 4.6, p.37)

Patroon #5 Kinderen als medevormgevers

Dit patroon wordt het meest verschillend ingericht. Kinderen denken vooral mee in hoe er zaken vormgegeven kunnen worden, maar voeren dit veelal niet zelf uit. De grootte van de musea speelt hier vermoedelijk een rol bij. Vaste curatoren binnen een museum hebben door hun ervaring goed zicht op inrichtingszaken en voelen zich hier verantwoordelijk voor. Bij de kleinere participatieprojecten van Museum Wierdenland en Concordia wordt dit weer wél gedaan. Museum Wierdenland heeft de basisvorm bedacht van een kleine vitrine, maar de kinderen van de basisschool

zijn geheel vrij in de manier waarop ze deze inrichten. Bij Concordia worden de kinderen uitgebreid betrokken bij het schrijven van de teksten en laat de curator de teksten ongerept.

Patroon #6 Generatie-overstijgend leren als 'geleefde democratie'

Binnen de context van elke organisatie is de intentie voor duurzame participatie gewaarborgd. De duur ervan is afhankelijk van financiële middelen, die elk museum of culturele instelling ter beschikking heeft. Over het algemeen kan gesteld worden dat er nergens sprake is van een schijnparticipatie, oftewel een eenmalig project. Er wordt uitgebreid tijd besteed aan het luisteren naar elkaars ideeën.

5.4 Aanknopingspunten voor museumeducatoren

Er kan geconcludeerd worden dat de praktijkvoorbeelden een vergaande vorm van kinderparticipatie hebben opgezet. Museumeducatoren kunnen delen van de projecten kiezen om te integreren in hun eigen aanbod voor deze doelgroep kinderen. Het schrijven van teksten bij artefacten is een werkvorm, die gemakkelijk ingezet kan worden. Kinderen die hiertoe worden uitgenodigd verwoorden op een geheel ander wijze een voorwerp of schilderij dan volwassenen. Zowel bij de tentoonstelling Samen van Concordia als bij de huidige tentoonstelling *Wat zullen de burens zeggen* van het Groninger Museum wordt deze werkvorm toegepast.

Welke aanknopingspunten het onderzoek het Groninger Museum verder oplevert bij de ontwikkeling van de Kinderbiënnale staat beschreven in het volgende hoofdstuk. Gaandeweg het onderzoek heeft dit al geleid tot enkele voorlopige aanbevelingen op basis van de interviews. In bijlage G zijn de aanbevelingen in een beknopt overzicht gezet om de projectgroep van de kinderbiënnale van informatie te voorzien van essentiële keuzes. En door het project vanaf het begin te monitoren aan de hand van het theoretisch patronenmodel van Fielding kan het museum veel inzicht krijgen in de mate van kinderparticipatie.

5.5 Conclusies richting onderzoeksdoel

Om het onderzoeksdoel te bereiken dient het gekozen model van Fielding nog verder uitgewerkt te worden in vervolgonderzoek, zodat een meer gefundeerde en beargumenteerde leidraad verkregen kan worden. Uit het praktijkdeel blijkt, dat de beschreven projecten een eigen werkwijze ontwikkeld hebben, waardoor kinderen in meer of mindere mate participeren. In vergelijking met elkaar zijn er zeker verschillen, maar juist vanwege het niet hiërarchische patronenmodel van Fielding hoeft daar geen nadruk op te komen liggen. In zijn opvatting is het belangrijker, dát er een vorm van participatie plaats vindt binnen de eigen context en hierin zijn allen geslaagd binnen hun project om samen mét kinderen te werken. Hiermee overstijgen ze de gebruikelijke vorm, waarin er met name iets vóór kinderen wordt gerealiseerd. De ideologische wijze, waarop museumeducatoren nieuwe wegen zoeken om niet langer slechts vóór maar juist en vooral mét de museumbezoekers van de toekomst activiteiten te ontwikkelen, is het volgen meer dan waard. Hoofdstuk 6 beschrijft de eerste opties om vervolgonderzoek te starten.

6. Discussie

6.1 Beperkingen

Het is essentieel om als eerste de beperkingen te formuleren van het onderzoek. De verkregen data in het praktijkdeel zijn voornamelijk gedaan op basis van de gesprekken met deskundigen over hun specifieke participatievorm. Er is weinig gelegenheid geweest, om meerdere redenen, om kinderen te observeren of te spreken. Een van de redenen is, dat musea soms bewust kiezen om de betrokken kinderen te beschermen in het kader van privacy. De stem van de kinderen is daarnaast gedistilleerd uit verhalen of filmpjes op YouTube en informatie op de website van het desbetreffende museum. De observaties bij het proces van museum Wierdenland in Ezinge en tijdens de openingsuren bij het Labyrinth Kindermuseum in Berlijn vormen daarop een uitzondering. Na de rondleiding over de tentoonstelling SAMEN door een drietal kinderen van de SUPERRRKUNSTkids (zie hoofdstuk 4.9) was er gelegenheid om een gesprekje te hebben. Het spreekt voor zich dat dit voor het trekken van harde conclusies niet voldoende is.

Het tijdspad, waarin het onderzoek is gehouden, vraagt om bescheidenheid. In een tijdsbestek van slechts vier maanden is op basis van de onderzoeksvraag een reis langs participatieprojecten via vier culturele instellingen in Nederland en twee in Duitsland mogelijk geweest. De selectie voor juist deze projecten is gemaakt om inzicht te krijgen *hoe* het verloop ervan was en met welke middelen ze tot stand zijn gekomen. Het in kaart brengen van de kinderopparticipatie biedt een status quo van dit kleine aantal bezochte participatieprojecten. Het onderzoek kan daarmee als exemplarisch bestempeld worden en is slechts een steekproef van alle kinderactiviteiten in musea. Het bijwonen van de conferentie van de internationale vereniging Hands On! afgelopen oktober 2019 heeft deze beperkingen deels ondervangen en bijgedragen om op ruimere schaal te kijken naar kinderopparticipatieprojecten in musea uit alle werelddelen.

6.2 Stappen richting vervolgonderzoek

De contacten met museum Wierdenland bieden wellicht een de kans om gesprekken met de betrokken kinderen te voeren over het traject van de kindertentoonstelling. De observaties en visuele beelden van het proces doen vermoeden, dat het een positieve ervaring is geweest. Een gesprek met enkele kinderen zou nog meer inhoudelijke details of verbeterpunten op kunnen leveren voor het museum.

De recente app *Spacetime layers*, ontwikkeld door Patrick Trentelman is de moeite waard om voor het erfgoedmuseum te verkennen. Als leerkracht basisonderwijs ontwierp hij in samenwerking met kinderen een app, die in lagen gezet, informatie biedt om virtuele wandelingen te maken langs plaatsen, projecten of voorwerpen. Tijdens het Grasnepolsky festival in Fabriek De Toekomst te Scheemda presenteerde hij de app aan medewerkers uit culturele instellingen. Het nemen van een proefaccount educatie ter verkenning is daarbij nuttig. Eventuele toepassingen voor het Groninger Museum kunnen volgen uit de verkenning als doorwerking van het onderzoek.

Het Groninger Museum start – wel afhankelijk van het verloop van de huidige pandemie – samen met kinderen de concrete voorbereiding van de kinderbiënnale Embracing Wonders. Dit proces zou op meerdere niveaus gemonitord kunnen worden. Als eerste op het niveau van procesontwikkeling op

basis van de ervaringen van de culturele instellingen uit het onderzoek. Gedurende het verloop van dit onderzoek zijn er al stappen gezet, om hieraan tegemoet te komen. De geformuleerde adviezen zijn terug te vinden in bijlage G. Als tweede op het niveau van participatie tussen het museum en de kinderen volgens de patronen van Fielding. Door dit proces vanaf het begin te volgen kan er in kaart gebracht worden in welke mate de patronen aan de orde komen. Als laatste op het niveau van de kinderen door een instrument te ontwikkelen waarmee er meer bewijsvoering zichtbaar wordt, dat participatieprojecten op sociaal emotioneel terrein bijdragen aan het welbevinden en zelfvertrouwen.

Er ligt een concrete vraag vanuit het museum voor bijdrage aan het voortraject van de kinderbiënnale om via een onlineversie alle kinderen uit stad en provincie te betrekken bij de keuze van kunstenaars voor de tentoonstelling in 2021.

De veronderstelling dat participatie als katalysator voor musea kan dienen op basis van de ervaringen in het praktijkdeel, zal aan museumeducatoren handvatten en tools bieden. De educatoren kunnen hierdoor succesvolle participatietrajecten ontwikkelen in de veranderende tijd rond principiële uitgangspunten in musea. Het onderzoek kan zo een leidraad worden, gebaseerd op basis van methodes, technieken en aandachtspunten om kinderen betekenisvol te betrekken.

De trajecten uit dit onderzoek kunnen in de komende periode nauwkeuriger gevolgd worden door middel van de patronen van Fielding om de betreffende culturele instellingen inzicht te geven in het eigen proces en de mate van participatie. Hoewel het theoretisch model vooral kwalitatief inzicht wil bieden, kan er ook verdieping gevonden worden om ook op uitgebreidere schaal culturele instellingen te volgen. Dit vraagt wel om een meer gespecificeerd kader op dit terrein. Een format voor een dergelijk kader, gericht op de leeftijdsgroep van het primair onderwijs, kan met promovendi van Cultuur in de Spiegel ontwikkeld worden. Positieve reacties kunnen in vervolgonderzoek doorwerken in masterwerkplaats Afstuderen en positioneren.

Het is zinvol de geprogrammeerde kinderbiënnales in oktober 2020 te Amsterdam en in september 2020 te Dresden te bezoeken. Hierdoor kunnen de ervaringen bijdragen aan dit onderzoek door gesprekken met projectleiders aan te vragen en kinderen te observeren.

Tot slot geldt, dat de voorgenomen plannen richting vervolgonderzoek afhankelijk zullen zijn van de actualiteit. Wanneer musea ook de komende maanden gesloten blijven zal er naar alternatieven gezocht moeten worden voor de doorwerking in masterwerkplaats Afstuderen en positioneren in overleg met de opleiding en het Groninger Museum.

7. Nawoord

Het kind bestaat uit honderd...

Het kind heeft honderd talen

honderd handen

honderd gedachten

honderd manieren van denken

spelen en praten

Honderd altijd weer honderd

manieren van luisteren

verbazen, liefhebben

honderd vreugdes

om te zingen en te begrijpen

honderd werelden

om te ontdekken

honderd werelden

om uit te vinden

honderd werelden

om te dromen

Het kind heeft

honderd talen (en nog eens honderd, honderd, honderd) maar ze stelen er negenennegentig

De school en de cultuur

scheiden het hoofd van het lichaam

Ze zeggen hem:

te denken zonder handen

te doen zonder hoofd

te luisteren en niet te praten

te begrijpen zonder vreugde

lief te hebben en zich te verbazen

alleen met Pasen en met Kerstmis

Ze zeggen hem:

dat spel en werk

realiteit en fantasie

wetenschap en verbeelding

hemel en aarde

verstand en droom

dingen zijn die niet bij elkaar horen

Kortom, ze zeggen hem

dat de honderd er niet is

Het kind zegt:

Zeker, de honderd is er wel!

Gedicht van Loris Malaguzzi (grondlegger pedagogiek Reggio Emilia)

Wanneer is mijn onderzoek nu echt begonnen en waar eindigt het?

Begon het met het bezoek aan de kinderbiënnale in Dresden februari 2019? Of is het in 2008 bij een bezoek aan Reggio Emilia in Italië begonnen of nóg eerder? In elk geval heb ik aan de start van het schrijven niet kunnen bedenken, dat het me uiteindelijk terug zou leiden naar bovenstaand gedicht van Loris Malaguzzi. Het gedicht inspireert mij al vanaf begin jaren negentig en wát een toeval om nu te ontdekken, dat Fielding zijn pijlers voor een participatief democratische ideeën baseert op de pedagogische visie van Malaguzzi.

Terwijl ik rondliep op diezelfde kinderbiënnale in Duitsland, steeds blijer werd van wat ik zag op de gezichten van kinderen, die zich vol overgave op kunstactiviteiten stortten, heb ik niet kunnen dromen, dat het Groninger Museum in april 2021, nagenoeg in mijn achtertuin, hetzelfde wil realiseren.

Gudrun Beckmann wil ik allereerst bedanken. Doordat zij Sander Daams van het Groninger Museum en mij op elkaars spoor heeft gezet, is kinderbiënnale richtinggevend in mijn onderzoek geworden. Sander heeft mij met regelmaat betrokken bij het proces in het museum en met plezier draag ik hieraan bij met bevindingen uit theorie en praktijk.

Ik heb het zeer gewaardeerd, dat ik in Museum Wierdenland observaties heb mogen doen gedurende de ontwerpperiode van de kindertentoonstelling. Heidi Renkema heeft mij ruimte gegeven dit proces van dichtbij mee te maken samen met haar, het educatieteam en de basisschool.

Bijzondere ontmoetingen met Martine Vreugdenhil – Blijdorp, Art Collart, Anke Dietrich, Ariane Kwasigroch, Brigitte Steiner en Petra Boonstra, die hun ervaringen met mij hebben gedeeld over de participatieprojecten. Hun enthousiaste betrokkenheid bij kinderen heeft me geïnspireerd en geraakt. Met respect kijk ik terug op de gesprekken en op dat wat zij realiseren samen mét kinderen realiseren.

Met de uiterst zorgvuldige en stimulerende begeleiding van Corinne van Beilen heb ik het onderzoeksproces leren verkennen om uiteindelijk de laatste punten te kunnen zetten. Zij heeft met haar heldere structuur, haar uitgebreide feedback en het stellen van verdiepende vragen stap voor stap bijgedragen aan mijn proces.

Ik bedank Jo Han Khouw voor zijn praktische hulp bij het juiste rangschikken van alle geraadpleegde bronnen. Zo bedank ik ook mijn twee broers voor hun hulp. Jos hielp de grote lijnen te zien, corrigeerde, was kritisch, sprak moed in én gaf opbouwende kritiek in het proces. Fijn om hem als critical friend te hebben. Klaas hielp tenslotte alle tekst leesbaar en mooi vormgegeven op te maken, een vak apart.

En Pim. Hij stimuleerde mij vanaf het begin lètterlijk de grenzen over te gaan om de weg in het nieuwe museumland te verkennen. Hij speelde actuele informatie door, las mee in teksten, stelde vragen, voerde discussie, schonk mij voortreffelijke wijn in en zoveel meer. Hij heeft mijn reikwijdte vergroot.

Bea de Vries
30 maart 2020

8. Bronnenonderzoek

Australian museum.(2011, 18 augustus). *The Pop-Up Museum* [Videobestand]. Geraadpleegd op 30 maart 2020, van <https://www.youtube.com/watch?v=WozZPYF4d-g>.

Biesta, G. (2017). Door kunst onderwezen willen worden. Arnhem: ArtEZ Press.

Bors, G. (2014, 9 december). *Interview Michael Fielding. Je beseft vaak niet welk effect je op leerlingen hebt*. Geraadpleegd op 29 maart, van <https://nivoz.nl/nl/interview-michael-fielding-je-beseft-vaak-niet-welk-effect-je-op-leerlingen-hebt-your-work-touches-lives>

Brinkman, W., Miedema, E., & Schreuder, C. (2017). *Kunst=Taal en Rekenen*, van Gorcum. Assen: Koninklijke Van Gorcum

Edwards, C. & Forman, G. (2010) De honderd talen van het kind, De Reggio benadering bij de educatie van jonge kinderen. Amsterdam, SWP Uitgeverij BV.

Faber, N. (z.d.). *Grote Kunst voor Kleine Mensen deel 3*. Geraadpleegd op 8 februari 2020, van <http://www.nathaliefaber.nl/grote-kunst-voor-kleine-mensen/> .

Go Wonder. (z.d.). *Tellmies in Boijmans*. Geraadpleegd op 30 maart 2020, van <https://gowonder.nl/work/tellmies-in-boijmans/>

Haas, C. & Zwaka, P.(2019, 24 oktober). Can children's museums survive the 21st century? [Videobestand] In: Hands On! HO #12: Conference 2019: All Inclusive! Museums as places for ALL children: 12th International Conference 2019 October 22–26, 2019 at the Frankfurt Young Museum, Germany. Geraadpleegd op 19 maart 2020 van <https://www.hands-on-international.net/conferences/conference-2019/session-6/>

Hands on!(2019). *10 Reasons to Attend the Hands On! Conference 2019*. Geraadpleegd op 19 maart 2020, van <https://www.hands-on-international.net/watch-conference-sessions-videos-2019/>

Heuvelink, B. (2015). Het inpandige kindermuseum: De opkomst van een bevlogen trend. (Masterscriptie museumstudies). Amsterdam: Universiteit van Amsterdam.

In het museum wordt het nooit meer stil (2020, 1 augustus). *NRC*. Geraadpleegd op 28 maart 2020, van <https://www.nrc.nl/nieuws/2020/01/08/nieuwe-directeur-van-gogh-museum-emilie-gordenker-in-het-museum-wordt-het-nooit-meer-stil-a3986102>.

Instagram. (z.d.). *Anoha* [Instagram foto's]. Geraadpleegd op 23 maart 2020, van <https://www.instagram.com/explore/tags/anoha/>

Jüdisches Museum Berlin. (2020). *Anoha: On 17 May, the Children's World of the Jewish Museum Berlin will open*. Geraadpleegd op 23 maart 2020, van <https://www.jmberlin.de/en/ANOHA>

Kolsteren, S. (2019). Museo Universale, Van gouden huis naar gouden toren. Groninger Museum Magazine, 32 nr.2, 60-63.

Website Labyrinth Kindermuseum. Geraadpleegd 28 maart 2020 van <https://www.labyrinth-kindermuseum.de>

Website Labyrinth Kindermuseum. Geraadpleegd 28 maart 2020 van <https://www.labyrinth-kindermuseum.de/de/content/projekt-2019-east-oost-rembrandts>

Website Labyrinth Kindermuseum. Geraadpleegd 28 maart 2020 van https://www.labyrinth-kindermuseum.de/sites/default/files/downloads/serviceangebote_labyrinth_kindermuseum_072016.pdf

Leenders, J. (2019). 'Wies op Wier' in Ezinge. Geraadpleegd op 14 december 2019, van <https://www.cultuuronderwijs.jokeleenders.nl/over-ons/blog/wies-op-wier,-jouw-ezingemijnezinge.html>

Leergemeenschap 'Wies op Wier'. Geraadpleegd op 14 december 2019, van <https://www.opwier.nl/pagina/422929/Leergemeenschap>.

Leerlingenraad SWS Op Wier 2017-2018. Geraadpleegd op 19 december 2019, van <https://www.opwier.nl/bestanden/473205/Leerlingenraad-SWS-Op-Wier-februari-2018.pdf>

Meijer-Van Mensch, L. (2017). Neue Wege. *JMB Journal* [Jewish Museum Berlin], 17, 15-17.

Merriam, S.B. (1998). Qualitative research and case study application in research. San Francisco: Jossey Bass. (hoofdstuk 2)

Mortelmans, D. (2007). Handboek kwalitatieve onderzoeksmethoden (herziene druk 2013). Leuven: Acco. (p.95-134, 203-221, p.223-338)

Museum Boijmans Van Beuningen. (z.d.). *Nieuws*. Geraadpleegd op 28 maart 2020, van <https://www.boijmans.nl/nieuws>

Museum Boijmans Van Beuningen. (2017, 7 juni). *Boijmans kinderbestuur*. [Videobestand] Geraadpleegd op 28 maart 2020, van <https://vimeo.com/220605368>

Museum Boijmans Van Beuningen. (2019). *Jaarverslag 2018*. Rotterdam: Auteur. Geraadpleegd op 28 maart 2020, van <https://storage.boijmans.nl/uploads/2019/04/26/CJfdzqOX3SaXUbr1Ee4D4WuiCizXR1fQhtsBP0fM.pdf>.

Museum Wierdenland, kinderactiviteiten. Geraadpleegd op 29 december 2019, van <https://www.wierdenland.nl/kinderactiviteiten.html>

Museumcontact. (z.d.). Kinderen als gelijkwaardige gesprekspartner. Geraadpleegd op 28 maart 2020, van <https://museumcontact.nl/artikelen/kinderen-als-gelijkwaardige-gesprekspartner>

Naber, C. (2019, 26 november). Nederlandse Hetty Berg gaat Joods Museum Berlijn leiden. Geraadpleegd op 23 maart 2020, van <https://www.ad.nl/binnenland/nederlandse-hetty-berg-gaat-joods-museumberlijn-leiden~a59123e9/>.

Naumann, M. (2017). Die Arche Noah Entsteht. *JMB Journal* [Jewish Museum Berlin], 17, 18-22.

NOS jeugdjournaal. (2019, 9 februari). Robothond geeft kinderen rondleiding in museum. [Videobestand]. Geraadpleegd op 23 maart 2020, van <https://jeugdjournaal.nl/artikel/2271221-robthond-geeftkinderen-rondleiding-in-museum.html>.

Odding, A. (2011). *Het disruptieve museum*. Amsterdam: Stichting Doen.

Pasha, S.K. (2016, 6 juni). Samen leren bij Science Center Nemo: Een onderzoek naar *intergenerationeel leren*. Geraadpleegd op 23 maart 2020, van <https://museumeducatie.nl/samen-leren-nemo/>

Reef, B. (2011). *Kinderen en museumbezoek: Investeren in het publiek van de toekomst*. Geraadpleegd op 29 maart 2020, van https://www.museumvereniging.nl/media/nmv_kinderen_en_museumbezoek_lr.pdf

Rijnmond. (2019, 26 februari). Robothond helpt bij rondleiding Boijmans. [Videobestand]. Geraadpleegd op 23 maart 2020, van <https://www.youtube.com/watch?v=ViQgzm47WXc>.

Staatliche Kunstsammlungen Dresden, Children's Biennale – Dreams & Stories. Geraadpleegd 23 maart 2020 van <https://www.skd.museum/en/exhibitions/childrens-biennale-dreams-stories/>

Staatliche Kunstsammlungen Dresden, Embracing Nature. Geraadpleegd 23 maart 2020 van <https://japanisches-palais.skd.museum/ausstellungen/kinderbiennale-embracing-nature/>

Simon, N. (2010). *The participatory Museum*. Geraadpleegd op 30 maart 2020, van <http://www.participatorymuseum.org/>

Superrrkunstkids (2019, 20 juni): *juniorcuratoren maken nieuwe expo*. Geraadpleegd op 23 maart 2020, van <https://www.concordia.nl/beeldende-kunst/superrrkunstkids/>.

[Timmermans], B. (2017, 24 maart). *Horen kinderen niet thuis in een museum?* Geraadpleegd op 23 december 2019, van <https://www.kunsthenaatjes.nl/artikelen/horen-kinderen-thuis-museum/>.

De Ark van Noach was niet langwerpig maar rond. (2014, 26 januari). *Trouw*. Geraadpleegd op 30 maart 2020, van <https://www.trouw.nl/nieuws/de-ark-van-noach-was-niet-langwerpig-maar-rond~b329095d/>.

Verbeek, G., & Ponte, P. (2014). Participatie in het onderwijs: Onderzoek met en door leerlingen. Den Haag: Boom Lemma. (p.1-92, p.133-139, p.176-199)

Verbeek, G. (2014, 17 februari). Democratisch onderwijs en de gewone school. Geraadpleegd op 30 maart 2020, van <https://nivoz.nl/nl/nro/democratisch-onderwijs-en-de-gewone-school>

Veldhuizen, A (2017). Educatietoolkit, methodes & werkvormen uit de museum- en erfgoededucatie. Geraadpleegd op 30 maart 2020, van https://www.icomnederland.nl/pdf/2017-10-07_Educatie-toolkit-Arja-van-Veldhuizen-2017-NL.pdf

Villa Zebra (z.d.) *Onze Villasofie*. Geraadpleegd op 14 februari 2020, van <https://www.villazebra.nl/over-villa-zebra/villasofie/> .

Villa Zebra (2018, 30 maart). *Ticket to de toekomst* [Videobestand]. Geraadpleegd op 24 december 2019, van <https://www.facebook.com/villazebra/videos/1941785009196217/> .

Villa Zebra. (2019). Jaarverslag-Bestuursverslag / Inhoudelijke subsidieverantwoording 2018. Geraadpleegd op 23 maart 2020, van <https://anbi.nl/wp-content/uploads/stichting-kinderkunsthalthrotterdam/Jaarverslag%20inclusief%20BKV%20Villa%20Zebra%202018.pdf> .

Vinckx, Y. (2020, 22 februari). Museum: stop blockbusters. *NRC*. Geraadpleegd op 28 maart 2020, van <https://www.nrc.nl/nieuws/2020/02/22/museum-stop-blockbusters-a3991361>

Vreugdenhil-Blijdorp, M. (z.d.) *About*. Geraadpleegd op 23 maart 2020, van <https://www.linkedin.com/in/martine-vreugdenhil-blijdorp-15157233/>

Vries, B.A. (2017). *KEP (Kunst Educatief Product)*. (Scriptie kunsteducatie). [Groningen]: Hanzehogeschool.

Vries, B.A. (2019). Presentatie Kinderbiënnale aan 1e jaars MKE. (Presentatie Master Kunsteducatie). [Groningen]: Hanzehogeschool.

Welkom in Zuidhorn: Kindertentoonstelling: Wies op Wier. Geraadpleegd op 19 december 2019, van <https://www.welkominzuidhorn.nl/agenda/kindertentoonstelling-wies-op-wier> .

9. Bijlagen

Bijlage A Profielen culturele instellingen

Musea	Plaats	Collectie	Standaard kinderactiviteiten	Tijdelijke kinderactiviteiten	Webpagina
Groninger Museum	Groningen Nederland	Eigen collectie Collecties exposanten	Kijken en beleven Kleur, De Ploeg, Het gebouw Familiëronleidingen	Speurtochten bij tentoonstellingen Actueel: Quarantainetips	https://www.groningermuseum.nl/bezoek/juniorclub https://www.groningermuseum.nl/bezoek/onderwijs https://www.groningermuseum.nl/bezoek-primair-en-speciaal-onderwijs https://www.groningermuseum.nl/bezoek/activiteiten/quarantaine-doe-tips
Wierdenland	Ezingen Nederland	Erfgoedmuseum Eigen collectie	Wierdenlaboratorium Speurtochten Mysterie op de wierde Romeinenmarkt Kindermuseumdag Kinderfeestjes	Dit is mien laand Droomhuisexpositie bij de 'Tells' Wies op Wier	https://www.wierdenland.nl/kinderactiviteiten.html
Boijmans van Beuningen	Rotterdam Nederland	Kunstmuseum Eigen collectie	Boijmans in de klas: Op reis, de Nederlandse 17 ^e eeuw, Beesten van Boijmans, Babels bouwen Cultuurmenu Programma's jonge en oudere kinderen	Kunst4kids Actueel: Thuisonderwijs	https://www.boijmans.nl/onderwijs/type/primair-onderwijs https://www.boijmans.nl/thuisonderwijs-primair-onderwijs
Villa Zebra	Rotterdam Nederland	Kindermuseum Collectie extern	Workshops jonge kinderen en oudere kinderen Klooimiddagen Kunstenaar in huis Tentoonstelling Zelf 2-6jr. Kinderfeestjes Trajecten in de klas Trajecten voor deskundigen Cultuurmenu	Tentoonstelling De Moestuyn 7-12	https://www.villazebra.nl/agenda/ https://www.villazebra.nl/onderwijs/
Joods Kindermuseum i.o.	Berlijn Duitsland	Kindermuseum Eigen opgebouwde collectie voor nieuwbouw	Permanente tentoonstelling Educatieboxen Programma jonge kinderen en oudere kinderen Trajecten voor deskundigen NB Geen rondleidingen		https://www.jmberlin.de/en/ANOHA
Labyrinth Kindermuseum	Berlijn Duitsland	Kindermuseum Collectie tentoonstellingsconcepten	Tentoonstellingen Programma's en workshops voor jonge en oudere groepen Kinderfeestjes Trajecten voor deskundigen	Natürlich heute! Mitmachen für morgen Dec. 2019-aug 2021	https://www.labyrinth-kindermuseum.de/de https://www.labyrinth-kindermuseum.de/de/content/ausstellung-0
Concordia	Enschede	Kunst- en cultuurcentrum	Kinderfeestjes	Kindertentoonstelling	https://www.concordia.nl/leugd

Bijlage B Schema observaties Museum Wierdenland

Datum	Waar	Welke betrokkenen	Onderwerp	Artefacten
13-09-2019	Museum Wierdenland	Leerlingenraad ICC-er Directeur Museum Junior Directeur Vrijwilliger Educatie Deskundige Onderzoeker	Voorlichting rond de plannen Dialooggesprek o.l.v. een deskundige	Vitrinekistje Erfgoedvoorwerp Werkblad dialoog (placemat)
13-09-2019	Museum Wierdenland	ICC-er Team Directeur Museum Junior Directeur Vrijwilliger Educatie Deskundige	Dialooggesprek o.l.v. een deskundige	Vitrinekistje Erfgoedvoorwerp Werkblad dialoog
26-09-2019	SWS Op Wier	Leerlingen uit groep 5 t/m 8 Deskundige Deels junior Directeur	Dialooggesprek o.l.v. een deskundige. Ideeën genereren om vitrinekastjes in te richten.	Vitrinekistje Erfgoedvoorwerp Werkblad dialoog
04-10-2019	SWS Op Wier	Leerlingen Leerkrachten	Inrichten van de vitrinekastjes op school.	Vitrinekistjes Eigen spullen Werkmateriaal
10-10-2019	Museum Wierdenland	Leerlingenraad ICC-er Directeur Museum Junior Directeur	Oorspronkelijk: Inrichten tentoonstelling door leerlingenraad Werd: Affiche maken	Werkmateriaal om affiche te maken
18-10-2019	Museum Wierdenland	Leerlingen hele school Gedeelte team Ouderraad school Directeur Museum Junior Directeur Deskundige Projectleider	Opening tentoonstelling 'Wies op Wier' Feestelijke bijeenkomst	Alle vitrines
18-10-2019	Museum Wierdenland	Enkele leerlingen Directeur Museum	Opening Groningen, Kunstenaars Paradijs!?	

Bijlage C Observatieverslag dialooggesprekken Museum Wierdenland

Groep	Wat is bijzonder in Ezingen?	Wat is je droom?	Hoe maak je dit zichtbaar?
Groep 5	Steen van de begraafplaats bij kerk	School	Schommel, klein schooltje
	Botten in de tuin	Bodemonderzoek	Foto, grond, opgraving Spalk om poot v.d. hond
	Storm, omgewaaide bomen		Foto, takje
	Boerderij onder de kerk		Foto, maquette
	Bakker, supermarkt, tennisbaan, dieren		Foto, iets meenemen uit winkels
Groep 6	Iets wat oud is	Haven Zijn twee havens	Tekening, bakje water
	Iets wat bijzonder is	Museum	Klein museum maken, folder
	Iets wat je wil onderzoeken	Een oude pot	Papier, klei, modder
	Iets wat mooi en leuk is	Eigen huis Kerk	
Groep 7	Dieren (kunnen loslopen)	Kinderboerderij in de vorm van een kerk	Maquette van papier
	Iedereen kent elkaar en zegt 'hoi'		Tekening
	Groninger landschap met boerderijen		
	Speeltoestellen, speeltuin		
	Winkels, alles wat je nodig hebt		
		Treintje op de wierde	Speelgoedtreintje
		Meer bloemen voor klimaat	
Groep 8	Ossenpad		
	Kleigrond	Beeldjes maken	Klei
	Weggeefbankje		
	Nieuwe aardappelrooimachine	Minder zwaai, zakt-ie niet weg	
	Oude gemeentehuis		
	Saaï, ik ga niet betalen voor iets wat ik buiten zie	Meer soorten speurtochten	
Groep 8	<i>Wat wil je wel doen in het museum?</i>	Veel doedingen	Ateliers, workshops
		Meer speurtochten	
		Vaker veranderen	
		Filmpje over Ezingen	
		Robot, attractiepark	
		Historische mens	
		Dierentuin	

Bijlage D Topiclijst interviews

Start

Fijn dat je mee wilt werken.

Ga je akkoord dat het gesprek wordt opgenomen?

Onderzoek

Korte uitleg over onderzoek en reden tot verzoek interview

Achtergrond

Wil je iets over je achtergrond vertellen?

Hoofdvragen

Wat is je motivatie in het algemeen voor

kinderopparticipatie?

Kun je iets vertellen over de culturele instelling en de keuze voor dit participatieproject?

Hoe is er een plan van aanpak ontstaan?

Welke methoden en werkvormen zijn er ingezet?

Hoe kwam de selectie van kinderen tot stand?

Wat is je mening over projectleiders intern/extern de culturele instelling?

Voorleggen theoretisch model van participatieladder(s)

Hoe plaats je het eigen project hierin.

Kun je iets zeggen over de duurzaamheid van het traject?

Hoe kijk je naar het groeiende aantal kinderopparticipatie projecten vanuit jouw rol als educator/projectleider?

Afronding

Wil je een exemplaar van het onderzoeksverslag ontvangen?

Heb je nog vragen aan mij?

Bedanken

Bijlage E Samenvatting participatieprojecten

Samenvatting Museum Wierdenland

Het museum en de school hebben beiden gekozen om de ideeën van de leerlingenraad en de leerlingen centraal te stellen. Ze hebben hiermee serieus naar de doelgroep geluisterd en hebben de leerlingen ruimte gegeven om op hun eigen wijze invulling te geven aan de activiteiten. Vanaf het begin is duidelijk gemaakt, dat de mening van de leerlingen voor het museum en de school belangrijk is en dat het museum dit bewust zichtbaar wil maken. In het colofon, dat bij de tentoonstelling hangt, is dit helder door het museum geformuleerd. In een relatief kort tijdsbestek is er een tentoonstelling door en met kinderen gerealiseerd, waar leerlingen en betrokken partijen trots op zijn. Het vervolg van de leergemeenschap, waarbij de kinderopparticipatie kan worden geïntensiveerd, is in ontwikkeling. Er liggen wensen om een methode hebben waarin kinderen uit de omgeving structureel betrokken zijn bij museum en omgeving.

Samenvatting Boijmans Kinderbestuur

Het concept Boijmans Kinderbestuur in Museum Boijmans van Beuningen is een meerjarig kinderopparticipatie traject gerealiseerd met subsidiegeld. Aan het concept ligt een projectplan ten grondslag zorgvuldig geformuleerd door een externe projectleider, die tevens zorgdraagt voor de borging en bewaking van de uitgangspunten. Het kinderbstuur heeft een duidelijk gezicht naar buiten met een eigen plek op de website, waarop nieuwsberichten, filmpjes of het bestuursverslag over hun activiteiten te vinden is.

Samenvatting Villa Zebra

Villa Zebra heeft vijftien jaar lange ervaring met kinderopparticipatie, die zich heeft vertaald naar tentoonstellingen met daarbij passende workshops voor verschillende leeftijdsgroepen. Dit proces wordt welbewust samen met een kinderrpanel ontworpen en draagt zo zorg voor aansluiten bij hun belevingswereld. Het is een intensief traject, dat steeds weer tot andere vormen leidt door het werken met weer een nieuw kinderrpanel maar ook in staat is op basis van met het kinderrpanel ontworpen programma's een rijk aanbod educatie (op maat) binnen de stad en omgeving vorm te geven. De rol van het kinderrpanel is grotendeels intern op het museum gericht om de bezoekende kinderen verwonderend, nieuwsgierig en al makende in aanraking te brengen met kunst.

Samenvatting Advisory Board

Zonder het kindermuseum Anoha al in werking te hebben kunnen meemaken, is het initiatief om kinderen in een Advisory Board mee te laten denken en vorm te geven aan het museum een boeiend, kostbaar en ambitieus project. De inzet van projectleiders bij de Advisory Board is intensief, enthousiast en deskundig. Op de testdagen met kinderen in maart zullen de laatste puntjes op de i worden gezet om na de opening op 17 mei voor het publiek van start te kunnen gaan. De grootte van het kindermuseum in oprichting, de Joodse uitgangspunten, de culturele thematiek van de buurt, de bouwkeuzes rondom duurzaamheid of de op bijzondere wijze gemaakte dieren en vele andere zaken maken het tot een geheel met complexe vraagstukken. Het is de moeite waard de resultaten van de bijzondere bijdragen van kinderen hieraan is de moeite waard om na de opening in de praktijk te gaan ervaren en observeren.

Samenvatting Labyrinth

Het Labyrinth kindermuseum is één van de eerste Europese kindermusea. De uitgangspunten van het kindermuseum zijn hieraan zichtbaar: gedurende een langere periode een interactieve kindertentoonstelling rond thema's die bij de beleavingswereld van kinderen aansluiten of actuele thema's, gepresenteerd volgens 'hands-on' en 'learning by doing' principes met daarin een sterk educatief karakter. De ervaringen met deze specifieke kindertentoonstellingen worden als expertise gedeeld door een ruim aanbod aan deskundigen uit onderwijs en educatie of musea.

Samenvatting SUPERRRKUNSTkids

De tentoonstelling Samen, die mee is opgezet en gecureerd door het team SUPERRRKUNSTkids is een traject, waarin kinderen een half jaar lang geparticipeerd hebben v.w.b. het bedenken van het thema 'een huis met kamers', de keuze voor de kunstwerken, het maken van de reclameposter en het schrijven van teksten bij kunstwerken. In de tijd van de tentoonstelling zijn ze ambassadeurs en geven op gezette tijden rondleidingen. In de DOE-plattegrond, waarin de kamers in het kort worden verwoord met delen uit de kinderteksten, staan alle kunstenaars vermeld die bij de diverse kamers horen en kleine activiteiten om te doen. De participerende kinderen hebben door hun bijdrage geleerd om samen te werken, over kunst na te denken, hun mening hierover te formuleren en in teksten om te zetten en vorm te geven aan hun gezamenlijke ideeën. De brievenbus, waarin bezoekende kinderen zich kunnen opgeven voor een volgende ronde SUPERRRKUNSTkids is het veelbelovende vooruitzicht, dat curator Petra Boonstra komend jaar een samenwerking opnieuw plaats wil laten vinden.

Musea	Participatieproject	Periode	Regelmaat	Aantal	Website
Groninger Museum	Ambassadeurs Kinderbiënnale Embracing Wonders (werknaam)	1 ^e versie Februari – oktober 2021	In principe om de twee jaar	≈ 16-24	
Wierdenland	Kindertentoonstelling Wies op Wier binnen een leergemeenschap	1 ^e versie September – oktober 2019	Plannen voor structueel	≈ 60 lln	
Boijmans van Beuningen	Boijmans Kinderbestuur	Een jaar lang werken aan samenstellen tentoonstelling, daarna wisseling team	Traject 3 jaar draaiend	8	https://www.boijmans.nl/zoeken?s=kinderbestuur
Villa Zebra	Villa Zebra Kinderpanel	Een jaar lang, daarna wisseling team	15 jaar	10	https://www.villazebra.nl/over-villa-zebra/kinderpanel/ https://www.villazebra.nl/over-villa-zebra/villasofie/
Joods Kindermuseum i.o.	Advisory Board	Een jaar lang, daarna wisseling team	3-jarig project Wens om vervolg na de opening	19	https://www.jmberlin.de/en/ANOHA
Labyrinth Kindermuseum	Kindertentoonstellingen voor kinderen	Ongeveer anderhalf jaar	22 jaar	n.v.t.	https://www.labyrinth-kindermuseum.de/de/content/ueber-umwege-tellerraender-eigenen-finden
Concordia	SUPERRRKUNSTkids	1 ^e versie 6 maanden		6	https://www.concordia.nl/jeugd/superrrkunstkid-worden-dat-kan

Bijlage F Verslag Baas van Morgen Groninger Museum 23 januari 2020

Opmerkingen in het algemeen tijdens de rondgang museum over kunst

- Niet precies gemaakt
- Apart
- Humor
- Mooi
- Simpel

Bij een aardewerken jas

Is dat een échte jas?

En een écht hangertje?

Bij Mendingstoel

Het leek wel of het een soort lamp was toen we ernaar toe liepen

Bij ruimte Willem Kolvoort

Welke zouden jullie kiezen?

Keuze voor de hoofden

Breed hoofd

De tanden

De dieren

Bij betreden museumruimte

Het lijkt alsof we in het Rijksmuseum zijn, het ruikt ernaar

De mensen zitten allemaal

Ze staan allemaal alleen op een schilderij

Zilverruimte

Is dat de Martinitoren?

Wat zou je willen meenemen naar huis: de Martinitoren;

Die is mooi gemaakt en een beetje precies

Schilderij twee voorlezende meisjes

Hier valt hun oog op: nu toch twee personen

Heeft ze bloed?

Ze kijken niet naar tekst bij het schilderij

Schilderij Israëls

Die voeten, zo precies!

De vader kijkt boos

Na uitleg door Sander over het bezoek van het graf van de moeder: ze kijkt misschien wel vanuit de hemel naar haar man en kinderen

Landschappen

Ik zie een hoofd met ogen

Het lijkt écht niet op een waterval (toen ze de titel hoorden)

Lampen

Het lijkt wel een zak met licht

Het lijkt wel een speen

Brainstormsessie

Een directeur moet

- Creatief zijn
- Alles op de goede plaats weten te zetten
- Goed zeggen wat je ergens van vindt
- Naar anderen luisteren

Tips voor museum

- Aanraken
- Dingen natekenen/maken
- De gemaakte tekeningen e.d. rond het origineel hangen
- Hardloopbaan (kunne kinderen hun energie kwijt): er kunnen dan wel schilderijen ergens hangen
- Kleine kast met teken/schildermateriaal de museumruimtes
- Vaker veranderen, dan komen mensen weer terug
- Andere mensen beschilderen
- Zelfportret maken

Bij bekijken aantal kunstenaars van de longlist

- Als een kunstenaar iets maakt: kinderen moeten mee mogen helpen! (Maria Koijsck)
- Er ook op mogen liggen (Lambert Kamps)
- Audiotour of filmpjes

Bijlage G Beknopte aanbevelingen Groninger Museum

Onderzoekstraject in een notendop

Mijn **probleemstelling** is:

De nationale en internationale discussie rond de termen van een museum verlangt van musea een actieve en nieuwe rol t.a.v. educatie. Museumeducatoren hebben moeite deze nieuwe rol rond kinderen in de basisschoolleeftijd zó in te vullen, dat zij betekenisvol kunnen participeren.

Mijn **onderzoeksvraag** hierbij is dan:

- Op welke manier geven verschillende musea invulling aan kinderopparticipatie in hun educatieprogramma?

De **deelvragen**, die hieruit voortvloeien zijn:

- Welke verschuiving is er ontstaan in de definitie van een museum en wat betekent dat voor de rol van educatie?
- Welke (on)mogelijkheden hebben verschillende museumeducatoren om hun educatieaanbod te vernieuwen op basis van kinderopparticipatie?
- Welke methodieken worden er nu ingezet in musea om kinderopparticipatie te bewerkstelligen?
- Hoe kunnen kinderen van de basisschoolleeftijd verder betrokken worden bij het opzetten van (thema)tentoonstellingen in musea?
- Welke aanknopingspunten geeft dit het Groninger Museum bij de ontwikkeling van de Kinderbiënnale?

Om te onderzoeken hoe verschillende musea hieraan invulling geven heb ik diverse musea bezocht en gesproken met educatoren, projectleiders, en curatoren in binnen- en buitenland, die kinderopparticipatie op een specifieke manier vorm hebben gegeven. Ieder heeft eigen methodieken ingezet en ontwikkeld, die tot unieke projecten hebben geleid, waarbij kinderen een serieuze rol hebben gekregen. Elk kindermuseum of kunstinstelling - heeft aan zijn/haar traject een eigen unieke naam meegegeven en hierdoor zijn er veel variaties te constateren. Wat een grote gemeenschappelijke deler is, is dat de educatoren, projectleiders of curatoren van de trajecten, een ongekende (eigen) ideologie bezitten om kinderen als serieuze partners en experts te beschouwen. Regelmatig hoorde ik 'hoe kun je nu iets zinvols voor kinderen organiseren zonder hun zelf te vragen en deelgenoot te maken?'.

Algemene opmerkingen voor een traject (op basis van de interviews):

- Intensief
- Stimulerend en verfrissend
- Komen met heel andere ideeën dan de volwassenen
- Niet altijd makkelijk om te motiveren (m.n. bij jongeren)
- Neem de tijd!
- Beschouw de kinderen als experts
- Geef ze voeding
- Filosofie helpt een mening te vormen over kunst

Start de groep met een basale houding voor de bijeenkomsten

Het is essentieel om een goede start te maken met een groep kinderen: de kinderen komen uit verschillende scholen en kennen elkaar niet. Er is tijd nodig/noodzakelijk om elkaar te leren kennen. Het is zinvol om hier een mooie vorm voor te kiezen, die de leeftijdsgroep aanspreekt. Bij de door mij bezochte (kinder)musea maken de kinderen een soort 'motivatie' waarom ze mee willen doen vooraf.

Kinderen, die mee gaan doen zouden:

Vooraf iets kunnen maken/inzenden

Iets kunnen laten zien/meenemen

Bijeenkomsten

Zorg voor een vorm van 'ritueel', herkenbare vorm, die elke bijeenkomst gevolgd wordt.

Zorg voor 'aankomen' met drinken/iets lekkers.

Laat ze zich welkom voelen.

Geef iedere keer een overzicht van wat er min of meer gaat gebeuren.

Zorg voor verbinding met deze nieuwe groep. Vanuit het onderwijs heb ik een positieve ervaring met het uitdelen van een dummy aan het begin van het schooljaar. Deze kan in de eerste sessie 'met eigen kunst worden gemaakt' (al dan niet door kunstenaar/kinderateliermedewerker) en kan het hele traject gebruikt worden om dingen in te verzamelen, te tekenen, op te schrijven, in te plakken. Denk na over een tastbaar én zichtbaars iets als ze in het museum zijn (button met tekst, keycoard eigen naam, o.i.d.).

Welke (serieuze, maar herkenbare) naam krijgt de groep (die de lading dekt van wat ze gaan doen)?

Zonder hiërarchie, geen wedstrijd.

In de periode van de tentoonstelling: wat is de rol van de kinderen?

Helderheid over komen/gaan; brengen/ophalen.

Brainstormen

Een vorm van digitaliteit? Een groepsapp? Blog/Vlog? Kan ook belangrijk zijn voor de terugkoppeling naar scholen. Wat wordt er van ze verwacht in de terugkoppeling naar school? Hoe wordt de school betrokken, wat is hun rol, hun tijdsinvestering etc?

Details hoeven niet allemaal compleet te zijn, maar wel de tijdslijn:

Start – Hoe vaak bij elkaar komen? – Hoeveel tijd wordt er gepland per keer? – Wat is het einde?

Geef ze voeding (filosofie? – om uit te stijgen boven leuk/lelijk/ atelierbezoek/gesprekken met kunstenaars e.d.).

Aantal praktische gedachten/tips voor in het museum

Plek om uit te rusten/bij te komen/ eventueel eigen brood en/of drinken te nuttigen.

Plek om energie kwijt te kunnen (tussen of juist mét kunstwerken?).

Kunstwerken soms ook op hoogte van kleine kinderen.

Restaurant: idee om 'kindvriendelijke broodjes en drinken te verkopen.

Betaalbare souvenirs in de museumwinkel (die niet al stuk zijn bij thuiskomst).

Let op

- Hou het bewust klein.
- Geef het creatieve proces ruimte.
- Maak vanuit het kijken, onderzoeken, waarbij de theorie niet relevant is.
- Laat teksten door kinderen schrijven, dit nodigt uit tot 'creatief anders kijken'.
- Durf los te laten als het kan.
- Commitment bij keuzes: samen eens zijn.

Bea de Vries

12 februari 2020

